

Hajaantunut arkisto

Sodan vaikutukset Viipurin maakunta-arkiston kulttuuriomaisuuteen

Jenni Mäki

Pro gradu -tutkielma

Folkloristiikka

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Marraskuu 2018

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos/

Humanistinen tiedekunta

MÄKI, JENNI: Hajaantunut arkisto: Sodan vaikutukset Viipurin maakunta-arkiston kulttuuriomaisuuteen

Tutkielma 79 s., 4 liites.

Folkloristiikka

Marraskuu 2018

TIIVISTELMÄ

Viipurin maakunta-arkisto toimi Viipurissa vuosien 1934–1944 välillä. Sota-aika vaikutti arkiston toimintaan ja se joutui evakuoimaan aineistonsa talvi- ja jatkosodassa Neuvostoliiton sotajoukkojen tieltä. Asiakirjojen siirroista huolimatta tärkeitä aineistoja tuhoutui ja jäi luovutetulle alueelle. Ajan kuluessa Suomessa olevat Viipurin läänin asiakirjat saatiin kerättyä Mikkelin maakunta-arkistoon, mutta osa alueen aineistoista oli edelleen Neuvostoliitossa. Suomalaiset pääsivät tutkimaan selvinneitä aineistoja kunnolla vasta Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen.

Tutkielmassa käsitellään arkistolaitoksen suojelusuunnitelmia jo rauhan aikana ja miten se reagoi sodan uhkaan Viipurissa vuonna 1939. Tarkastelen evakuoiteja ennen talvisotaa ja sen aikana, sekä sitä mitä aineistoa pidettiin tärkeänä pelastaa. Tämän jälkeen jatkosodassa Viipurin maakunta-arkisto pääsi takaisin Viipuriin, jossa se jatkoi toimintaansa. Arkiston asiakirjat oli kuitenkin evakuoitava uudestaan, kun Neuvostoliiton joukot alkoivat lähestyä Viipuria. Arkistonhoitajien toiminta on keskeisessä osassa, koska heidän päätöksensä muun muassa vaikuttivat siirtoihin. Tuhoutuneita asiakirjoja tarkastellessa on kysyttävä mikä tai kuka tuhosi niitä ja mistä syystä.

Tutkimus on ollut aineistokeskeinen ja olen käyttänyt teema-analyysia sen käsittelyyn. Aineistosta esillä olivat varsinkin arkistonhoitajien kokemukset Viipurin maakunta-arkiston toiminnasta sotavuosina. Arkistolaitoksen sisällä ei vielä rauhan aikana päästy yhteisymmärrykseen sopivasta suojelusuunnitelmasta, mutta jatkosodan aikaisista tapahtumista oli opittu enemmän. Kulttuuriperintöön liittyvät uhat toteutuivat eri tavoin arkiston asiakirjojen kohdalla, muun muassa niitä tuhottiin tarkoituksellisesti. Loppujen lopuksi sota vaikutti Viipurin maakunta-arkiston kulttuuriomaisuuteen hyvin pitkällä aikavälillä, koska Viipurin läänin aineistot saatiin samaan arkistoon vasta 1990-luvulla.

Asiasanat: maakunta-arkistot, kulttuuriperintö, arkistot, sota-aika

Sisällys

1. Johdanto	1
1.1. Aihepiirin esittely	1
1.2. Ihmisten aiheuttamat vahingot kulttuuriperinnölle ja arkistoille	2
1.3. Tutkimuskysymykset ja käsitteiden määrittelyä	3
1.4. Tutkimusmenetelmät	5
1.5. Tutkimusaineiston muodostaminen	6
1.6. Aiempi tutkimus ja lähdekirjallisuus	7
2. Suomen maakunta-arkistojen historia	9
2.1. Maakunta-arkistojen perustaminen	9
2.2. Viipurin maakunta-arkisto	12
2.3. Sopimukset ennen sotaa	12
3. Poikkeustilana sota – ihmisen toiminta kulttuuriperinnön suojelemiseksi	14
3.1. Yleiset suojelutoimenpiteet sodan varalta	14
3.2. Viipuri ja arkisto vuonna 1939	22
3.3. Marraskuun 1939 tapahtumat	30
3.4. Paluu Viipuriin ja viimeiset vuodet Viipurissa	34
4. Tuhottu aineisto – tuhottu muisti?	42
4.1. Kuka uhkaa aineistoja?	42
4.2. Menetetyt aineistot ja yritys saada ne takaisin 1940	47
4.3. Jatkosodassa löydetty ja tuhoutuneet aineistot	57
4.4. Aineistojen merkitys	61
4.5. Aineistojen kohtalot sotien jälkeen	64
5. Yhteenveto	69

1. Johdanto

1.1. Aihepiirin esittely

”Maan itäisimmän arkistopiirin keskusarkistona tuli Viipurin maakunta-arkisto lähempään kosketukseen sotaan kuin muut maakunta-arkistot ja sota on myöskin vaikuttanut syvemmin Viipurin maakunta-arkiston kuin muitten maakunta-arkistojen toimintaan. Alueluovutuksien johdosta maakunta-arkiston piiri on huomattavasti supistunut ja maakunta-arkisto on menettänyt oman talonsa.” (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v.1940. MMA. Db:1.)

Arkistojen tuhoutumista on tapahtunut historian aikana jatkuvasti. Aineistoja on menetetty niin olosuhteiden kuin ihmisten toiminnan seurauksena. Yksi vaarallisimmista ajoista arkistoille, kirjastoille sekä museoille oli toisen maailmansodan aika (1939–1945), jolloin paljon korvaamatonta kulttuuriperintöä menetettiin. Tämän johdosta Haagin yleissopimus kulttuuriomaisuuden suojelemisesta aseellisen selkkauksen sattuessa vuodelta 1954 tähtää maailman kaikkien kansojen kulttuuriperinnön suojeluun.

Tutkin Viipurin maakunta-arkistoa, joka perustettiin vuonna 1934, viisi vuotta ennen talvisodan (30.11.1939–13.3.1940) alkamista. Se joutui evakuoimaan aineistojaan ensiksi talvisodassa Neuvostoliiton hyökkäykseltä ja palasi jatkosodan (25.9.1941–19.9.1944) aikana takaisin Viipuriin. Sodan loppuvaiheissa arkisto täytyi evakuoida uudestaan. Tämän jälkeen arkiston aineistot hajaantuivat eri puolille Suomea ja Neuvostoliittoa. Tutkimus on arkistopainotteinen. Folkloristina olen kiinnostunut tutkimaan Viipurin maakunta-arkiston aineistojen tuhoa kulttuuriperinnön näkökulmasta. Tutkin sitä, miten suojelutoimet olivat rauhan aikana jo alkaneet ja Viipurin maakunta-arkiston toimia vuonna 1939. Sen lisäksi tarkastelen miten arkistonhoitajien päätökset ja toimet ovat vaikuttaneet evakuointiin.

Perehdyn myös lyhyesti siihen, miksi nämä aineistot ovat olleet niin tärkeitä suojella sekä minkälainen tilanne on ollut muualla Euroopassa arkistojen ja asiakirjojen suhteen. Olen myös tutkinut sitä, miten arkistonhoitajien päätökset ovat sodan jälkeen vaikuttaneet aineistoihin ja kuka niitä loppujen lopuksi on voinut tuhota. Lopuksi syvennyn myös siihen, miten aineistolle kävi sodan jälkeen ja kuinka se lopulta saatiin koottua yhteen.

1.2. Ihmisten aiheuttamat vahingot kulttuuriperinnölle ja arkistoille

Kun tarkastellaan kulttuuriperintöön liittyviä vaaroja, niin jako tehdään ihmisestä ja luonnosta johtuviin (Takala 2010, 29). Syvennyn tutkielmassa varsinkin ihmisen aiheuttamiin vaaroihin, mutta nämä kaksi ryhmää eivät sulje toisiaan pois, esimerkiksi ihmisen vaurioittama rakennus voi myöhemmin joutua säiden armoille tai vastavuoroisesti luonnonilmiö vahingoittaa ja mahdollistaa ihmisten tekemän ryöstelyn. Sen lisäksi ihmisten aiheuttama uhka kulttuuriperinnölle ei aina ole tihutyö. Suomessa tämä on ollut esillä esimerkiksi vuonna 2015, kun opetus- ja kulttuuriministeriö ehdotti leikkauksia kulttuurin rahoitukseen. Tämä aiheutti hämmennystä, sillä aiemmin kulttuuriin myönnettävien varojen supistus ei ole ollut hallituksen listalla. Museoliitto oli huolissaan, että ministeriön esitys aiheuttaa pysyviä vahinkoja esimerkiksi kulttuuriperinnölle. (Kulttuuriparkki.com: Kulttuuriperintö vaarassa: opetus- ja kulttuuriministeriö esittää merkittäviä leikkauksia museoiden rahoitukseen.)

Toisen maailmansodan aikaan sotilaiden toteuttamaa varastelua tapahtui eritoten Keski-Euroopassa. Tätä tapahtui samaan aikaan muuallakin, mutta armeijoiden liikkuminen Keski-Euroopassa mahdollisti kansalaisten ja valtioiden tavaroiden ryöstelyn ja myös tuhoamisen. (Takala 2010, 29.) Isossa-Britanniassa saksalaisten pommitukset vuonna 1940 tuhosivat National Archiven aineistoa ensimmäisen maailmansodan sotilaiden tiedoista (Nationalarchives.go.uk: Service records for the First World War). Myös nykyaikana kulttuuriperintöä on varastettu, esimerkiksi Irakin sodan aikana vuonna 2003 heti hyökkäyksen alkuvaiheessa amerikkalaiset saivat käsiinsä Irakin valtion virallisia asiakirjoja ja veivät ne mukanaan maasta. Vielä vuonna 2012 ne olivat sijoitettuna Yhdysvaltoihin ja niiden palauttamisesta käytiin keskusteluja. (Wilsoncenter.org: Archives in Wartime: From WWII to the Invasion of Iraq.)

Vasta toisen maailmansodan jälkeen pystyttiin huomaamaan, kuinka suurta tuhoa oli koitunut esimerkiksi tärkeille rakennuksille. Tämä herätti halua suojella kohteita mahdollisten uusien sotien varalta. Vuonna 1954 tehtiin Haagin yleissopimus kulttuuriomaisuuden suojelemiseksi aseellisen selkkauksen sattuessa. Myöhemmin vuonna 1972 allekirjoitettiin UNESCO:n yleissopimus, jonka huomattava tavoite on suojella muun muassa arvokkaiksi koettuja luonnonperintökohteita. (Takala 2010, 31.)

Kansallisarkisto määrittelee tehtäväkseen: ”Varmistaa kansalliseen kulttuuriperintöön kuuluvien asiakirjojen säilyminen ja saatavuus sekä edistää niiden tutkimuskäyttöä” (Arkisto.fi: Tehtävät ja organisaatio). Arkiston aineistot kuuluvat siis sen yhteisöille ja tärkeää on se, että ne ovat saatavilla (Hieta, Hovi, Ruotsala, 2015, 317). Hannu Takala on kuvannut muistiorganisaatioiden tärkeyttä

näin: ”Ihmisyhteisöjen muisti on talletettu museoihin, kirjastoihin ja arkistoihin. Näiden tuhoutuminen tai tuhoaminen hävittää korvaamatonta tietoa sen yhteisön menneisyydestä ja elämästä, josta tietoa on talletettu.” (Takala 2010, 28.) Jos ainoa, mikä selviytyy menneisyydestä, on suullinen perimätieto kirjoitusten sijaan, se aiheuttaa ongelmia yhteisölle ja sen identiteetille (Takala 2010, 28).

Hallitukset voivat yrittää vaikuttaa yhteiseen muistiin hävittämällä tietoisesti vääränlaiseksi koettuja asiakirjoja. Kanadassa paljastui vuonna 2014, että hallitus oli tuhonnut ympäristöön liittyviä aineistoja. Hallitus oli myös väittänyt, että asiakirjat oli digitoitu ennen hävittämistä. Artikkelin kirjoittaja arvelee, että syynä esimerkiksi ilmastonmuutokseen liittyvien asiakirjojen hävittämiseen on ollut silloisten konservatiivien politiikka. (Doctorow, 2014.) Samoin Britanniassa on tuhottu aineistoja, jotka ovat liittyneet brittiläisen imperiumin aikaisiin rikoksiin. Tuhottuihin aineistoihin on arvioiden mukaan kuulunut muistiinpanoja väkivaltaisuuksista ja joukkomurhasta. (Cobain, 2012.)

1.3. Tutkimuskysymykset ja käsitteiden määrittelyä

Tutkin sitä mitä ihmisen aiheuttamia uhkia kohdistui Viipurin maakunta-arkistoon, sekä sen rakennukseen ja aineistoihin. Suomi on pieni maa, joten yhden maakunta-arkiston sisällön menettäminen kokonaisuudessaan olisi ollut suuri isku sodan aikana. Tutkimuskysymykseni ovat:

Mitkä tekijät vaikuttavat arkiston evakuointiin? Mitä aineistoa tässä tapauksessa menetettiin lopullisesti? Minkälaisia uhkia poikkeustila kuten sota, aiheuttaa arkistolle tai kulttuuriomaisuudelle? Mitkä aineistot katsottiin tärkeiksi pelastaa? Miten aineistolle kävi sodan jälkeen sen hajaannuttua?

Arkistoihin voi olla tallennettuna esimerkiksi tietyn alueen ja sen yhteisöjen muistia menneisyydestä ja niiden tuhoutuminen hävittää muistoja tästä menneestä ajasta. Pelkkään muistiin nojaava kuva menneisyydestä on heikko. (Takala 2010, 28.) Folkloristina otan tässä kaikessa huomioon kulttuuriperinnön näkökulman aiheessa. Keskityn siihen, mitkä aineistot arkistosta päätettiin pelastaa, miksi ne katsottiin arvokkaiksi, ja miten arkistoa sekä sen sisällä olevia asiakirjoja pyrittiin suojelemaan.

Tarkastelen Viipurin maakunta-arkiston menetystä talvisodan ja jatkosodan aikoina ja sen jälkeen tapahtunutta. Taustaluvussa 2. käsittelem yleisesti maakunta-arkistojen perustamista Suomessa sekä

syitä niiden perustamiseen. Käyn läpi tarkemmin Viipurin maakunta-arkistoa yleisesti ennen sotaa. Otan taustaluvussa 2.3. myös mukaan ennen toista maailmansotaa tehtyjä sopimuksia, jotka tähtäsivät kulttuuriperinnön suojelemiseen aseellisten konfliktien varalta ja Venäjän silloista osallistumista niistä osaan.

Kansallisarkisto oli vuoteen 1994 asti nimeltään *Valtionarkisto*, ja käytän tätä nimitystä tekstissäni. Maakunta-arkistot toimivat Kansallisarkiston alaisuudessa. Kansallisarkisto muodosti yhdessä maakunta-arkistojen kanssa *Suomen arkistolaitoksen*, kunnes vuonna 2017 maakunta-arkistot sulautettiin yhteen Kansallisarkiston kanssa. Vuonna 2018 *Mikkelin maakunta-arkiston* nimi on muuttunut Kansallisarkiston Mikkelin toimipaikaksi, mutta käytän vielä tässä tutkielmassa vanhaa nimitystä. Käytän termiä *rakenteellinen suojeleminen*, joka tarkoittaa rakenteellisia suojeletoimenpiteitä eli asiakirjojen suojelemissa etusijalla laitetaan se, että niitä ei siirretä, vaan esimerkiksi niitä säilyttävää rakennusta vahvistetaan (Ks. esim. Hiltunen 2005, 7, 11).

Tutkielmassa esiin tulee myös *Vanhan Suomen alue*, joka tarkoittaa aluetta, joka palautettiin Suomen yhteyteen vuonna 1812. Venäjä otti alueen alun perin haltuunsa vuosien 1721 ja 1743 Uudenkaupungin rauhassa. Alue käsittää esimerkiksi pohjoista Karjalan kannasta, Laatokan Karjalaa, Raja-Karjalaa, Kaakkois-Savoaa sekä Etelä-Karjalaa. Viipuri kuului samoin tähän alueeseen. Hannu Takala on huomauttanut, että Vanhalla Suomella oli eriäviä piirteitä, joita muualla Suomessa ei ollut; esimerkiksi hallintokulttuuri ja talonpoikien asema lähes maaojina kehittivät poikkeuksellisen henkisen ja esineellisen perinteen (Takala 2010, 25).

Kulttuuriperintö on hankala määritellä, ja sitä on käytetty synonyyminä esimerkiksi kulttuurille. Yksi määritelmä on, että kulttuuriperintö on kaikkea sellaista, josta on olemassa merkkejä menneisyydessä, mutta tämäkin on ongelmallinen, koska se voi tarkoittaa melkein mitä vaan (Tuomi-Nikula, Haanpää & Kivilaakso 2013, 14–15.) Tuomas Hovi on päätenyt väitöskirjassaan siihen tulokseen, että kulttuuriperintö voi olla esimerkiksi sellainen osa historiaa, joka on katsottu tarpeelliseksi säilyttää (Hovi 2014, 185). Kulttuuriperintöön liittyy *Kulttuuriomaisuus*, joka määritellään ensimmäisessä artiklassa ”irtaimiksi tai kiinteiksi omaisuudeksi, jolla on huomattava merkitys kansojen kulttuuriperinnölle.” (Finlex: 93/1994). Tähän määritelmään kuuluvat arkistorakennus ja sen sisällä olevat asiakirjat (Finlex: 93/1994). Tämän takia käytän kulttuuriomaisuus-käsitettä tekstissäni, sillä se liittyy kaikista parhaiten aiheeseen, ja termiä käytän kerran myös Viipurin maakunta-arkiston arkistonhoitaja Ragnar Rosén.

Kulttuuriperintötutkimus ja siihen liittyvät keskustelut voivat toteutua melkein kaikissa tieteenaloissa, koska se esiintyy niistä useimmissa (Tuomi-Nikula, Haanpää & Kivilaakso 2013, 7). Kulttuuriperinnöstä jokin osa voidaan tiettyinä aikoina nostaa enemmän esiin. Tämä riippuu siitä, minkälaiset yhteiskunnalliset arvot muun muassa vaikuttavat. Kun tietyn alueen kulttuuriperintöprosessia tutkitaan, voidaan miettiä esimerkiksi sitä, ketkä kulttuuriperintöä loppujen lopuksi käyttävät. (Hieta, Hovi, Ruotsala 2015, 316.)

1.4. Tutkimusmenetelmät

Tutkielmani kuuluu laadulliseen tutkimuksen piiriin. Olen alussa lähestynyt aihetta aineistolähtöisesti. Tämä tarkoittaa sitä, että olen tarkastellut hankkimaani aineistoa ja tehnyt siitä tiettyjä havaintoja, esimerkiksi olen pistänyt merkille, että Viipurin maakunta-arkiston aineistojen tärkeyttä on korostettu. Tämän jälkeen olen siirtynyt tekemään päätelmiä aiheesta, eli olen muun muassa huomionut, että osa näistä kirjoittajista on halunnut korostaa alueen ja aineistojen tärkeyttä siitä syystä, että he ovat karjalaisia. Tätä menettelytapaa Eskola ja Suoranta kutsuvat induktiivisuudeksi. (Eskola & Suoranta 1998, 83.)

Olen analysoinut keräämäni aineistoa teema-analyysin avulla. Teemoittelua käytetään menetelmänä usein teemahaastatteluaineistossa, mutta myös muista ihmisten tuottamista teksteistä voidaan etsiä tiettyjä aiheita. Aineiston tarkastelussa voidaan käyttää muun muassa koodausta. Siinä etsitään tekstistä aiheita, jotka tulevat usein esille. (Fsd.uta.fi: Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.)

Järjestellessä aineistoja siis otetaan kaikki samasta aiheesta kertovat osiot. (Fsd.uta.fi: Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006). Olen jo alkuvaiheessa lukenut tekstiä ja poiminut siitä tiettyjä teemoja. Tässä olen käyttänyt apuna tietokoneen ohjelmien hakutoimintoja, joista olen etsinyt aluksi tiettyjä avainsanoja. Suurin osa arkiston aineistoista oli minulla Word-tekstinä, samoin kääntämäni artikkelit, koska olin kopioinut ja kirjoittanut ne alkuperäisistä lähteistä.

Tutkimuskysymykset ovat vaikuttaneet paljon etsimiini teemoihin. Kysymyksiin vastausten löytämisessä olen ottanut teemoiksi muun muassa asiakirjojen suojelun sekä tuhoutuneet aineistot. Olen teemoissa vielä jakanut niitä usein vuosien mukaan eli asiakirjojen suojelu kulkee rauhanajasta aina jatkosotaan asti. Tästä syystä varsinkin analyysiluku 3. etenee ajallisesti ja tiedostan, että siinä on historiallinen ote.

Teemoittelua voi siis käyttää analyysinä, mutta siinä tärkeää ovat myös tulkinnat. Tässä esimerkiksi voin etsiä tekstistä erityisiä lauseita ja pohtia sitten sitä, mitä se kertoo valitusta aiheesta.

Tulkinnassa kuitenkin aineiston pitää olla kontekstissa, mikä tapauksessani tarkoittaa, että kerron esimerkiksi Viipurin maakunta-arkiston sijaintiin liittyvästä kontekstista, kun tarkastelen siihen kohdistuvia uhkia. (Apo 2001, 30–32.) Teemoissa niiden sisällön analyysissä keskeistä minulle oli siis tarkastella sitä, mitä on kirjoitettu eli muun muassa kuinka arkistonhoitajat ovat sodan jälkeen perustelleet toimiaan sota-aikana asiakirjojen evakuoinneissa. Joidenkin teemojen kohdalla kirjoittajat ajattelivat hyvin samalla tavalla, esimerkiksi Viipurin maakunta-arkiston aineistojen tärkeydestä oltiin melko yksimielisiä.

1.5. Tutkimusaineiston muodostaminen

Aineistona käytän artikkeleita *Historiallisesta aikakauskirjasta*, joka on tieteellinen aikakauslehti. Siihen on kirjoittanut muun muassa tutkija Tapio Hämynen (1991). Olen käyttänyt aikakauslehdistä vielä Arkistolaitoksen julkaisemaa *Arkistoviestiä* (1993–2008), sekä sukututkimuksen aikakauslehti *Sukuviestiä* (1979 -).

Karjala-lehti on nykyisin viikoittain ilmestyvä sanomalehti, joka keskittyy karjalaisuuteen liittyvään uutisointiin. Lehti aloitti toimintansa Viipurissa 1904 ja se siteeraa itseään “karjalaisuuden erikoislehdeksi.” (Karjala-lehti.fi.) Sen julkaisuista pystyy näkemään, minkälainen yleinen ilmapiiri oli vuoden 1939 aikana. Varsinkin se on huomionnut Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen suomalaiset arkistot Venäjällä. Olen käyttänyt tutkimuksessani myös muun muassa *Helsingin Sanomia* (1904 -), jossa on artikkeleita suomalaisista aineistoista Venäjällä.

Helsingin kaupunginarkistossa on Ragnar Rosénin arkisto, jossa on asiakirjoja liittyen Viipurin maakunta-arkiston toimintaan. Siellä on myös Rosénin henkilökohtaista kirjeenvaihtoa ja muun muassa luonnoksia Neuvostoliiton kanssa asiakirjojen luovuttamisesta välirauhan aikana. Mikkelin maakunta-arkistossa olen tutustunut Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomuksiin sekä kirjeenvaihtoon, jota arkistonhoitaja Ragnar Rosén kävi Valtionarkiston kanssa ennen talvisotaa. Sieltä on löytynyt vielä Berndt Federleyn kirjeenvaihtoa varsinkin jatkosodan evakuoinnin ohjeistuksesta ja kommunikaatiosta arkistojen kanssa. Kansallisarkistossa olen tutustunut arkiston suojeluun liittyviin asiakirjoihin sekä kirjeenvaihtoon, jota Valtionarkistolla on ollut Viipurin maakunta-arkiston kanssa sekä Berndt Federleyn kokoelmaan, jossa on kirjeenvaihtoa.

Näiden lisäksi tärkeinä lähteinä ovat toimineet vuonna 1953 julkaistut artikkelit: arkistonhoitaja Keijo Astalan *Luovutetun Karjalan aineistot*, sekä Berndt Federleyn *Ett karelskt ämbetsverks öden : Viborgs landsarkiv under krigsåren 1939-44* lehdessä *Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri*. Keijo Astala työskenteli Savo-Karjalan maakunta-arkistossa arkistonhoitajana ja Berndt Federley toimi Viipurin maakunta-arkiston arkistonhoitajana talvisodan jälkeen.

1.6. Aiempi tutkimus ja lähdekirjallisuus

Viipurin arkistoa on tutkinut Olli Väänänen Pro gradu tutkielmassaan vuodelta 1992: *Maakunta-arkiston vaiheet Viipurista Mikkeliin*. Hän käsittelee siinä juuri, miten Viipurin maakunta-arkisto on perustettu ja sen lopullista siirtymistä Mikkeliin. Hänen tutkielmansa oli hyödyllinen varsinkin kun tarkastelin välirauhan aikaisia neuvotteluja asiakirjojen palautuksista Neuvostoliitosta. Tätä ennen hän oli vuonna 1985 tehnyt kirjoitelman arkistonhoitotutkintoa varten, nimeltään *Viipurin maakunta-arkisto ennen talvisotaa 1934–1939*. Siinä on varsinkin tarkasteltu, miksi arkisto päätettiin perustaa Viipuriin, ja olen käyttänyt sitä apuna. Pentti Hiltunen on myös kirjoittanut ylemmän arkistotutkimuksen tutkielman *Arkistojen suojelusta talvi- ja jatkosodan olosuhteissa Viipurin maakunta-arkiston arkistopiirissä*. Hiltusen tekstiä käsittelem varoen, sillä hänen viittauksensa aineistoihin ovat paikoitellen epäselviä. Hän on kuitenkin jakanut asiakirjojen suojelun kahteen ryhmään, evakuoimiseen ja rakenteelliseen suojeluun, ja käytän tätä myös omassa tutkielmassani.

Maaria Gråsten on käsitellyt kandidaatintyössään vuodelta 2013 *Sivistystehtävä kansan edun nimissä - Arkistojen suojelu arkistovaltuuskunnan komiteanmietinnön valossa vuosina 1934–1939*, Viipurin maakunta-arkistoa ja sen suojelua. Saksalaisten arkistojen pelastamisesta on myös kirjoitettu: yksi tällainen on *The Rescue of Husserl's Nachlass and the Founding of the Husserl-Archives*-artikkeli, jossa juutalaisen Edmund Husserlin arkisto siirrettiin pois Freiburgista Saksasta. Alkuperäisen evakuoinnin tehnyt tutkija ja fransiskaanimunkki Herman Leo Van Breda on muistellut sitä, kuinka hän alun perin päätyi tilanteeseen, jossa hän alkoi pelastaa asiakirjoja vuonna 1938 sekä myöhemmin lyhyesti siitä, kuinka hän piilotti asiakirjat natsien miehittäessä Belgian. Tästä olen voinut tarkastella vähän toisen eurooppalaisen toimia arkiston evakuoinnissa ja miten hän reagoi sodan uhkaan. Hyödyllinen artikkeli tutkimuksen kannalta oli myös Linda Barnickelin *Spoils of War: The Fate of European records during world war II*, jossa hän muun muassa tutkii arkistojen suojelua sekä arkistonhoitajien toimia.

Viipurin maakunta-arkiston suojelusta on tehty tutkimusta, mutta sen sijaan ei niinkään tuhoista, niiden laajuudesta eikä kulttuuriperinnöstä. Samoin maakunta-arkiston vaiheista viimeisin on siis vuodelta 1992, joten itse maakunta-arkistosta ei ole ollut niinkään tutkimusta pariin vuosikymmeneen. Viipurin maakunta-arkiston arkistonhoitajien toimista on kirjoitettu, mutta yleensä niihin ei ole syvennetty tarkemmin.

Kun siirrytään muihin aloihin, niin folkloristi Ulla-Maija Peltonen on tehnyt muistitietotutkimusta väitöskirjassaan *Punakapinan muistot: Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Olen käyttänyt jonkun verran muistitietotekstejä, ja olen Peltosen väitöskirjan avulla pystynyt analysoimaan kirjoituksia. Folkloristi Tuomas Hovi väitöskirja: *Heritage through fiction: Dracula tourism in Romania* käsittelee erilaisia keinoja, joilla kulttuuriperintö välittyy ja näkyy Dracula turismissa Romaniassa, ja olen käyttänyt sitä vähän tekstissäni. Arkeologi Hannu Takala on tutkinut Karjalan museoita sodassa *Karjalan museot ja niiden tuhoutuminen talvi- ja jatkosodassa*. Hän on selvittänyt, mitkä esineet ovat pelastuneet ja mitä on menetetty. Hän on tutkinut omaisuuden osalta sodan vaikutuksia kulttuuriperintöön vielä teoksessaan *Puna-armeijan sotasaalis: Karjalan kulttuuriomaisuuden ryöstö 1939–1941*, ja se näkökulma on myös omassa tutkimuksessani.

2. Suomen maakunta-arkistojen historia

2.1. Maakunta-arkistojen perustaminen

Maakunta-arkistojen perustaminen ei tapahtunut Suomessa nopeasti. Ensimmäisen kerran ajatus maakunta-arkistoista esitettiin autonomian aikana vuonna 1888, mutta kesti aina vuoteen 1927 saakka, ennen kuin ensimmäinen maakunta-arkisto avasi ovensa. Syy niiden perustamiselle oli alusta asti selvä: asiakirjojen suojeleminen.

Haminassa solmitun rauhansopimuksen jälkeen 1809 Ruotsin piti luovuttaa kaikki arkistot sekä muut aineistot, jotka koskivat Venäjään liitettyä Suomea. Nämä aineistot haluttiin, jotta viranomaiset saisivat työssään tarvitsemansa asiakirjat, ja niiden avulla pystyttiin suojelemaan Suomen kansalaisia. Silloin ei vielä otettu huomioon muita mahdollisuuksia, kuten asiakirjojen mahdollista tutkimuskäyttöä. (Kerkkonen 1988, 9-10.)

Pohjois-Euroopassa alettiin ymmärtää paikallisten viranomaisten arkistojen merkitys vasta 1800-luvun puolivälin tienoilla. Historiantutkijat eivät sitä ennen yleensä käyneet arkistoissa etsimässä lähteitä, vaan he menivät kirjastoihin, joista yleensä löytyi kaikenlaista materiaalia, kuten käsikirjoituksia. (Kerkkonen 1988, 15–16.) Tanska oli ensimmäinen Pohjoismaista, joka aloitti maakunta-arkistojen perustamisen, se teki lain maakunta-arkistoista jo 1889. Sen jälkeen seuraava Pohjoismaa, joka seurasi Tanskan jäljissä, oli Ruotsi, jossa ensimmäinen maakunta-arkisto avautui vuonna 1899. (Linnolahti 1995, 9).

Maakunta-arkistojen perustamisen syynä on yleisesti ollut huoli asiakirjojen säilymisestä jälkipolville. Suomessa ensimmäisen kerran virallisesti ajatus maakunta-arkistojen perustamisesta muodostui vuoden 1888 valtiopäivillä. Silloin oli huolestuttu kihlakunnanoikeuksien arkistojen huonosta tilasta, joka uhkasi aineistojen säilymistä. Valtiopäivät teki päätöksen, että tuomiokirjoja siirrettäisiin Valtionarkistoon. Historian professori J.R. Danielson oli toista mieltä asiasta. Hän ei pitänyt ajatuksesta, että kaikki asiakirjat olisivat yhdessä paikassa, tässä tapauksessa Valtionarkistossa. Danielson on ensimmäisenä ehdottanut maakunta-arkistojen perustamista ja toivonut, että yksi niistä rakennetaan Turkuun. Näihin ensimmäisiin maakunta-arkistoihin suunniteltiin kerättävän aineistoa esimerkiksi kaupungeista ja lääninhallituksista. (Linnolahti 1995, 9.) Maakunta-arkistojen perustaminen jäi kuitenkin tekemättä.

Valtiopäivillä vuonna 1897 tuli uudelleen ehdotus maakunta-arkistojen perustamisesta. Tälläkin kerralla syynä maakunta-arkistojen perustamiseen oli halu turvata aineistoja. Valtiosäädöt halusivat

suojella paikallisia arkistoja, sillä niiden pelättiin häviävän. Tavoitteena oli silloin myös, että tutkijat pääsisivät arkistoihin käsiksi. (Linnolahti 1995, 9.)

Asiaa maakunta-arkistoista hoiti arkistodelegaatio, ja se antoi vuonna 1899 mietinnön. Delegation mielestä maakunta-arkistojen tulisi huolehtia niistä arkistoista, joiden hoito oli laiminlyöty. Kirkonarkistojen kunnossapitoa pidettiin vakavan puutteellisena ja varsinkin niiden aineistot haluttiin siirtää maakunta-arkistoihin. (Linnolahti 1995, 9.) Martti Kerkkonen on tehnyt teoksessaan *Suomen arkistolaitos Haminan rauhasta maan itsenäistymiseen* selkoa delegaation arkistoaineksen jaottelusta kolmeen ryhmään: ”1) hallitukselta, tuomiokapituleilta ja muilta viranomaisilta saapuneet määräykset ynnä muut; 2) kirkonkirjat, listat ja luettelot joita papisto piti kirkkolain 146 §:n nojalla; 3) seurakuntien omistusasiakirjat sekä kirkonkokouksen ja kirkkoneuvoston pöytäkirjat.” (Kerkkonen 1988, 132.) Ensiksi ajateltiin kolmea arkistoa, näistä Pohjois-Suomi saisi omansa sekä Länsi- ja Itä-Suomi. Linnojen ajateltiin olevan sopivia paikkoja arkistoille. Asian edetessä kaikista todennäköisimmät paikat nähtiin Turussa – ja ensimmäistä kertaa Viipurissa. (Linnolahti 1995, 9-10.)

Sitten Senaatti määräsi valtionarkistonhoitaja Reinhold Hausenin ja professori Gustaf Nyströmin hoitamaan tehtävää. Heidän piti muun muassa arvioida kahteen maakunta-arkistoon liittyvät kustannukset sekä laatia niitä varten piirustukset. Tämän takia he kävivät tarkastelemassa arkistoja muun muassa Saksassa ja Belgiassa. (Päivälehti 17.6.1904.) Tämä vaihe maakunta-arkistojen perustamisessa alkoi 1897 ja päättyi seitsemän vuotta myöhemmin. Viimeiseksi puheenvuoroksi jäi Yleisten rakennusten ylihallituksen ehdotus siitä, että maakunta-arkistoa varten voisi käyttää Haminassa sijaitsevan kadettikoulun rakennuksia. Tämän jälkeen hanke keskeytyi vuonna 1904. (Linnolahti 1995, 10.)

Uusi komitea yritti jatkaa hanketta maakunta-arkistoista vuosina 1908–1909. Senaatin asettama komitea ehdotti Turkuun, Helsinkiin, Vaasaan ja Viipuriin maakunta-arkistojen paikoiksi. Linnat miellettiin edelleen sopiviksi paikoiksi säilyttää asiakirjoja, vaikka ne tarvitsivatkin korjausta. Lopulta senaatti päätti lähestyä hallitsijaa asiasta vuonna 1909, ja tälläkään kertaa asia ei edennyt tämän pidemmälle. (Linnolahti 1995, 10.)

Lehdistössä huomioitiin myös maakunta-arkistojen tämänkertaiset perustamisyhteydet. *Suomalainen Wirallinen lehti* kirjoitti 11.1.1909 arkistodelegaation ehdotuksesta. Siinä kerrottiin, että delegaatio aikoo jättää Pohjois-Suomen arkiston perustamatta, koska siihen ei ole varoja. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että myöhemmin ei olisi mahdollista rakentaa sinne omaa arkistoa. Sen

sijaan perustettaisiin kaksi arkistoa, yksi Turkuun ja toinen Viipuriin. Ajatuksena tässä oli, että Viipurin maakunta-arkiston piiri ulottuisi koko Itä-Suomeen ja sen asiakirjoihin. Länsi-Suomen asiakirjat taas sijoitettaisiin Turkuun. Tällöin ajateltiin, että Valtionarkisto voisi ottaa säilytettäväkseen esimerkiksi Hämeen läänin asiakirjat. Komitea oli tässä ottanut huomioon kustannukset ja velvoitti kaupungit hoitamaan arkistonsa. (Suomalainen Wirallinen lehti 11.1.1909.)

Seuraavan kerran maakunta-arkistojen perustamista yritettiin vuonna 1917. Tällöin Suomen Historiallisen Seuran asettama valiokunta, jota Linnolahti kutsuu maakunta-arkistovaliokunnaksi, käsitteli aihetta. He olivat useista asioista samaa mieltä kuin aiemmat komiteat ja valiokunta oli myös käyttänyt komiteoiden aiempia materiaaleja. Loppujen lopuksi päädyttiin siihen, että Suomeen voitaisiin perustaa neljä maakunta-arkistoa. Tässä yritettiin välttää yhteen arkistoon liittyvää uhkaa: jos asiakirja-aines olisi keskitetty yhteen kohteeseen, mahdollinen tuho veisi kaiken. (Linnolahti 1995, 10–11.)

Viimeinkin huomioitiin paikalliset arkistot, joiden suojelu katsottiin nyt tärkeäksi. Maakunta-arkistoista ensimmäisenä perustettiin Hämeenlinnan maakunta-arkisto vuonna 1927. Lähes 40 vuotta myöhemmin idean syntymisen jälkeen, ensimmäinen maakunta-arkisto aloitti toimintansa. 1930-luvulla perustettiin maakunta-arkistot Turkuun, Ouluun, Viipuriin ja Vaasaan. Seuraavaksi perustettiin 1960-luvulla maakunta-arkistot Jyväskylään ja Joensuuhun. (Linnolahti 1995, 11). Tämän lisäksi Maarianhaminaan perustettiin Ahvenanmaan maakunta-arkisto (Ålands landskapsarkiv) vuonna 1978, joka keskittyy asiakirja-aineistojen säilyttämiseen itsehallinnollisella alueella (Reveringen.ax: Ålands landskapsarkiv).

Kansallisarkistossa on vanhempaa asiakirja-aineistoa kuin maakunta-arkistoissa. Syynä tähän oli osaksi se, että maaseudun arkistoihin ei kiinnitetty huomiota samalla tavalla kuin kaupunkien arkistoihin. Tämä välinpitämätön asenne muuttui vasta sitten kun tutkijat kiinnostuivat paikallisista arkistoista 1800-luvun lopulla. Valitettavasti siihen mennessä esimerkiksi sodat ja huono säilytys olivat ehtineet tehdä tuhojaan ja monesta asiakirjasta oli tullut käyttökelvottomia. (Linnolahti 1995, 13–14.) Maakunta-arkistojen perustamisen ansiosta osa paikallisviranomaisten arkistojen aineistoja on kuitenkin säilynyt tähän päivään asti.

2.2. Viipurin maakunta-arkisto

Vuonna 1899 arkistodelegaatio ehdotti ensimmäistä kertaa maakunta-arkiston paikaksi Viipuria. Vielä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa viranomaiset pitivät linnoja hyvinä säilytyspaikkoina asiakirja-aineistoille. Viipurin linna nähtiin siis oivana paikkana, johon voisi sijoittaa arkiston.

Viipurin valinta arkistokaupungiksi johtui osaksi myös sen asemasta. Se oli muun muassa kulttuurinen keskus, jolla oli pitkä ja vaiherikas historia. Positiivisina puolina pidettiin myös sitä, että kaupungissa sijaitsi useita organisaatioita, kuten hovioikeus. Viipurin läänissä oltiin oltu myös aktiivisia arkiston saamiseksi kaupunkiin. Tätä kiinnostusta asiaan osoitti esimerkiksi se, että viipurilaiset olivat arkistoa varten jo keränneet rahaa. (Gråsten 2013, 6; Väänänen 1992, 40.)

Viipurin kaupunginvaltuusto päätti vuonna 1930 sijoittaa tulevan arkiston Tervaniemeen, paikkaan, jossa sijaitsi keskeneräinen ortodoksikirkko, jonka rakentamisen oli keskeyttänyt ensimmäinen maailmansota. Arkistorakennuksen suunnitteli Viipurin kaupunginarkkitehti, viipurilainen Uno Ullberg. Arkistorakennuksen suunnitelmassa käytettiin hyväksi keskeneräisen kirkon valmiita osia. Maakunta-arkiston rakentaminen aloitettiin vuonna 1932 ja samana vuonna esimerkiksi Suomen hallitus myönsi rakentamiseen rahaa. Seuraavana vuonna rakennus oli valmistunut. Jokaisessa viidessä kerroksessa on yksi arkistohuone. Viipurin maakunta-arkisto avautui yleisölle 1934. (Krasnotsvetova et al. 2012, 20–22.)

Vähän myöhemmin, vuonna 1936, maakunta-arkiston johtajaksi nousi Ragnar Rosén, joka oli aiemmin työskennellyt Valtionarkistossa (Krasnotsvetova et al. 2012, 23). Arkisto ehti toimia viisi vuotta, ennen kuin talvisota alkoi. Jatkosodan jälkeen, vuonna 1945, Viipurin maakunta-arkiston nimi vaihtui Savo-Karjalan maakunta-arkistoksi. Kun Mikkeliissä saatiin arkistorakennus valmiiksi, Savo-Karjalan maakunta-arkisto siirtyi sinne. Arkiston nimi muuttui vielä 1974 Joensuun maakunta-arkiston perustamisen jälkeen Mikkelin maakunta-arkistoksi. (Linnolahti & Viikki 1995, 91.) Nykyisin arkisto tunnetaan Kansallisarkiston Mikkelin toimipaikkana.

2.3. Sopimukset ennen sotaa

Haagin 2. rauhankonferenssi järjestettiin vuonna 1899. Siihen kuului kolme sopimusta ja kolme julistusta. Näistä kulttuuriperinnön kannalta olennaisin oli kokous maasodankäynnistä, jossa kunnioitetaan vallatun maan lakeja ja tapoja. Siinä on kolme merkittävää artiklaa: Artikla 46, jossa yhtenä määräyksenä on, että yksityistä omaisuutta ei voi takavarikoida ja artikla 47, joka kieltää ryöstelyn. Viimeisenä tässä jaostossa on artikla 56, jossa eri instituutioiden, kuten taiteiden ja

opetuksen, omaisuus lasketaan yksityiseksi. Kaikkien tällaisten rakennuksiin kohdistuva tarkoituksella tehty tuho kielletään. (Avalon.law.yale.edu: Laws and customs of the land (Hague II).) Venäjä oli yksi osallistujamaista, joka allekirjoitti sopimuksen (Overheid.nl: Convention with respect to the laws and customs of war on land).

Vuonna 1907 järjestettiin Haagin 4. rauhankonferenssi. Tämän kokouksen artiklojen ajatukset toistavat suureksi osaksi Haagin 2. rauhankonferenssin päätöksiä, mutta niissä on merkittäviä eroja. Jaoston toisessa osassa, joka on nimetty ”Hostilities”, kappaleessa yksi, käsitellään muun muassa pommituksia. Artikla 23:ssa kielletään vihollisen omaisuuden tuhoaminen ja ottaminen, paitsi jos sodan välttämättömyys sen vaatii. Samoin artikla 27:ssa määrätään, että jos kaupunkia pommitetaan, pitää yrittää kaikin mahdollisin keinoin välttää tuhoamista rakennuksia, jotka ovat esimerkiksi historiallisia. Artiklassa käsketään myös, että kun kaupunkia piiritetään, piiritettyjen pitää ilmaista piirittäjille erilaisin näkyvin merkein, mitkä rakennukset on jätettävä rauhaan. Artiklassa 28 on vielä määrätty, että kaupungin ryöstelyä pitää välttää, vaikka sen valtaus olisi tehty hyökkäyksellä. Tässä rauhankonferenssissa toistuu edelleen se, että valloitetua aluetta ei saa ryöstellä, ja jos tällaista tapahtuu, siitä aloitetaan oikeudenkäynti. (Avalon.law.yale.edu. Laws and customs of War on Land (Hague IV).) Suurin osa maista – mukaan lukien Venäjä – ratifioivat sopimukset liittyen armeijan käyttäytymiseen valloitetulla maalla (Overheid.nl: Convention respecting the laws and customs of war on land).

Haagissa valmisteltiin ilmasodankäyntiä koskevaa sopimusta joulukuusta 1922 helmikuuhun 1923. Tätä sopimusta ei koskaan ratifioitu. Artikla 22 olisi kieltänyt pommittamisen, jonka tehtävänä on esimerkiksi yksityisen omaisuuden tuhoamisen, joka ei liity armeijaan. Artikla 25 määräsi, että jos vain mahdollista, tulisi erilaiset taide- ja kulttuurirakennukset säästää pommituksilta. Tällaiset rakennukset pitäisi myös merkitä, niin että pommittajat tietäisivät, että ne pitää säästää. (Lawofwar.org. The Hague Rules of Air Warfare.)

Pitää huomioida, että maailmansotien välillä tapahtunut kehitys mahdollisti lentokoneiden käytön pommituksiin. Kun toinen maailmansota alkoi, vältettiin ilmahyökkäyksiä kaupunkeihin ja muihin kohteisiin, joissa oli siviilejä. Pommituksia ei tehty juuri vihollisen kostotoimien pelossa, mutta myöhemmin siitäkin tuli normaalia toimintaa. Länsiliittoutuneet joutuivat pommittamaan siviilikohteita, koska muita mahdollisuuksia hyökkäykseen ei aluksi ollut. (Malkki, Marjomaa et al. 2008, 176, 182.)

3. Poikkeustilana sota – ihmisen toiminta kulttuuriperinnön suojelemiseksi

3.1. Yleiset suojelutoimenpiteet sodan varalta

Asiakirjojen evakuoiteja on tapahtunut usein Suomen historiassa. Yksi keino on ollut Ruotsin vallan aikana asiakirjojen lähetys Ruotsiin, ja näin tehtiin pikkuvihan sekä isonvihan aikoihin. Myöhemmin Krimin sodan aikoihin Helsingin yliopistonkirjasto pelkäsi pommituksia. Ratkaisuna oli tärkeiden kokoelmien siirto pois kaupungista. (Federley 1953, 263.) Tämä näyttäisi olevan ensimmäinen kerta, kun pommitusvaara on ollut ilmeinen uhka asiakirjoille ja se johtui sodankäynnin kehitystä.

Pentti Hiltunen ottaa kirjoitelmassaan esille sen, että vielä vuonna 1929 Puolustusministeriö pyysi Valtionarkistolta kannanottoa sodanaikaisesta kulttuurinsuojelusta. Valtionarkiston lausunnossa suhtauduttiin tässä vaiheessa kriittisesti arkistojen siirtoihin. Suositus oli, että arkistoaineisto piti sijoittaa esimerkiksi kirkkojen kellariholvien kaltaisiin paikkoihin. Pelkona oli, että arkistojen siirtäminen voisi vaurioittaa asiakirjoja. Toisena ongelmana pidettiin sen määrittämistä, mitä evakuoitaisiin: mitkä arkistot tai arkistokokoelmat? Jos siirtoja jouduttaisiin tekemään, olisi yksi siirrettävistä kohteista kuitenkin maakunta-arkistojen arkistot. (Hiltunen 2005, 7.)

Kansallisarkistossa on arkistojen suojeluun liittyvissä asiakirjoissa ennen sotaa tehty ”Yleisiä näkökulmia sodan aikaisesta arkistonsuojelusta” paperi ilman tekijän nimeä. Näkökulmassa on yleisellä tasolla kirjoitettu aikaisempien vuosisatojen arkistojen suojelusta ja siinä käsitellään ilmavaaraa. Kirjoitelmassa otetaan esille sota-ajan uusi uhka arkistoille eli pommitukset. Tässä yksi seikka, joka kirjoittajan mukaan pitää ottaa huomioon, on se, että viranomaiset pystyvät saamaan tarvitsemansa asiakirjat, vaikka olisi sota. Suojelusuunnitelmassa pitää huolehtia tästä, koska se herätti huolta. Arkistolaitos ei vielä rauhan aikana ole kyennytkään vastaamaan ilmahyökkäyksen muodostamaan uhkaan, koska tällaista vaaraa ei ole aiemmin osattu ajatella. (KA. Hq:1.) Tämä näkyy esimerkiksi siinä, että 1930-luvulla perustettuihin maakunta-arkistojen rakennuksiin ei ole vähäisen määrärahan takia voitu rakentaa räjähdyksiltä suojaavia kellareita. (Federley 1953, 263). Esille tulee myös, miten aineistoja pitää suojella ilmavaaralta. Kirjoittaja argumentoi, että asiakirjoja kannattaa siirtää useampaan eri kohteeseen, jotta ne olisivat paremmin turvassa. Niiden kokoaminen vain pariin arkistoon olisi vaarallisempaa. (KA. Hq:1.)

Tässä selvästi pelkona ovat pommitukset. Federley myöntää myös, että Suomessa tämänkaltaista vaaraa ei ollut aiemmin koettu. Silti viranomaiset ymmärsivät jo varhain, että toiseen maailmansotaan pitäisi varautua paremmin kuin aiempaan maailmansotaan. Tässä tapauksessa

suojatoimien pitäisi olla laajemmat kuin aiemmin. Osattiin aavistaa, että mahdolliset ongelmat voisivat olla vakavampia kuin aiemmin ja niihin piti varautua. (Federley 1953, 263.)

Suomen historian aikana arkistojen asiakirjat ovat joutuneet toistuvasti sodan uhan alle, kuten jo aiemmin on mainittu. Suojelumenetelmiä ovat ainakin olleet asiakirjojen lähetykset sekä maaseudulle että Ruotsiin (KA. Hq:1). Asiasta oli kiinnostunut Valtionarkiston johtaja Kaarlo Blomstedt (Happonen & Nuorteva 2016, 474). Vielä ennen talvisotaa Blomstedt ehdotti, että koska rakenteellinen suojeleminen on Suomessa vielä melko kehnoa, pitäisi asiakirjoja siirtää ”turvallisemmille seuduille.” Tästä hän eritoten mainitsee keskeisenä paikkana maaseudun, jossa ilmapommitusuhka on pienempi. (Kirje opetusministeriölle 12.9.1939. KA. Hq:1.) Maaseutu näyttäytyykin paikkana, jonne asiakirjat saadaan piiloon viholliselta ja varsinkin 1930-luvulla ajatuksena on, että harvaan asutulla seudulla ilmapommitukset ovat vähäisempi uhka kuin kaupungeissa.

Ehdotuksena Yleisien näkökulmien sodan aikaisella arkistonsuojelun kirjoittajalla onkin, että ei pidä keskittyä vain rauhanaikaiseen arkistonsuojeluun. Tärkeää on myös, että mietitään, minkälainen suojeleminen järjestetään sota-aikana. Toinen löytynyt evakuointisuunnitelma perustuu eri aikoina tehtäviin toimiin: ”rauhanaikana suoritettavat toimenpiteet; sodan aikana, mutta ennen evakuointia suoritettavat toimenpiteet; evakuoinnin aikana suoritettavat toimenpiteet ja toimenpiteet uudella sijoituspaikalla”. (KA. Hq:1.) Näissä asiakirjoissa missään ei ole päivämääriä, mutta pääteltävissä on, että ne on tehty ennen talvisotaa. Tästä kertoo se, että niihin on sisällytetty rauhanaikainen suojeleminen sekä käsketään miettimään toimenpiteitä myös sodan ja evakuoinnin aikana.

Kansallisarkistossa on vielä asiakirja: ”Arkistonsuojelun edellytykset arkistolaitoksen kannalta”. Tekijää tai päivämäärää ei löydy, mutta koska sota-ajasta välittyy kuva vasta mahdollisena uhkana, päätelmänä on, että se on laadittu ennen talvisotaa. Tässä esillä on jo asiakirjojen suojeleminen paikan päällä ja evakuointi. Siinä näyttäytyy ehdotuksena se, että jos asiakirjojen sijoituspaikka on turvallinen, niitä ei pidä enää siirrellä. Kuitenkin vielä tässä vaiheessa pommitukset ovat huolenaiheena, joten parhaana paikkana nähdään sellaiset tilat, jotka kestävät räjähdykset. Suojelusuunnitelmassa esitetäänkin, että tällaiseen paikkaan voidaan jo ennen sotaa sijoittaa asiakirjoja. Kun arkistoaineisto alkaa olla sodan takia vaarassa, suojaan tuodaan lisää sen verran asiakirjoja kuin sinne mahtuu. (KA. Hq:1.)

Arkistonsuojelussa huomioidaan, että sodan aikana pystytään suojelemaan vain osa asiakirjoista. Yhtenä syynä ovat taloudelliset syyt. Ehdotuksena onkin, että arkistojen tulee tehdä valintaa sen suhteen, mikä aineistoa siirretään turvaan. Jo tässä kohdin huomioidaan, että tärkein aines pitää

määrittää. Valtionarkisto oli myös tehnyt arvioita koko evakuointiin liittyvistä kustannuksista. Maakunta-arkistojen kohdalla arvellaan, että evakuoitavaa aineistoa on niissä yhteensä 22 000 hyllymetriä. Niiden evakuoimiseksi tarkoitettujen laatikoiden summaksi tulisi 79 200 markkaa. (KA. Hq:1.)

Arkistojen suojeluun liittyvissä asiakirjoissa oli myös paperille tehtyjä muistiinpanoja, joissa ei ollut tekijän nimeä tai päivämäärää. Keskeisin asia oli edelleen asiakirjojen siirto paikkoihin, joissa ne olisivat suojassa. Toinen tärkeä päähuomio keskittyi vaurioituneisiin arkistoihin, jotka piti evakuoida, jos ne olisivat sota-alueella. (KA. Hq:1.)

Linda Barnickel on ottanut käyttöönsä asiakirjoihin liittyvän konseptin ”Intelligence value”, eli vapaasti suomennettuna asiakirjoihin liittyvien tietojen arvon. Hän ehdottaa sitä lisättäväksi asiakirjojen muun muassa hallinnollisen ja historiallisen arvon joukkoon. Kyseessä voisi olla esimerkiksi yksilön luoma dokumentti, joka olisi hyödyllinen viholliselle tai vastustajalle. Tällaista dokumenttia voisi käyttää, ei vain sotilaallisesti, vaan myös poliittisesti. Tätä ei silti pidä sekoittaa sotilastiedusteluun, koska se ei koske vain armeijaa vaan on laajempi. (Barnickel 1999, 8.) Valtionarkiston tapauksessa ennen talvisotaa ei esiintynyt viittauksia asiakirjoihin, joista olisi viholliselle hyötyä, mutta — kuten myöhemmin tulee esille — Neuvostoliiton propagandassa korostettiin Viipurin venäläisyyttä eri tavoin ja pyrittiin häivyttämään sen muunmaalainen menneisyys.

Valtionarkiston asiakirjoista pystyy näkemään, että mielipide evakuoinneista oli muuttunut sitten vuoden 1929. Useimmissa asiakirjoissa esiintyy ajatus siitä, että vaarassa olevat aineistot pitää siirtää turvalliseen paikkaan. Valtionarkisto oli siis ainakin osittaisen evakuoinnin kannalla. Miten sitten ajateltiin Viipurin maakunta-arkistossa?

Kun tästä siirrytään tarkastelemaan Viipurin maakunta-arkistoa, niin on tärkeä muistaa, että se oli virallisesti aloittanut toimintansa ”vasta” vuonna 1934. Viipurilla oli monia ominaisuuksia, joiden takia se lopulta valittiin maakunta-arkiston sijaintipaikaksi. Kaupungilla oli kirjava historia, siellä oli sijainnut ja sijaitsevat tärkeitä hallinnollisia organisaatioita ja sen runsaat asiakirja-aineistot vaihtelivat kieliltään; niin venäläiset, ruotsalaiset kuin saksalaisetkin olivat jättäneet itsestään muistoja. (Astala 1953, 4). Selkeä haittapuoli oli jo tuolloin tiedossa: kaupunki oli vaarallisen lähellä itärajaa. Vihollisen iskiessä ei ollut takeita siitä, että Viipuriin sijoitetut tärkeät asiakirja-aineistot olisivat turvassa. (Väänänen 1985, 1-2.)

Miksi sitten näin vaarallinen asia, läheisyys Venäjän rajan kanssa, ei estänyt maakunta-arkiston rakentamista Viipuriin? Näkisin, että kyseessä on osaksi historialliset ja käytännölliset seikat. Kaupunki oli nähty hyvänä sijoituspaikkana jo 1899, kuten luvussa 2.1. tulee esille. Suunnitteluvaiheessa linnojen vielä ajateltiin olevan hyviä säilytyspaikkoja asiakirjoille, ja Viipuri oli yksi harvoista kaupungeista, joissa sellainen oli. Viipuri oli siis ollut esillä toistuvasti ennen kuin maakunta-arkistojen rakentamisesta päätettiin ja idea Viipurin arkistosta on voinut juurtua päättäjien mieliin. Viipurin lääni oli myös hyvin laaja, joten oli käytännöllistä saada arkisto sen alueen kaupunkiin. Luultavasti asiakirjakuljetukset muualle olisivat olleet hankalia ja kalliita, mikä tuo viimeisen syyn juurelle, joka on raha. Viipurilaiset olivat keränneet rahaa arkistoa varten — kuten luvussa 2.2. esiteltiin — mikä varmasti nähtiin positiivisena puolena. Maakunta-arkisto oli parempi sijoittaa kaupunkiin, jolla oli varoja rakentamiseen. Nähtävästi nämä useat hyvät puolet voittivat epäluulot ja riskeistä huolimatta päätettiin maakunta-arkisto perustaa Viipuriin.

Alusta alkaen Viipurissa keskityttiin keksimään keinoja mahdollisten uhkien torjumiseen. Marraskuun 4. päivä 1936 Ilmatorjuntarykmentin sotilaat ottivat yhteyttä Maakunta-arkistoon. Kirjeessään he tiedustelivat, voiko ilmatorjuntalavan rakentaa arkiston katolle. Kirjeessä tähdennettiin myös, että jos sota alkaisi, Viipuri tulisi olemaan pommittajien kohde. Arviona oli, että arkiston lähellä sijaitsevaa Linnan siltaa tulitaisiin pommittamaan. (Kirje arkistonhoitajalle 4.11.1936. MMA. Fa:3.) Heti maakunta-arkiston alkuvuosina oltiin siis tietoisia mahdollisista vaaroista, jotka koskivat arkistorakennuksen sijaintia taktisesti tärkeässä paikassa. Venäjän rajan läheisyys oli koko ajan mielissä ja sen takia suojeleusasioihin ei suhtauduttu piittaamattomasti (Federley 1953, 264). Vielä vuonna 1938 Rosén ilmoitti, että sotilasviranomaiset ovat halukkaita sijoittamaan arkiston katolle ilmatorjuntakivääriin, ja uskoi, että se voisi jopa vähentää arkiston riskiä joutua miinapommitetuksi (Kirje Valtionarkistolle 12.2.1938. MMA. Fa:3).

Vuonna 1937 Viipurin maakunta-arkiston arkistonhoitajan Ragnar Rosénin ja Valtionarkiston johtajan Kaarlo Blomstedtin välillä oli sodan uhkia käsittelevää kirjeenvaihtoa. Kirjeessään joulukuun 15. päivänä valtionarkistonhoitajalle Rosén huomioi, että Viipurin maakunta-arkiston sijaintipaikka teki siitä vaaralle alttiin. Sen lähellä oli kasarmeja, Viipurin linna sekä Linnan silta, joita pidettiin mahdollisina pommituksen kohteina. Rosén viittaa myös ”arvovaltaiseen tahoon”, joka on kertonut siitä, että jotkut viranomaiset eivät enää suostu siirtämään arkistoaineistoa maakunta-arkistoon. Viipurin maakunta-arkisto nähtiin siis jo tässä vaiheessa liian vaarallisena paikkana säilyttää asiakirjoja. (Kirje valtionarkistonhoitajalle 15.12.1937. KA. Hq:1.) Tästä näkee

hyvin sen, että kun kulttuuriomaisuutta pyritään suojelemaan, sen sijainti pitää ottaa huomioon (Opetusministeriön julkaisuja 2007:8, 17).

Ratkaistakseen ilmavaaroihin liittyvän ongelman Rosén oli kääntynyt Viipurissa asiantuntijoiden puoleen – nimiä ei mainita - joiden kanssa keskusteli mitä kannattaisi tehdä asiakirjojen suojelun osalta. Hän omien sanojensa mukaan halusi, että ”arkiston huostaan uskottujen asiakirjojen suojelu tulisi niin tehokkaaksi kuin mahdollista.” (Kirje valtionarkistonhoitajalle 15.12.1937. KA. Hq:1.) Maakunta-arkisto oli toiminut tässä vaiheessa vasta kolme vuotta, mutta jo silloin se joutui huomioimaan sotaan liittyvät riskit.

Rosénin asiantuntijat olivat tyrmänneet ajatuksen siitä, että maakunta-arkiston suojelusuunnitelma perustuisi suurelta osin evakuoimiseen. Heidän mielestään parempi olisi, että asiakirjat olisivat sodan aikanakin maakunta-arkistorakennuksessa. Evakuoimista sodan sytyttyä voitaisiin tehdä osittain, kun siihen on mahdollisuus, mutta siirtoihin ei luoteta toimenpiteenä. Samoin on huomioitu, että evakuoitavan aineksen on oltava hyvin pieni osa kokoelmista, sillä sodan aikana niiden siirtäminen liikenteessä tulee olemaan vaikeaa. Rosén toteaa kirjeessään vielä pessimistisesti, että sodan ja pommitusten alettua ei ehkä ole olemassa enää asiakirjoja, joita evakuoida. (Kirje valtionarkistonhoitajalle 15.12.1937. KA. Hq:1.) Viipurin maakunta-arkiston uhkakuva tässä vaiheessa oli, että arkisto voisi tuhoutua pommituksissa.

Rosén on kirjeessä valtionarkistonhoitajalle vielä laatinut ehdotuksen Viipurin maakunta-arkiston suojelusuunnitelmasta. Siinä on arviolta neljä pääkohtaa: 1) työntekijöiden määrän lisääminen, 2) maakunta-arkistorakennuksen kaikille jäsenille annettavat suojavälineet 3) arkistoaineistoille arvonnäily ja sen perusteella siirto eri säilytysryhmiin sekä 4) suunnitelma siitä, kuinka arkistorakennuksen pohjakerroksessa voitaisiin kattoa vahvistaa. Kirjeestä pystyy päättelemään, että varsinkin työntekijämäärän lisäys olisi hänestä paikallaan, koska se oli ensimmäisenä listalla. (Kirje valtionarkistonhoitajalle 15.12.1937. KA. Hq:1.) Myöhemmin on huomioitu, että kulttuuriomaisuuden kohdalla uhkaan vaikuttavat vielä ”torjuntaedellytykset, jotka vaihtelevat riippuen vallitsevasta turvallisuustilanteesta sekä kohteen valmiustasosta ja toteutetuista turvaamistoimenpiteistä” (Opetusministeriön julkaisuja 2007:8, 17). Rosénin suojelusuunnitelmassa rakenteellinen suojelu ja henkilökunnan määrän lisääminen ovat keskeisiä asioita. Selvästi hän näki, että näiden toimenpiteiden jälkeen uhka asiakirjoille olisi vähäisempi.

Keskeisimmäksi kysymykseksi Rosén arvioi sen selvittämisen, ”mitä [on] tehtävä turvallisuuden lisäämiseksi pommitusten ja palovaaraa silmälläpitäen.” (Kirje valtionarkistonhoitajalle 15.12.1937.

KA. Hq:1.) Hän kirjoittaakin, että on tästä puhunut Viipurin väestösuojelulautakunnan puheenjohtajan kanssa, ja sen ansiosta pyytänyt apua Suomen kaasusuojelujärjestön Viipurin toimistolta. Heidän tehtävänään oli laatia piirustukset suojasta Viipurin maakunta-arkistoon. Lopuksi kirjeessään Rosén vielä valittelee sitä, että maakunta-arkisto ei voi vaatia seurakunnilta ja yksityisiltä henkilöiltä asiakirjoja, jos arkiston suojelemiseksi ei ole tehty mitään. (Kirje valtionarkistonhoitajalle 15.12.1937. KA. Hq:1.)

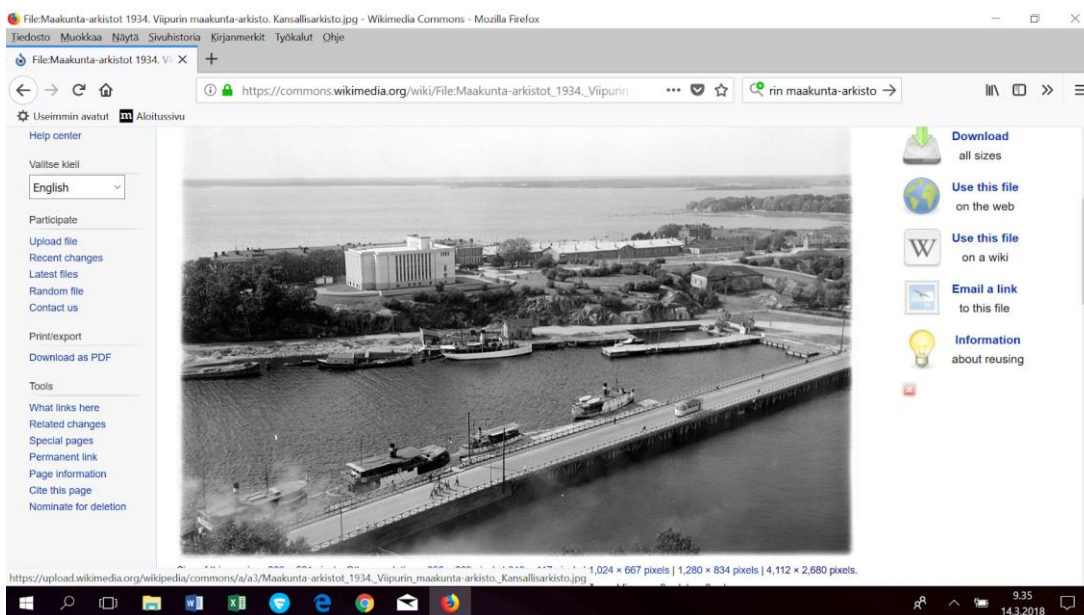
Ragnar Rosén lähetti vielä toisen lyhyemmän kirjeen Kaarlo Blomstedtille Helsinkiin suojelusuunnitelmasta. Hän on luultavasti ollut huolissaan rakenteellisesta suojelusta, koska hän ottaa esille sisäasiainministeriön Saarnion ja tämän ilmoituksen määrärahojen vähyydestä. Tämä tarkoitti, että mahdollisia rakennusoperaatioita ei ollut mahdollista suorittaa. (Kirje valtionarkistonhoitaja Kaarlo Blomstedtille 15.12.1937. KA. Hq:1.) Federley tuo esille sen, että Viipurin maakunta-arkistoa oli rakennettu 1930-luvun lama-aikaan. Kustannuksia oli yritetty rajoittaa erilaisin keinoin, jotta rakennukset olisi saatu valmiiksi. Yksi näistä keinoista säästää oli jättää rakentamatta pommituksia kestävä kellari. (Federley 1953, 263.) Tämä selittäisi osaltaan sen, miksi ennen talvisotaa varsinkin Rosén oli hyvin keskittynyt ajatukseen arkistotalon vahvistamisesta. Valtionarkisto yritti saada määrärahoistaan tarpeeksi vahvempien kellarien rakentamiseen, mutta Federleyn mukaan tuloksetta (Federley 1953, 263).

Pohdintaa herättää se seikka, että minkälainen tilanne olisi ollut, jos pomminkestäviä kellareita olisi saatu rakennettua ja arkistotalon pohjakerroksen katto vahvistettua. Olisiko Rosén ollut vielä hanakampi ja kieltäytynyt evakuoinneista? Hän pelkäsi ilmapommituksia ja kannatti rakenteellista suojelua. Tästä näkee, että hänelle ei tullut mieleenkään, että Viipuri voitaisiin vallata. Olisivatko aineistot jääneet sitten kokonaan Viipuriin talvisodassa? Toisaalta ennen sotaa tehdyissä useimmissa suojelusuunnitelmissa toistuu ajatus, että asiakirjat pitää saada turvallisimmille alueille, joten Valtionarkisto olisi luultavasti puuttunut tilanteeseen.

Linda Barnickel on tutkinut esimerkiksi sitä, miten arkistonhoitajat reagoivat arkistoon liittyviin uhkiin (Barnickel 1999, 9). Kun tätä tarkastellaan Suomen osalta, niin huomataan, että Valtionarkisto ja Viipurin maakunta-arkisto olivat eniten huolissaan pommituksista. Ilmavaara oli se, johon eniten keskityttiin ja se aiheutti pohdintaa parhaasta suojelutavasta. Kuitenkin mielipiteet tässä eriävät, Rosén oli varma rakenteellisen suojelun paremmuudesta, kun taas Valtionarkisto suosi enemmän asiakirjojen siirtoja.

Vuodelta 1938 tammikuun 21. päivältä on Kaarlo Blomstedtin kirje opetusministeriölle, jossa taas toistetaan Viipurin maakunta-arkiston ”vaaranalaisesta asemasta”. Kirje käsittelee Rosénin mainitsemaa kaasusuojelujärjestön laatimaa suojaa maakunta-arkistolle. Tarkoitus on ollut, että opetusministeriö lähettäisi suunnitelmat valtion väestönsuojelulautakunnalle tarkastettavaksi. Kirjeessä tulee jo ilmi, että Valtionarkisto ja Viipurin maakunta-arkisto ovat jo parin vuoden ajan keskustelleet sodan uhista. Huomio kiinnittyy myös siihen, että Blomstedt myöntää, että arkistoaineiston turvaamiseksi ei ole löydetty vielä ratkaisua. (Kirje Opetusministeriölle 21.1.1938. KA. Hq:1.)

Maakunta-arkisto oli siis vuonna 1937 tehnyt sopimuksen Suomen Kaasusuojelujärjestön Viipurin osaston kanssa. Mitä muuta oli Suomen kaasusuojelujärjestön Viipurin osaston suunnitelmassa? Mikkelin maakunta-arkistosta löytyy alkuperäinen esitelmä ”Sodanajan palovaarasta ja palotorjunnasta”. Yhteenvedossa on listattu viisi syytä palovaaralle sodan aikana. Kolme liittyy enemmän vihollisen toimintaan: ilmapommituksiin, tykistöpommituksiin sekä tuhopolttoihin. Yksi liittyy olosuhteisiin, eli sodan aiheuttamiin, jotka muuttavat toiminnan toisenlaiseksi. Viimeinen on yleisesti ihmisiin liittyvä: kaikkina aikoina ihmisten huono tietämys tulesta ja sen käsittelytavoista. Teknologian kehitys otettiin huomioon myös ja siitä haluttiin tiedottaa kansalaisille:” Vielä pyydän saada huomauttaa, että lentoaseen toimintasäde on jo nyt 800–1000 km., kuulijoille joka merkitsee sitä, että maassamme ei löydy ainoatakaan kolkkaa, johon ilmavaara ei voisi ulottua.” (MMA. Fa:3.)



Viipurin maakunta-arkisto 1934. Wikimedia Commons/Kansallisarkisto

Ymmärtääkseen minkä takia pommituksiin kohdistui niin suuria pelkoja, pitää pystyä käsittämään minkälaisessa ympäristössä Viipurin maakunta-arkiston rakennus sijaitsi. Näitä ei ole mainittu kirjeissä, yleisimpiä rakennuksia lukuun ottamatta, mutta muut tekijät ovat varmasti aiheuttaneet huolta. Viipurin maakunta-arkisto sijaitsi Viipurissa Tervaniemessä niemen kärjessä Viipurin keskustan alueella. Kuvasta pystyy selkeästi näkemään, että maakunta-arkistorakennus oli korkeampi kuin sitä ympäröivät puut vasemmalla puolella. Se kohoaa selkeästi kaikkia läheisiä rakennuksiakin korkeampana. Sen lisäksi rakennus oli väritykseltään valkoinen, joten se erottui ympäristöstään selkeästi. Ympäröivä alue oli melko avoin, joten rakennus näkyi hyvin. Heti arkistorakennuksesta oikealle näkyy kasarmirakennuksia, jotka olivat myös vaarassa joutua pommitetuiksi. Kuvassa näkyy lähellä oleva Linnan silta, joka oli yksi kohteista, joita pelättiin myös pommitettavan. Kiintoisaa on, että nykyisin arkistorakennuksen sijainnissa huomioitava on ”aseellisen konfliktin kannalta strategisesti tärkeiden kohteiden läheisyys riskitekijänä” (Jari Lybeck et al. 2006, 106). Viipurin maakunta-arkistolla oli useita tällaisia riskitekijöitä alueellaan.

Kuvaa tarkastelemalla pystyy huomaamaan, että pommittajien näkökulmasta Viipurin arkistorakennus oli hyvin selkeä kohde, joka varmasti erottui maisemasta. Sen takia sen selviäminen melkein kokonaan vahingoittumattomana sodista oli erikoista. Tämä osaltaan voi selittää sitä, minkä takia arkistonhoitaja Rosén oli niin keskittynyt pommitukseen liittyviin uhkiin.

Rakennukset ovat yleensä helposti havaittavia, ja sen takia suuressa vaarassa. Kun tarkastellaan irtaimia esineitä, ne ovat yleensä paremmassa turvassa, koska ne eivät ole esillä aivan avonaisissa paikoissa. (Opetusministeriön julkaisuja 2007:8, 17.) Nykyisessä Haagin sopimuksessa on suojelutunnus nimeltä Sininen kilpi. Se voidaan laittaa esimerkiksi tässä tapauksessa suojeltavaan arkistoon, ja tämän pitäisi estää sitä sotilaallisissa konflikteissa joutumasta tuhotuksi. Kaikkiin suomalaisiin arkistorakennuksiin ei tänäkään päivänä ole silti mahdollista saada tätä suojelutunnusta, koska sitä ei voi saada, jos lähellä on ”puolustusellisia toimintoja”. (Nuorteva 2008, 17.) Kiintoisaa onkin, että vaikka jo 1930-luvulla tällainen tunnus olisi ollut olemassa, niin Viipurin maakunta-arkisto ei siltikään olisi pystynyt saamaan sitä mainittujen armeijan toimintojen takia.

Kun tarkastellaan muuta Eurooppaa, niin esimerkiksi italialaisten arkistojen suojele oli hyvin samankaltaista kuin Suomessa toisen maailmansodan aikaan: siihen kuului muun muassa se, että kaikki arkistorakennukset tarkastettiin, jotta niitä voitiin suojata esimerkiksi tulipaloilta. Asiakirjoja siirrettiin alempiin kerroksiin ja kellareihin suojaan. Kaupunkien tapauksissa asiakirjoja siirrettiin

suojaan maaseudulle. Eräs merkittävä ero saattoi olla se, että Italian arkistoissa työskenteleville jaettiin kaasunaamareita. (Re 1948, 100.)

Vertailun vuoksi on mielenkiintoista huomioda vielä samaan aikaan toimineen tutkija Herman Leo Van Bredan toimenpiteitä Saksassa: hän oli jo päättänyt Husserlin arkiston asiakirjojen evakuoinnista, mutta saksalaisten hyökkäykset Tšekkoslovakiaa vastaan syyskuussa 1938 tekivät asiakirjojen siirrosta välttämätöntä. Tällöin tajuttiin jo, että sota tulee olemaan väistämätön ja Van Breda huomioi, että koska Freiburg – jossa arkisto sijaitti – oli lähellä Ranskan rajaa, ulkomaiset sotavoimat uhkaisivat sitä. Hän kuljetti asiakirjoja matkalaukuissaan turvaan vuonna 1938 ja Belgian konsulaatti, johon hän oli vienyt loput asiakirjat, lähetti niitä turvaan Belgiaan maaliskuussa 1939 ja myöhemmin. (Van Breda 2004, 51–53, 57–61.)

Kun tarkastellaan tässä tapauksessa Italian, Suomen ja Saksan eräiden arkistonhoitajien ja tutkijan toimia asiakirjojen suojelussa, niin varsinkin Saksa ja Italia ovat olleet käsittelemissäni tapauksissa erittäin herkkiä evakuoimaan aineistoja. Tämä voi tietysti liittyä siihen, että sodat ovat koskettaneet heidän maitaan useammin kuin Suomea ja heillä on enemmän kokemusta asiasta. Italia ja Suomi ovat myös tehneet samanlaisia suojelusuunnitelmia, vaikka Italian kaupunkien kohdalla on asiakirjoja siirretty herkemmin suojaan harvaanasutuille seuduille. Selvästi eri maissa juuri maaseutu on nähty turvallisenä paikkana, vaikka ei sekään välttämättä säästynyt pommituksilta, mutta kaupungit olivat helpompi kohde. Nostaisin esiin myös Van Bredan tapauksessa sen, että hän seurasi poliittisia tapahtumia ja reagoi niihin nopeasti.

3.2. Viipuri ja arkisto vuonna 1939

Viipuri oli vuonna 1939 yksi Suomen suurimmista kaupungeista noin 83 000 asukkaalla. Tapio Hämynen on Viipurin *kadotetut vuodet 1940–1990* –kirjassa argumentoinut, että Viipuri oli tuolloin siellä käytettyjen kielten perusteella Suomen kansainvälinen kaupunki. Se oli myös koti monen eri uskontokunnan edustajalle, ja kaupungissa eli muun muassa ortodokseja, helluntailaisia ja islaminuskoisia. (Hämynen 2013, 9.)

Kun vuosi 1939 oli alkanut, ei vielä oltu huolissaan sodan alkamisesta. *Karjala*-lehdessä esiintyi kuitenkin hyvin erilaisia tulevaisuuteen katselevia artikkeleita, esimerkiksi artikkeli sisäpolitiikan kehityksestä 1938: ”Meillä ovat kuitenkin kaikki tietäneet, että minkään uhkaavan vaaran pelkoon ei ole aihetta. Sen vuoksi hallituksen toimet varsinkin painovapautta vastaan ovat käsittämättömiä.” (Karjala 1.1.1939.) Kontrastina samalla sivulla oleva artikkeli Uuden vuoden ajatuksia: ”Maailman

viisaimmatkaan ihmiset eivät kykene varmasti sanomaan, millaiseksi jo lähin tulevaisuutemme uusi vuosi tulee muodostumaan... Lieneekö maailmassa ollut milloinkaan niin paljon toivottomia ja niin syvästi toivottomia ihmisiä kuin meidän päivinämmme.” (Karjala 1.1.1939.)

Arkistolainsäädäntö oli uusiutunut vuonna 1939, ja se hyödytti paljon Viipurin maakunta-arkiston toimintaa. Arkiston piirissä päästiin yhteistyöhön yhä useampien viranomaisten kanssa, sellaistenkin, joiden kanssa maakunta-arkisto ei yleensä ollut tekemisissä. Sen lisäksi Viipurin maakunta-arkisto antoi neuvoja esimerkiksi säilytysperiaatteista alueen järjestöille ja yrityksille. (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v.1939. Db:1.) Uusi arkistolaki takasi sen, että Suomen arkistolaitos pystyi toimimaan tehokkaasti ja asiakirjojen suojeluun keskityttiin paremmin (Gråsten 2013, 2).

Arkistolain ansiosta tehtiin myös arkistotiedustelu kesällä. Kuitenkin jo loppukesästä aikaa alettiin pyhittää asiakirjojen suojelulle. Arkistotiedustelua varten lähetettyjä kirjeitä saatiin lähetettyä seitsemänsataa ja vastauksia vastaanottaa viisisataa ennen kuin toiminta keskeytettiin. Tämä tapahtui lokakuussa, kun tilanne alkoi kiristyä Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Se tarkoitti, että arkisto keskittyi yhä enemmän varautumaan sotaan. Arkistorakennuksen suojelussa suoritettiin esimerkiksi ikkunoiden suojaamista hiekkasäkeillä. Jotkin hyllyt, joiden arveltiin olevan vaarassa, siveltiin palolta turvaavalla aineella. Arkisto joutui vielä korjaamaan vesijohtojaan, sillä lämmintä vettä ei saatu. Jos sitä ei olisi onnistuttu korjaamaan, tuloksena olisi voinut olla vaurioita rakennuksessa. (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v.1939. MMA. Db:1.)

Uhkia sodasta alkoi ilmaantua lisää – helmikuussa huomioitiin, että neuvostoliittolaiset koneet olivat tulleet Suomen alueelle luvatta. Toukokuulle tultaessa alettiin tehdä laskelmia siitä, miten Suomi selviäisi sodasta. Tässä varsinkin katsottiin sitä, miten hyvin kotimainen elintarviketuotanto pystyisi tuottamaan sodan aikana. Viipurissa oltiin muuten vielä rauhallisia, esimerkiksi rakentaminen oli jatkuvaa. (Hämynen 2013, 16–18.)

Suojelusuunnitelmia tehtiin kesällä 1939. Federley huomioi, että näissä suunnitelmissa evakuointi oli keskeisessä osassa. Usein lähdettiin niistä lähtökohdista, että tärkeimmät asiakirjat on saatava säilytyspaikkoihin, joissa ei ole pommiuhkan vaaraa. Otettiin siis tietoinen riski, että asiakirjat on alistettava kuljetuksen vaaroihin sodan aikana. Ne piti saada suojiin, jotka olivat kaukana vaara-alueilta. (Federley 1953, 263.)

Martti Kerkkonen oli työskennellyt Viipurin maakunta-arkistossa vuodesta 1934 vuoteen 1936, ja siirtynyt siitä Valtionarkistoon töihin (Runeberg.org: Kuka kukin on, 354). Hän lähetti 17.

kesäkuuta lyhyen kirjeen Ragnar Rosénille, jossa hän tiedotti, että on alettu pohtia arkistojen suojelua sota-aikana. Hän lähetti kirjeensä ohessa muistion kysymyksineen myös Viipurin maakunta-arkistolle. Tässä jo alettiin huomioida, mitkä asiakirjat olisi tärkeä pelastaa. (Kirje Ragnar Rosénille 17.6.1939. MMA. Fa:3.)

Ilmapiiri alkoi olla pahaenteinen loppukevään 1939 kuluessa: kannaksen linnoittamista ei oltu vielä saatu valmiiksi. (Ahokas 2004, 30). Ensimmäisen kerran linnoitustöitä tehtiin kesäkuun alussa. Tämä ei kuitenkaan vaikuttanut tavallisten viipurilaisten arkeen, ja kaupungissa oltiin rauhallisia. (Hämynen 2013, 19.) *Karjala*-lehdessä raportoitiin myös sukulaisheimojen ja suomalaisten kohtelusta Neuvostoliitossa. Uutisena oli esimerkiksi, että Inkerissä ei enää vuonna 1939 ole suomenkielisiä kouluja, ja vähemmistöryhmiä kohdellaan huonosti. Huomio kohdistuu myös jyrkkään negatiiviseen asennoitumiseen suomenkielisiä kohtaan. Neuvostoliittolaiset ovatkin alkaneet tässä vaiheessa puhua, että ”tsuhnat” olisi hävitettävä kokonaan. (Karjala 19.7.1939.) *Karjala*-lehden ulkomaan uutisissa raportoitiin siitä, että Neuvostoliiton sotakoneisto alkaa keskittää voimiaan. Neuvostoliiton lentokoneitten rajaloukkauksista uutisoitiin jälleen heinäkuun lopulla (Karjala 26.7.1939; Karjala 29.7.1939).

Vasta loppukesästä tilanne alkoi muuttua, kun Viipurin läheisyydessä järjestettiin sotaharjoitus. Sotamarsalkka Mannerheim oli paikalla, kun Viipurissa järjestettiin sotaan liittyviä tapahtumia, kuten kenttäjumalanpalvelus. (Hämynen 2013, 20.) Elokuun sotaharjoituksesta oli lehdissä kirjoitettu laajasti. Jo 3. päivä elokuuta *Karjala*-lehti tiesi kertoa, että 20 000 miestä osallistui näihin harjoituksiin. Viipurin alueella kuitenkin tämä armeija olisi harjoittelemassa vasta useita päiviä myöhemmin, 6-7. päivä elokuuta. Jälkimmäisenä päivänä olisi myös kertausharjoitus. (Karjala 3.8.1939.) Yleinen ilmapiiri Viipurissa kesällä 1939 oli jo jännittynyt armeijan harjoitusten takia. Federley nostaakin esille sen, että armeijan toimet korostivat uhkaa alueella. (Federley 1953, 264.)

Viipurin maakunta-arkistosta lähetettiin kirje Martti Kerkkoselle Valtionarkistoon elokuun 17. päivä 1939. Se on vastaus hänen 17. 6. lähettämäänsä kirjeeseen, koska siinä viitataan hänen muistioonsa ja sen kysymyksiin. Näitä kysymyksiä on ollut kolme: ”1) Sodan aiheuttaessa vaaraa, mitkä asiakirjasarjat ja kokoelmat olisi ensi sijassa siirrettävä turvallisempaan paikkaan, 2) sijaitseeko Viipurin maakunta-arkistossa sisällöltään toisiaan vastaavia sarjoja, jotka voitaisiin jo rauhan aikana siirtää toiseen maakunta-arkistoon ja 3) minkälaisen asiakirjanidosten valokuvaamiseen olisi tarpeellista heti ryhtyä turvallisuuden takia.” (Kirje Martti Kerkkoselle 17.8.1939. MMA. Fa:3.)

Tässä kirjeessä vastataan kahteen ensimmäiseen kysymykseen, ennen kuin kirje loppuu äkisti kesken. Kirjeen kirjoittaja (luultavasti Ragnar Rosén, joka on ollut ainoana hoitamassa kirjeenvaihtoa Viipurin maakunta-arkistosta tässä vaiheessa) vastaa ensiksi, että kaikista tärkeimpien sarjojen arviointi on hankalaa. Hän kirjoittaa, että huomioitava on ainakin ne ryhmät ja niiden metrimäärät, jotka liittyivät esimerkiksi Viipurin hallintoon, kirkkoihin ja Vanhaan Suomeen. (Kirje Martti Kerkkoselle 17.8.1939. MMA. Fa:3.) Tässä näkyy, että hallinnolliset ja historialliset asiakirjat on koettu arvokkaiksi.

Tätä siirrettävää asiakirja-aineistoa olisi yhteensä 1285 metriä, tai kirjoittajan arvion mukaan vaihtoehtoisesti 1084 metriä. Kirjeessä huomautetaan vielä, että nämä ovat minimiarvioita. Kirjoittaja mainitsee vielä esimerkiksi vankila- ja tulliasiakirjat sekä kaupunginarkiston aktasarjat. Näistä viimeinen on historialliselta kannalta arvokas. Kun suunnitellaan toimenpiteitä näiden kaikkien suojelemiseksi, kirjoittaja arvioi, että määrä kohoaa 2000 metriin. Ragnar Rosén on kirjeen kirjoittaja todennäköisesti jo sen takia, että hän suhtautui epäillen rauhanajan evakuoimiseen, mikä näkyy vastauksessa kysymykseen 2. Kirjoittaja ei ole halukas ennen sotaa alkamaan hajottamaan samaan virka-arkistoon kuuluvia rinnakkaissarjoja. Hän perustelee asiaa kahdesta näkökulmasta: se ei vastaa arkistolaitoksen senhetkisiä toimenpiteitä ja toiseksi kaiken toteuttaminen olisi työlästä eikä kirjoittajan usko, että toivottuja tuloksia tulisi. (Kirje Martti Kerkkoselle 17.8.1939. MMA. Fa:3.)

Elokuun 30. päivä Ragnar Rosén lähetti Martti Kerkkoselle kirjeen, jossa välittyi selvästi hänen haluttomuutensa Viipurin maakunta-arkiston evakuoimiseen. Hän löytääkin paljon jossiteltavaa: mahdollisiin sijoituspaikkoihin pitäisi saada varattua tarpeeksi tilaa. Sen lisäksi pitäisi varmistaa, että kuljetusvälineitä löytyy ja tarvittavaa väkeä evakuointeihin olisi tarpeeksi. Hän vielä tässä kohtaa siteeraa, että keväällä vuonna 1937 onnistuneeseen evakuoimiseen eivät uskoneet hänen puhuttelemansa henkilöt, everstit Poppius ja Mailm. Rosén käyttääkin esimerkkinä sotilashenkilöitä sekä muita tahoja, koska kuten kirjeessä tulee esille, Suomessa ei vielä tähän aikaan ollut kokemusta riittävän ajoissa alkaneesta evakuoimisesta. Rosén ottaa esille Lontoon: ”Lontooseen vertaaminen ei paljon merkitse, sillä heillä on organisaatio pidemmällä kuin meillä ja heillä on kokemusta esim. British museumin tyhjentämisestä I. Maailmansodan aikana ja heillä on varta vasten rakennettuja pommisuoja, sekä maaseudulla kivirakennuksia.” (Kirje Martti Kerkkoselle 30.8.1939. MMA. Fa:3.)

Evakuoimisen siirtymiseen ja Rosénin haluttomuuteen saattoi vaikuttaa toisen arkistonhoitajan mielipide. Rosén vastaanotti tuttavaltaan kirjeen, jossa oli sangen viileä suhtautuminen Kerkkosen

lähettämiin ehdotuksiin. Kirjeen kirjoittaja oli Sota-arkiston Lauri Kujala. (Kirje Rosénille 7.7.1939. HKA. Rosénin kokoelma 14.) Hän oli työskennellyt Sota-arkistossa arkistonhoitajana vuodesta 1936 (Runeberg.org: Kuka kukin on, 411). Kujala oli saanut saman kirjeen Kerkkoselta, ja pitää suunnitelmia ”tuomailuina”. Suoraan sanotaankin, että tämä vain lisää ongelmia. Kerkkosen kirjeessä Kujalan mielestä hyvä ehdotus toisaalta on asiakirjojen valokuvaus, mutta sekin on näköjään vanha asia, jota on jo tehty. (Kirje Rosénille 7.7.1939. HKA. Rosénin kokoelma 14.)

Kujala on samaa mieltä Rosénin kanssa siitä, että tärkeintä olisi rakenteellinen suojeleminen, eli suojien rakentaminen. Viipurin maakunta-arkisto olisi yksi sellainen arkisto, jonka pitäisi sellainen saada. Rahat siihen oli saatava nopeasti. Edelleen toistuu ajatus, että asiakirjat siirrettäisiin näihin pommisuojaan. Kujala myös mainitsee toiveen siitä, että työntekijöitä pitäisi olla riittävästi, että kaikki saataisiin tehtyä. (Kirje Rosénille 7.7.1939. HKA. Rosénin kokoelma 14.) Kujalan kirje on hyvin voinut tukea Rosénin ajattelua, varsinkin sitä, millä keinoin Viipurin maakunta-arkiston aineistoja on suojeltava.

Viipurilaiset reagoivat voimakkaasti, kun kuulivat Saksan hyökänneen Puolaan syyskuun alkupuolella. Jo aiemmin kauppoista oli haalittu ruokaa, ja nyt tahti nopeutui niin, että kaupat eivät pystyneet vastaamaan kysyntään, ja elintarvikkeet alkoivat loppua. (Hämynen 2013, 20.) Federley kuvaakin sitä, että aluksi ”Suuri sota” ei ollut ehtinyt vielä Suomen rajoille, vaikka se jylläsi muualla Euroopassa. Suomeen kohdistuvaa hyökkäystä ei vielä osattu odottaa. Suurimman osan syksyä tilanne oli levoton mutta silloin oli vielä mahdollista suorittaa evakuoinnit ennen sodan puhkeamista. (Federley 1953, 263–264.)

Huomattavaa on, että Valtionarkisto ja Viipurin maakunta-arkisto eivät tällöin päässeet yksimielisyyteen suojeletoimista. Rosén oli selkeästi rakenteellisen suojeleksen kannalla, ja hän oli saanut muilta tuntemiltaan henkilöiltä tukea näkökulmaansa. Jos toisten mielipiteet olisivat olleet evakuoimisen kannalla, olisiko hän kannattanut sitä myös? Tietenkään ei voi tietää, olisiko yksimielisyys saanut asiakirjojen evakuoimisen alkamaan aikaisemmin, mutta olisi siitä ollut hyötyä. Nyt aikaa käytettiin kinasteluun, vaikka vielä tässä vaiheessa ei voitu tietää, että sota alkaisi pian.

Syyskuun 9. päivä Arkistolaitoksen suojelestarvetta kartoitettiin ja Viipurin maakunta-arkiston suojeletoimien arkistomäärä tarkastettiin uudelleen. Asiakirjat jaettiin ryhmiin I ja II. Ryhmässä I suojeletoimien asiakirja-aineistoja oli 300 kuutiometriä ja se olisi siirrettävä sekä suojeletoimien Viipurin lähellä. Sen sijaan ryhmä II asiakirjat, 900 kuutiometriä, ajateltiin jätettävän paikalleen, mutta

edellytettiin, että pohjakerros lujitettaisiin ja paloturvallisuus olisi kunnossa. (Arkistolaitoksen suojelutarve 9/9 1939. KA. Hq:1.)

Valtionarkisto huomioi Viipurin maakunta-arkiston evakuoinnin syksyllä mittavasti kirjeessä opetusministeriölle: sota-ajan suojelu koetaan ajankohtaiseksi ”kansainvälisen jännitystilan” ja ”sodan puhkeamisen” takia. Kirjeessä mainitaan, että Valtionarkisto on jo useiden kuukausien ajan miettinyt suojelusuunnitelmia, joita voitaisiin toteuttaa. Vielä syyskuussa sodan uhka on selvästi nähty, mutta sen syttymisestä ollaan oltu epävarmoja. Se näkyy kirjeessä esimerkiksi seuraavalla tavalla: ”Jos maamme joutuisi lähiaikoina suoranaisen uhan alaiseksi, olisi nimenomaan Valtionarkiston ja Maakunta-arkistoista ensi sijassa Viipurin maakunta-arkiston kokoelmien suojaamismahdollisuudet omissa rakennuksissa kerrassaan mitättömät.” (Kirje opetusministeriölle 12.9.1939. KA. Hq:1.) Kuitenkin huomioidaan, että on liian myöhäistä suorittaa sota-ajan arkistonsuojelun lopullinen toteutus. Sen sijaan Valtionarkisto esittää kirjeessä joitain ehdotuksia siitä, mitä pitäisi heti tehdä. Näitä ovat rakenteelliset suojaamistavat sekä evakuointiin ryhtyminen. (Kirje opetusministeriölle 12.9.1939. KA. Hq:1.)

Kirjeessä on esillä muutama muukin maakunta-arkisto, mutta Viipuri tulee eniten esille kaikissa toimenpiteissä. Rakenteellisista toimenpiteistäkin turvallisuutensa takia esillä on Viipurin maakunta-arkisto. Sama uhka on jälleen esillä: sotilasviranomaisen mielestä arkiston lähellä on useita tärkeitä pommituskohteita, jotka ovat vaaraksi arkistolle. Tämä oli tiedetty jo ennen sotaa. Sen lisäksi ensimmäistä kertaa nostetaan esille se, että sen jälkeen kun asevoimat määrätään taisteluvälmiuteen, maakunta-arkiston mahdollisuudet aineiston siirtoihin ovat vähäiset. (Kirje opetusministeriölle 12.9.1939. KA. Hq:1.) Viipurin maakunta-arkistosta esimerkiksi amanuessi ja vahtimestari kutsuttiin sotapalvelukseen ja tämä hankaloitti tehtävien suorittamista. Arkistossa jouduttiin tekemään pakkaustöiden ja suojelusuunnitelmien toteuttamista omalla henkilökunnalla tässä vaiheessa. Pitkällä aikavälillä ei ollut mahdollista palkata enää lisää väkeä, joten arkiston työntekijät hoitivat esimerkiksi paloturvallisuuteen liittyvät tehtävät. (Federley 1953, 265.)

Rakenteellisissa toimenpiteissä Viipurin arkistorakennuksessa mainitaan jälleen pohjakerroksen katon tukeminen. Tässä kohtaa Kaarlo Blomstedt arvioi, että osumankestävä suoja olisi tärkeä maakunta-arkiston suojelulle. Tässäkin vaiheessa muistutetaan, että sellainen voitaisiin rakentaa, jos vain väestönsuojeluviranomaiset eivät näe ongelmia sen toteuttamisessa. (Kirje opetusministeriölle 12.9.1939. KA, Hq:1.)

Viipurin osalta tilanne alkoi kuitenkin olla syyskuussa varauksellinen: raportoitiin muun muassa siitä, että hälytyslaitteistoa piti hankkia nopeasti. Väestönsuojelulautakunta oli tässä aloitteellinen, jotta Viipurin hälytysvalmius olisi parempi. Huomioitiin myös, että: "...Lautakunta on korostanut, että kaupungin hälytysverkoston rakentamisen on muuttuneiden olosuhteiden vuoksi tapahduttava aiemmin suunniteltua nopeammin." (Karjala 26.9.1939.)

Valtionarkisto oli siis päättänyt vasta syksyn puolella, että eräitä osia Viipurin maakunta-arkiston kokoelmista siirretään. Näitä toimia kuvataan syyskuussa 12. päivänä päivätyssä kirjeessä "välttämättömäksi". Aineistokokoelmia aiotaan siirtää Vaasan maakunta-arkistoon. Tässä kohtaa myös huomioidaan, että arkistoaineisto olisi parhaiten suojassa "turvallisimmilla seuduilla". (Turvallisimpia seutuja ei avata kirjeessä enempää, mutta oletettavasti kyseessä on Vaasan sijaintia ajatellen Länsi-Suomi ja rannikkoalue, kaukana itärajasta.) Kaarlo Blomstedt kirjoittaakin, että pitää asiakirja-aineistojen siirtämistä näihin kohteisiin parhaimpana keinona arkistojen suojeluun ilmahyökkäykseltä. Lopuksi kirjeessä onkin Valtionarkiston suunnitelmia siirtojen toteuttamiseksi, joiden takia he tarvitsevat rahaa. He perustelevat tätä edelleen, että jos tapahtumat alkavat muuttua haasteellisiksi, aineistoja pitää siirtää lisää. Kustannuksissa huomioidaan kolme asiaa: maakunta-arkistot tarvitsevat laatikoita kuljetukseen, sijoituspaikkoja pitää kunnostaa asiakirjoille sopiviksi ja paloturvallisuutta ajatellen pitää hankkia esimerkiksi sammutuskalustoa. Nämä olisi tarkoitettu kaikille maakunta-arkistoille yhteisesti ja Valtionarkisto arvioi hinnaksi 60.000 markkaa. (Kirje opetusministeriölle 12.9.1939. KA. Hq:1.)

Viipurin maakunta-arkiston johtaja Rosén myöntyi evakuointien kannalle syyskuussa 1939, kun sodanuhka alkoi yhä kiristyä. Maakunta-arkistosta siirrettiin syksyn aikana toistatuhatta hyllymetriä asiakirjoja, ja näihin kuului esimerkiksi maakunta-arkiston virka-arkisto ja lääninhallituksen, tuomiokuntien ja koulujen arkistoja. Toisin kuin pienistä, suuremmista arkistoista valittiin vain tärkeimmiksi katsotut osat. Asiakirja-aineistojen siirtäminen aloitettiin syyskuun lopulla. Länsi-Suomi oli kohteena, ja ensimmäiset aineistot siirrettiin Vaasaan syyskuun 20. päivä. (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus 1939. MMA Db:1.)

Lokakuun puolella *Karjala*-lehdessä oli pieni uutinen ylimääräisistä sotaharjoituksista. Samassa numerossa aiheena olivat myös neuvottelut Moskovassa. Kirjoittelu oli vielä melko rauhallista, vaikka ilmoitettiin, että Neuvostoliitto on tässä vaiheessa kiinnostunut keskustelemaan politiikkaan ja talouteen liittyvistä seikoista. (Karjala 8.10.1939.) Lokakuussa 1939 alkoivat siis näkyä sodan merkit. Taloihin alkoi ilmestyä ohjeita siitä, minne asukkaiden pitäisi siirtyä, jos sota syttyisi. Lokakuussa alkoivat ensimmäiset ihmisten evakuoinnit. (Hämynen 2013, 20- 21.)

Karjala-lehden sävy muuttuu synkemmäksi lokakuun 12. päivä, kun sodan uhka alkaa olla läsnä. Uutisissa kirjoitetaan, että Yhdysvallat oli huomionnut Suomen tilanteen ja samoin Skandinavian lehdistö. Jonkin verran vielä toivottiin, että halutessaan säilyttää hyvät suhteet Yhdysvaltoihin, Neuvostoliitto ei hyökkäisi Suomeen. (Karjala 12.10.1939.) Eri päivinä kaupungista lähti ihmisiä suuria määriä, esimerkiksi 13. päivä lokakuuta ilmoitetaan, että lähteviä on 15 000. Parin päivän päästä määrä on kaksinkertainen, eli sotaa pakoon lähteneitä on 50 000 ihmistä. (Karjala 13.10.1939; Karjala 15.10.1939.)

Asiakirjoja siirrettiin vielä lokakuussa Vaasaan. Vaasan maakunta-arkisto on kirjeessään 3. päivä lokakuuta ilmoittanut Ragnar Rosénille, että asiakirjalähetys on tullut perille. Kaiken kaikkiaan tässä lähetyksessä oli kirjoittajan mukaan paketteja 443 kappaletta. Kirjoittaja mainitsee, että siteet ovat kunnossa, mutta ”sanomalehtipaperit ovat kauttaaltaan repeytyneet”. (Kirje Ragnar Rosénille 3.10.1939. MMA. Fa:3.)

Ohjeita annettiin vielä siitä, minkälaisiin tiloihin asiakirja-aineistoja on siirrettävä. Kiellettyjä olivat rakennukset, jotka olivat puusta tai muuten tulipalolle alttiita. Lämmön vaihtelut eivät saaneet olla liian nopeita ja kuivalla ilmalla oli hoidettava tuuletus. Suositeltiin vielä, että rakennuksessa olisi keskuslämmitys. Vielä annettiin ohjeet siitä, miten viranomaisten olisi jaettava asiakirja-aineistonsa kolmeen ryhmään. Ensimmäisen ryhmän asiakirjat olisivat niitä, jotka pitäisi kuljettaa muualle, kun taas toisen ryhmän asiakirjat voitaisiin siirtää vaaran uhatessa muualle. Kolmannen ryhmän säilytyspaikka olisi arkiston omalla paikkakunnalla turvallisessa suojassa. Kolmannen ryhmän asiakirja-aineistoja ei eritellä. Ensimmäiseen ryhmään kuuluisivat muun muassa diaarit, pöytäkirjat sekä asiakirjat, joilla olisi yleisempää merkitystä. Toisen ryhmän asiakirjat olisivat kirjeen mukaan sellaisia, jotka olisivat ”viranomaisen jatkuvalle työskentelylle välttämättömiä.” (Kirje Vaasaan 13.12.1939. KA. Hq:1.)

Kansanhuoltoministeriön Viipurin piiritoimistoa pyydettiin auttamaan evakuoinnin suunnittelussa. Piiritoimiston kohdalla tämä tarkoitti irtaimen omaisuuden evakuointia. Heti alkuvaiheessa huomattiin, että aiemmin laadituissa evakuointisuunnitelmissa sellaisten asioiden kuten arkistojen ja karjan siirrot oli huomionnut, mutta ei muun esineistön. (Ahokas 2004, 40.) Asiakirja-aineistoja siirrettiin vielä Isoonkyröön lokakuun loppupuolella (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v.1939. MMA. Db:1). Ongelmia tuottivat pakkaamisessa ja siirtämisessä ilmeisen sota-ajan kiireisyyden lisäksi Väänänen mukaan arkiston henkilökunnan vähyys sekä rahan puute (Väänänen 1985, 24). Arkiston senhetkiset työntekijät joutuivat arkistorakennuksessa valvomaan pimennysmääräyksiä ja samalla tekemään pakkaustöitä (Federley 1953, 265).

Lopulta siis suostuttiin osittaiseen evakuointiin ja asiakirjoja siirrettiin useana eri kuukautena turvallisimmille alueille. Onnekasta tietysti oli se, että sopivia säilytyspaikkoja löytyi eri puolilta Suomea. Tietysti joudutaan huomaamaan, että rahaongelmat aiheuttivat huolta useamman kerran. Rahaa piti pyytää, että evakuointia varten saatiin materiaaleja asiakirjojen kuljetusta varten. Aika oli toinen asia, jota vastaan käytiin. Voi miettiä, miten asiakirjojen olisi käynyt, jos määrärahoja olisi ollut tarpeeksi ja aikaa enemmän. Tietenkään syksyllä 1939 arkistoalan ihmiset eivät voineet päätellä, mitä olisi tulossa.

3.3. Marraskuun 1939 tapahtumat

Marraskuussa valtuuskunta lähti vielä kerran neuvottelemaan Neuvostoliittoon, jotta rauha säilyisi. Viipurissa tilanne oli vielä levollinen, ja muun muassa koulut avasivat uudelleen ovensa. (Hämynen 2013, 21.) Marraskuun alussa kirjoitetaan Moskovan neuvotteluista: ”Suomen taholta ei mikään vaara uhkaa Neuvostoliittoa.” (Karjala 2.11.1939).

Sodan tulon ei Suomessa haluttu uskoa – ei kansa eikä hallitus. Viimeiseen saakka toivottiin, että Neuvostoliitto ei hyökkää. Vladimirov huomioi, että hallituksessa esimerkiksi eräät jäsenet luottivat siihen, että kansainväliset sopimukset estäisivät hyökkäyksen. Samoin ajateltiin, että Suomella on niin hyvä diplomaattinen tuki, että Neuvostoliitto ei sen takia hyökkäisi. Virhe oli myös ajattelussa, että Neuvostoliitto ei voisi keskittää tarpeeksi miehiä ja aseita Suomea vastaan. Muutenkin hallituksessa toivottiin, että Suomessa aloitetut armeijan kutsunnat saisivat naapurimaan pysymään passiivisena, eikä aloittamaan sotatoimia. Neuvostoliittolainen diplomaatti ja asevoimien everstiluutnantti Viktor Vladimirov kuitenkin ilmoittaa, että juuri liikekannallepanot olivat se asia, joka vakuutti Neuvostoliiton aloittamaan hyökkäyksen. (Vladimirov 1995, 147–148.)

Berndt Federley tuo myös artikkelissaan esille sen, että Suomi ei ollut joitain puolustusmenoja lukuun ottamatta valmistautunut sotaan. Sodan mahdollisuus näytti selvemmältä ehkä sotilaallisissa piireissä, kun taas suurin osa kansasta halusi uskoa jännittyneistä olosuhteista huolimatta, että sotaa ei tule. Jonkinlainen oletamus näyttäisi silti olleen siitä, että sota Neuvostoliiton kanssa alkaisi ennemmin tai myöhemmin. Federley ottaa esiin esimerkiksi kirjoitukset ilmavoimien kehityksestä. Hän arvioikin artikkelissaan, että sotaa ajateltiin jonakin, joka tulee, mutta se tulee vasta myöhemmin tulevaisuudessa. (Federley 1953, 262.)

Viipurin ja Karjalan kannalta ongelmallisin asia oli juuri siinä, että Neuvostoliitto suunnitteli hyökkäystä juuri Karjalan kannakselle. Tähän vaikutti alueen sijainti – sen läheisyys Leningradiin.

Neuvostoliiton mielestä raja ja vihollinen olisivat sodassa liian lähellä. Rintamalinja piti saada kauemmas neuvostoliittolaisesta kaupungista, joten Karjalasta tuli kohde. Karjalan kannaksella oli valmisteltu puolustusta jo kesällä 1939. Kuitenkin vasta marraskuussa 1939, neuvottelujen epäonnistuttua, Suomi sijoitti sinne sotilaita. (Vladimirov 1995, 156, 161.)

Oletus siitä, että Neuvostoliitto ei hyökkäisi, vaikutti ratkaisevasti esimerkiksi evakuointiin ja sen toteutumiseen. Suomi oli juuri toipumassa lamasta ja samalla oltiin valmistautumassa vuoden 1940 Helsingin olympialaisiin, joten ajatus sodasta tuntui kaukaiselta (Federley 1953, 262–263). Tämä näkyi esimerkiksi siinä, että *Karjala*-lehdessä oli vielä syyskuussa artikkeli, jossa kerrottiin, että Suomi aikoo edelleen järjestää vuoden 1940 olympialaiset (Karjala 21.9.1939). Varautuminen sotaan oli arkistoissa, kuten on osoitettu, hyvin huonoa ja myöhäistä. Siitä kertoo vielä se, että Valtioneuvoston toimikunta alkoi vasta syyskuussa 1939 suunnitella asiakirjojen suojelua. Toimikunnan ehdotukset suojelusta liittyivät muun muassa Viipurin maakunta-arkistoon ja sen asiakirjoihin. Viipurin museotkin alkoivat evakuoida samoihin aikoihin kokoelmiaan ja Takala on huomioinut, että tämä tarkoitti sitä, että niiden evakuointi oli vasta lähtenyt käyntiin, kun sota syttyi. (Takala 2010, 35.)

Talvisota syttyi puna-armeijan hyökkäyksellä 30. marraskuuta 1939. Viipuria pommitettiin lähes neljän tunnin ajan ja vasta sitten väestö käsitti, mitä oli tapahtunut. Paniikki syntyi ja viipurilaiset alkoivat paeta kaupungista kauhun vallassa. Viranomaiset evakuoivat jäljelle jäänyttä väestöä niin hyvin kuin pystyivät. Tilannetta ei kuitenkaan saatu hallintaan, koska viranomaisilla ei ollut selkeää johtoa. (Ahokas 2004, 55–56.)

Valtionarkisto huomioi Viipurin maakunta-arkiston työntekijäpulaa sota-aikana haluamalla lähettää virastotyöntekijä Olga Kiurun takaisin Viipurin maakunta-arkistoon. Syy tähän oli sen takia, että hänen venäjän kielen taidoistaan ajateltiin olevan apua. Kirjeessä vielä toivotaan, että Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö myöntäisi 500 markkaa Viipurin maakunta-arkiston tarvemenoihin. (Kirje kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriölle 30.1.1940. KA. Hq:1.)

Joulukuussa arkisto sai vielä mahdollisuuden asiakirjojen siirtoon. Tämä evakuointi meinasi jäädä toteutumatta; sodan takia sotilasviranomaisilla oli vaikeuksia antaa mitään kuljetusmuotoa siviileille. Maakunta-arkisto sai kuitenkin mahdollisuuden lähettää asiakirjoja pois yhdessä Viipurin kaupungin viranomaisten kanssa. Näin saatiin loppujen lopuksi Viipurista siirrettyä kaikki vanhimmat asiakirjat. (Federley 1953, 265–266.)

Tilanne oli pitkään hyvin kaoottinen. Tämä näkyy myös Kaarlo Blomstedtin ja Toivo Rinteen lähettämästä kirjeestä, joka on lähetetty joulukuun 13. päivänä Vaasan maakunta-arkistoon, eli samana päivänä, jona talvisota päättyi. Kirjeessä mainitaan ensinnäkin, että viranomaisten asiakirja-aineistoja on ”tuuliajolla”. Kirjoittajat kuvailevat tilannetta niin, että asiakirja-aineistoja on siirrelty eri paikkoihin ilman päämäärää, ilman että on kysely edes, että voiko kyseinen kohde vastaanottaa niitä. (Kirje Vaasaan 13.12.1939. KA. Hq:1.)

Ihmeellistä onkin, että vielä sodan aikana asiakirjoja saatiin evakuoitua, kun ajattelee että sotilasviranomaiset olivat ottaneet käyttöönsä autot ja junat. Sen lisäksi vielä tässä vaiheessa näkee, että suojeleusuunnitelmista huolimatta kokemus evakuoinneista oli vähäinen. Se selittäisi, miksi niin moni asiakirja-aineisto oli kateissa sodan aikana. Jossain kohtaa kuljetuksia on selvästi ollut informaatiokatkoksia, jotka ovat johtaneet katoamisiin. Jo pakkausvaiheessa arkistotyöntekijät kohtasivat ongelmia, joten nopeasti tehdyissä siirroissa ei varmasti ole voitu ottaa kaikkea huomioon.

Rosénin ennen sotaa esitetty uskomus siitä, että Viipurin rautatieasemaa pommitettaisiin heti sodan alussa, ei aivan pitänyt paikkaansa. Uhka alueen pommittamisesta oli toki koko talvisodan ajan läsnä. Kuitenkin vasta helmikuun 18. päivä useat raiteet tuhoutuivat pommituksissa ja seuraavan päivän ilmahyökkäyksessä asemarakennukseen osui. (Raevuori 2013, 68–69.)

Venäjäns suurhyökkäys alkoi helmikuussa, ja Viipurista poistuivat viimeiset arkistovirkailijat helmikuun 16. ja 17. päivän välisenä yönä 1940. Suurin osa evakuoituista asiakirjoista oli vuoden 1940 toimintakertomuksen kirjoittamisen aikoihin yhä eri puolilla Suomea. Ainoastaan Harvialan kartanoon siirrettyjen aineistojen kohdalla oli toisin. Ne oli hajautettu ja siirretty kolmeen paikkaan, Vaasaan, Hämeenlinnaan sekä Helsinkiin. Näistä aineistoista Vanhan Suomen asiakirjat olivat Valtionarkistossa, Vaasassa olivat kirkkojen arkistojen asiakirjat ja Hämeenlinnaan olivat sijoitettuna Viipurin kaupungin asiakirjat. (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v.1940. MMA. Db:1.)

Moskovan rauhansopimus allekirjoitettiin 12.maaliskuuta 1940, ja se astui seuraavana päivänä voimaan. Karjalankannas, johon Viipuri kuului, luovutettiin Neuvostoliitolle. Suomi kävi myöhemmin neuvotteluja Neuvostoliiton kanssa mahdollisista arkistoluovutuksista, mutta lopulta maaliskuussa 1940 pystyttiin vain pieniä arkistokokonaisuuksia saamaan takaisin (Väänänen 1992, 75–76).

Henkilöstön vähäinen määrä voi olla syynä siihen, että maaliskuun 14. päivänä Valtionarkisto lähetti ihmisiä Viipurin maakunta-arkiston evakuoimiseen; filosofian maisteri Kauko Pirisen ja filosofian tohtori Yrjö Nurmen. Kiire saada aineisto pois Viipurista rauhansopimuksen jälkeen on voinut myös vaikuttaa asiaan. (Kirje Helsingissä 13.3.1940. KA, Hq:1.) Yhtenä esimerkkinä hankalasta tilanteesta voi pitää esimerkiksi Viipurin maakunta-arkiston aineistossa ollutta viipurilaisen Fr. Richardtin arkiston kohtaloa: sen asiakirjat olivat vastaanotettaessa niin sekaisin, että sen evakuoiminen syksyllä 1939 ei onnistunut. Sodan aikana arkiston asiakirjat tosin saatiin ryhmitetyiksi, mutta valitettavasti siitä voitiin siirtää vain pieni osa maaliskuun 14. päivänä 1940. Arkistosta haluttiin pelastaa sen arvokkaimmaksi koettu osa, ja siirretyt materiaalit olivat kirjekonsepteja 1840- ja 1850-luvuilta. (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v. 1939. MMA. Db:1.)

Maaliskuussa 14. päivä 1940 onnistuttiin vielä lähettämään aineistoja Hämeenlinnaan. Kaikissa siirroissa aineistot olivat pakattuina pakkilaatikoihin ja voimaperipaketteihin. Yhteensä näissä kaikissa evakuoituissa lähetyksissä oli suunnilleen 1500–2000 ”juoksumetriä” asiakirjoja. Evakuoitavana olivat muun muassa Vanhan Suomen arkistot ja Viipurin hovioikeuden pöytäkirjoja. Yksityisarkistojen kohdalla pienistä saatiin pelastettua kaikki, kun taas suurimpien kohdalla piti tehdä karsintaa. Lopullisesti suurista yksityisarkistoista siirrettiin vain ne osat, joita pidettiin tärkeinä. (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v.1939. MMA. Db:1.)

Toinen hyvin nopea evakuointi oli Pohjoismaista Norjassa, jossa esimerkiksi Ulkoministeriöllä oli hallussaan asiakirjoja, joiden tiedettiin olevan hyödyllisiä vihollisille. Kun hallitus evakuoitiin Oslost huhtikuun 9. päivä 1940 saksalaisten marssiessa kaupunkiin, tärkeimmät asiakirjat oli jo aiemmin listattu. Ne pakattiin parissa tunnissa aiemmin hankittuihin laatikoihin ja siitä kolmeen rekkaan, jotka ajoivat pois kaupungista. Näin norjalaiset saivat pelastettua asiakirjat, joita saksalaiset olisivat käyttäneet poliittisesti hyödykseen. (Koht 1945, 21- 23.)

Viipuri liitettiin 20.toukokuuta 1940 Karjalais-suomalaiseen sosialistiseen neuvostotasavaltaan ja arkistorakennus otettiin uudelleen käyttöön. Heinäkuussa Viipuriin perustettiin Karjalais-suomalaisen SNT:n Keskusvaltionarkiston filiaali. Arkistorakennus ei ollut kärsinyt juurikaan sodassa: ainoastaan ikkunalaseja oli rikki, sekä esimerkiksi lämmitysjärjestelmät eivät toimineet. Neuvostoliittolaiset aloittivat samaan aikaan rakennuksen korjauksen sekä arkistotoimen. Petroskoin valtionarkistosta siirrettiin Viipuriin arkistovirkailijoita, jotka osasivat suomea, jotta asiakirjoja voitiin järjestellä. Ongelmia neuvostoliittolaisille tuotti se, että arkistoluetteloa ei ollut. (Krasnotsvetova et al. 2012, 28.)

Sodassa asiakirjat, joihin voi liittää Barnickelin tiedustelutiedon arvon, eivät ole kohde vaan viholliselle, vaan myös alkuperäisille tekijöilleen ja kumpikin osapuoli voi tuhota ne. Tarkoituksellinen tuhoaminen on yleensä kuitenkin tekijöille viimeinen vaihtoehto, ja sitä ennen asiakirjoja pyritään siirtämään turvaan tai niistä voidaan poistaa niiden arkistollinen konteksti. (Barnickel 1999, 8.) Jälkimmäistä arkistollisen kontekstin poistoa tapahtui mielestäni tässä suomalaisten taholta. Suomalaiset veivät talvisodan aikana Viipurin maakunta-arkistosta esimerkiksi arkistoluettelon, jolloin neuvostoliittolaisilla oli hankaluuksia hahmottaa, mitä arkistossa säilytettiin. Ongelmana olivat tietysti vielä kieli sekä maiden erilaiset arkistointitavat.

3.4. Paluu Viipuriin ja viimeiset vuodet Viipurissa

Muutoksia oli tapahtunut heti talvisodan jälkeen maakunta-arkiston henkilöstössä, kun se korvattiin kokonaan uusilla ihmisillä ja myös johtaja vaihtui (Federley 1953, 266). Bengt Federley toimi Viipurin maakunta-arkiston arkistinhoitajana tästä lähtien (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus 1940. MMA Db:1). Ragnar Rosén siirtyi vuonna 1945 Helsingin kaupunginarkistinhoitajaksi ja toimi siinä virassa vuoteen 1961 (Hel.fi: Viipuria koskevat aineistot Helsingin kaupunginarkistossa).

Kesäkuun alussa 1941 Arkistolaitos tiedusteli sisäasiainministeriön väestönsuojeluviranomaisilta mahdollisista sijoituspaikoista aineistoille. (Kyseessä olivat kaikki Viipurin läänin piirien arkistot, ei vain maakunta-arkiston kokoelmat.) Kesäkuussa Viipurin maakunta-arkistolle tuli kiire siirroissa, kun sotatilanne äkkiä muuttui vakavammaksi. Onneksi kaikille kokoelmille löytyi sopivia sijoituspaikkoja. Keski-Suomesta sattui löytymään niin suuri tila, että sinne pystyttiin mahduttamaan esimerkiksi evakuoitujen kuntien laitosten asiakirjat. (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v. 1941. MMA. Db:1.)

Jatkosota alkoi 25. kesäkuuta 1941. Sodan alussa suomalaiset valtasivat talvisodassa menetetyt alueet. Viipurin maakunta-arkiston rakennuksessa toimi tällöin Neuvostoliiton Karjalais-suomalaisen sosialistisen neuvostotasavallan NKVD:n Keskusvaltioneuvoston arkisto. Tätä heidän arkistoaan Neuvostoliitto alkoi siirtää heinäkuun 14. päivä ja ennen kuun loppua arkiston työntekijät oli evakuoitu. (Krasnotsvetova, et al. 2012, 29–30.) Suomalaiset joukot valtasivat Viipurin heinäkuun 30. päivä vuonna 1941. Neuvostoliittolaiset poistuivat kaupungista 28. päivänä, mutta sitä ennen he tuhosivat useita rakennuksia ja muita kohteita, kuten Viipurin rautatieaseman. (Virtuaaliviipuri: Viipuri 1941–1944.)

Viipurin maakunta-arkiston rakennuksen tila käytiin tarkastamassa jo syyskuun 1. päivä, ja paikalla olivat sota-arkistonhoitaja Kujala, tohtori Nurmio, Ragnar Rosén sekä arkkitehti Kai Blomqvist, joista viimeinen teki siitä selonteon. Rakennus itsessään oli säilynyt hyvin, ainoastaan ikkunat, lasit, vitriinit sekä lasiovet olivat särkyneet. Rakennuksen sisällä yläosassa oli kosteusvaurioita ja rakennuksen sammutusvälineitä oli viety. Alimmassa makasiinikerroksessa oli jälkiä siitä, että rautakamiinaa oli yritetty käyttää ja se oli aiheuttanut pienen tulipalon. Palo ei nähtävästi ollut levinnyt, koska arkistohyllyjen kerrottiin olevan kunnossa. (MMA. Fa:1.) Viipurin kaasujärjestön esitelmässä huomioitiin, että yksi palovaaran uhka on ihmisten huolimaton tulen käyttö, ja tässä on siitä hyvä esimerkki (MMA. Fa:3).

Kun arkistorakennukseen oli taas päästy, oli jatkettava töitä. Federley kirjoittaa, että oli useita tehtäviä, joihin aluksi keskityttiin: ensiksi rakennus piti kunnostaa. Se oli vielä osaltaan suomalaisten sotilaiden hallussa, joten maakunta-arkisto ei saanut kaikkia tilojaan heti käyttöön. Työntekijöiden piti myös tarkastella sen varastoista löytyneitä aineistoja ja järjestellä sekä luetteloida niitä. Lopuksi pitäisi hoitaa vielä muualta Viipurista löytyvät asiakirjat, jotka tuotaisiin rakennukseen. Kaikki nämä tehtävät olivat kiireellisiä ja Federley vertaa ajan vähyyttä välirauhan ajan toimintaan, jolloin asiakirjoja piti ripeästi selvittää ja antaa viranomaisille. Työn nopeaan etenemiseen oli arkiston toiminnan kannalta keskeinen syy: ”...att snarast möjligt ställa det bevarade arkivmaterialet i det praktiska livets tjänst.” (Federley 1953, 270.)

Ensiksi keskityttiin arkistorakennuksen kunnostamiseen. Tehtävälista oli moninainen: ainakin lasit piti saada ikkunoihin, keskuslämmitys piti asentaa uudelleen sekä rakennus puhdistettava. Alakerrosten ja kellarin jätemassa piti seuloa ja korjata pois, jotta olisi mahdollista päästä helposti rakennuksen kaikkiin osiin. Tämä työ suoritettiin arkistossa välittömästi. Materiaalipulasta kärsittiin ja korjattavia huoneita oli monia. Jotkin rakennukset, kuten kasarmit, menivät korjaamisessa arkistorakennuksen edelle. Maakunta-arkisto kärsi korjaamisen keskeyttämisen pelosta, mutta työ saatiin pidettyä käynnissä muistuttamalla koko ajan arkistojen merkityksestä jälleenrakennustyössä. (Federley 1953, 270–271.)

Viipurin tuomiokunnan arkiston osa oli jo löydetty silloin kun Federley kirjoitti Viipurin hovioikeuden presidentille lokakuun 17. päivä. Maakunta-arkistorakennuksen kunnostaminen oli kuitenkin vielä kesken, joten asiakirjat piti jättää paikoilleen. Asiakirjojen suojelemiseksi Komendanttivirasto sinetöi Punaisenlähteentorin, josta ne olivat löytyneet ja Federley arvioi, että ne säilyisivät turvassa siellä. (Kirjeet Väinö Kanteleelle 17.10.1941 & 12.11.1941. KA. D:3.)

Syyskuun puolivälissä työt oli saatu alkuun Viipurissa. Arkistorakennuksen korjaaminen oli aloitettu, sillä esimerkiksi sähköt eivät toimineet. Rakennukseen jääneiden kokoelmien järjestäminen (joissa oli neuvostoliittolaisia asiakirjoja) oli saatu alkuun. Näiden lisäksi Viipurin maakunta-arkisto vastaanotti hajanaisia asiakirjoja eri puolilta Viipuria. (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v. 1941. MMA. Db:1.) Yksi vaikeus koitti loppuvuonna 1941, kun talvi tuli yllättävän aikaisin: kaikkia ikkunoita ei ollut vielä siihen mennessä saatu asennettua, joten lunta satoi talon sisään. Marraskuussa keskityttiin ikkunoiden korjaamiseen ja sen jälkeen alettiin asentaa keskuslämmitysjärjestelmää. Vuoden 1941 loppupuolella korjaustyöt olivat siinä pisteessä, että talo oli melkein kunnossa. Seuraavan vuoden alussa arkisto pystyi jatkamaan virastona. (Federley 1953, 271.)

Hankaluuksia arkistolle tuotti esimerkiksi Pyöreän tornin tyhjentäminen (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v. 1941. MMA. Db:1). Vielä lokakuun 17. päivään mennessä ei kukaan maakunta-arkiston työntekijä ollut päässyt torniin, mutta sinetit, jotka siellä olivat, oli saatu avattua ja Berndt Federley oli kuullut, että suurin osa siellä säilytettävästä aineistosta oli kirjallisuutta. Tuomiokunnan arkistosta suuri osa kuitenkin löydettiin sieltä. (Kirje Väinö Kanteleelle 17.10.1941. KA. D:3.) Ylimmässä kerroksessa oli loppujen lopuksi paljon irrallisia papereita, jotka kuuluivat eri kokoelmiin. Maakunta-arkiston mielestä seulonta olisi pitänyt suorittaa siellä. Tämä ei käynyt sotilasviranomaisille, jotka halusivat kaiken materiaalin pois tornista. Arkistonhoitajien piti siis tehdä pakkaaminen kiireesti ja se aiheutti ”huomattavia vahinkoja” asiakirjoille, jotka olivat olleet jo muutenkin huonossa kunnossa. (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v.1941. MMA. Db:1.) Näistä löytyneistä asiakirjoista oli osa saatu luetteloitua vuoden 1941 toimintakertomuksen kirjoittamisen aikoihin (Liite1).

Viipurin maakunta-arkisto työskenteli vielä osaksi Helsingissä. Ongelmana oli se, että tämä paikka, jossa arkisto sijaitsi, oli lähellä satamaa ja pelättiin, että sitä pommitettaisiin. Tämän tilan asiakirjakokoelmat haluttiin siirtää pois. Tämä hanke ei vielä keväällä 1941 toteutunut, koska maakunta-arkiston oli keskityttävä useisiin tiedusteluihin ja nämä yleensä koskivat korvausanomuksia. Näiden korvausnomusten hoito vaikutti vielä niin, että maakunta-arkiston Helsingin kokoelmia koottiin silloin kun jo Viipurin läänin vaarassa olevia arkistoja evakuoitiin. Helsingistä löytyi kuitenkin pari sopivaa tilaa, joihin aineistoja siirrettiin kesällä. (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v.1941. MMA. Db:1.)

Toimintakertomuksessa oli arvioitu neuvostoliittolaisten maakunta-arkistoon siirtämä aineisto. Kaiken kaikkiaan aineistoa oli noin 1136 hyllymetriä, ja se sisälsi aineistoa muun muassa

Viipurista, Sortavalasta ja Valamon luostarista. Vielä syksyllä Viipurista kerättiin asiakirjoja, joita oli 89 hyllymetriä ja kaksi nidettä. Tähän lisätään vielä pyöreästä tornista tuodut aineistot, joita mainittiin olevan 225 laatikkoa. (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v. 1941. MMA. Db:1.) Arkistojen osalta tutkimukset Viipurissa tuottivat vähän tulosta. Federley arvioi oikein, että neuvostoliittolaiset viranomaiset olivat onnistuneet evakuoimaan omat asiakirjansa eikä paikallisten viranomaisten toiminnasta löytynyt mitään. (Federley 1953, 273.)

Suojeluskuntapiirin esikunta lähetti tiedustelun, jossa kysyttiin Viipurin virastojen ja laitosten evakuointisuunnitelmaa (Suojeluskuntapiirin esikunnan tiedustelu 3.9.1943. MMA. Fa:1). Tämän ansiosta Viipurin maakunta-arkistolle kehiteltiin uusi evakuointisuunnitelma. Arvioitiin, että arkistossa on evakuoitavaa aineistoa 575 hyllymetriä. Suunnitelmana oli, että aluksi tästä aineistosta tullaan siirtämään noin 250 hyllymetriä aineistoa. Näiden siirto tapahtuisi aikaisin, ennen kuin sodan uhka alkaisi tuntua. Federley kutsuu tätä vaiheeksi yksi. Toisessa vaiheessa siirrettävää aineistoa olisi 315 hyllymetriä. Federley ei valaise tätä kohtaa enempää, mutta luultavasti tämä vaihe laitettaisiin käyntiin myöhemmin, sitten kun uhka arkistolle on jo suurempi. Kolmas vaihe on arkiston pieni virka-arkisto. Tätäkään Federley ei kommentoi enempää, mutta sekin luultavasti evakuoitaisiin myöhemmin. Kaikkien arkistoaineistojen sijoituspaikaksi ilmoitetaan Äänekoski. (Viipurin maakunta-arkiston evakuointisuunnitelma 10.9.1943. MMA. Fa:1.)

Viipurin maakunta-arkiston toiminta jatkui vielä Helsingissä, joten se lähetti ohjeita toimialueensa arkistoille vuonna 1941. Tällöin lähetettiin kirje, jossa Viipurin maakunta-arkisto ilmoitti, kuinka paljon aineistoa varten on varattu tilaa tietyssä osoitteessa. Ohjeessa oli myös ilmoitettu kuinka paljon aineistoja sai lähettää. (MMA. Fa:2.) Tällä kertaa oli opittu talvisodan evakuoinnista ja tilanteista, joissa aineisto saattoi olla missä sattuu. Tällaisten ohjeiden avulla yritettiin varmistaa, että asiakirjat eivät sijoituspaikoissa häviäisi.

Maakunta-arkisto ohjeisti myös selvästi, mitä evakuoitavaan aineistoon kuuluu: ”diarit, pöytäkirjat, kirjekonseptit, 10 vuotta nuoremmat asiakirjat sekä yleisesti asiakirjat, joilla on yleisempää merkitystä” (MMA. Fa:2). Tällä kertaa arkistot joutuivat itse hankkimaan tarvittavat laatikot tai paperikääröt siirtoa varten. Epäselvyyksien varalta ohjeistuksessa oli, että jokaiseen siirrettävään laatikkoon on merkittävä sisältö. Kun tämä olisi tehty, olisi merkinnöistä laadittava luettelot. Yksi tulisi henkilölle, joka hoitaisi arkistoa ja toinen lähetettäisiin siirron kohteeseen sen valvojalle. Muita vaadittuja toimenpiteitä oli laatikoiden painon mittaaminen ja niiden määrän merkitseminen. Uuden sijoituspaikan viranomaisille piti vielä lähettää tieto siitä, milloin asiakirjat lähetettäisiin. Ohjeessa korostuu ensisijaisesti asiakirjojen välttämätön suojeleminen: arkistojen

kokoelmille piti etsiä kunnollinen suoja kunnasta, jos ensimmäisen sijoituspaikan turvallisuutta ei pystytty takaamaan. (MMA. Fa:2.)

Valtionarkisto oli myös tehnyt ohjeita jatkosodan aikaiseen työskentelyyn arkistoissa. Niissä ilmoitettiin, että jokaisella maakunta-arkistolla on oma suojelevalvoja. Arkiston työntekijät osallistuivat myös suojeleuryhmänä tähän toimintaan. Toimenpiteisiin pitäisi ryhtyä, kun tilanne sitä vaatii. Maakunta-arkistojen piti myös laatia omat evakuoimissuunnitelmansa, joiden jälkeen he keskustelisivat asiasta Valtionarkiston kanssa. Kun asiat olisivat kunnossa, maakunta-arkistot etsisivät sopivat evakuointipaikat arvokkaimmille asiakirjoilleen sekä valvoisivat toimintaa näissä paikoissa. (Sota 1941. KA. Hq:1.)

Vähitellen 1941–42 välisenä aikana maakunta-arkisto siirtyi kokonaisuudessaan Viipuriin. Henkilöstön vaje väheni vähitellen, varsinkin kun amanuenssit vapautuivat sotapalveluksesta keväällä 1942. Valtionarkistosta ja Oulun maakunta-arkistosta lähetettiin myös työntekijöitä Viipuriin työskentelemään ja täyttämään puuttuvia virkoja. Kun vielä työntekijöitä palkattiin kevään ja kesän 1942 aikana, oli Viipurin maakunta-arkisto taas kunnolla toiminnassa ja virat täytettynä. (Federley 1953, 274–275.)

Aineistojen siirtoja Viipuriin tehtiin syksyllä 1942, kun ilmavaaran uhka kasvoi, arkisto joutui reagoimaan siihen. Toiseksi ylin kerros tyhjennettiin ja aineistoja siirrettiin pohjakerrokseen. Sen lisäksi jo tässä vaiheessa päätettiin, että tärkeäksi luokiteltuja asiakirjoja pitäisi evakuoida. (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v.1942. MMA. Db:1.) Huomionarvoista on, että vielä niin myöhään kuin joulukuussa 1942 Berndt Federley suhtautui positiivisesti tulevaisuuteen Viipurissa. Tämä näkyy hänen lähettämässään kirjeessä:

”Jälleen yhdistetyllä alueella on tällä haavaa mahdotonta saada arkistoja kuntoon. Sotilashallinto on vielä voimassa monin paikoin, kunnalliset elimet eivät ole päässeet toimimaan ja arkistoja on yhä edelleen säilytettävä laatikoihin pakattuina. Vanhojen arkistojen uudelleen järjestely voidaan minun mielestäni saada aikaan täällä vasta sodan jälkeen. Oloja silmälläpitäen olisi sen takia minun mielestäni 1946 sopivampi määräaika, jonka mennessä järjestely olisi saatava valmiiksi...” (Kirje H.V.:lle 15.12.1942. KA. D:3)

Maakunta-arkistosta löydettyt sekalaiset asiakirjat seuloitiin kiireellä, jotta arkisto voisi aloittaa virallisen toimintansa kaupungissa. Tässä Federley mainitsee, että talteen on otettu esimerkiksi virallisia asiakirjoja. Osaksi neuvostoliittolaisten tuoma aines oli myös saatu vähitellen luetteloitua. Artikkelissaan Federley viittaa erääseen ulkopuoliseen sotilasoperaatioon, kun hän kirjoittaa

Karjalan turvallisuustilanteesta. Kyseessä oli Leningradin piiritys, jossa saksalaiset katkaisivat Leningradin maayhteydet muuhun Neuvostoliittoon. Federley käyttää tätä tapahtumaa kertoessaan, että Karjalaan palaavan väestön turvallisuus oli melko taattu niin kauan kuin piiritys kesti. Samoin jälleenrakennus jatkui edelleen, eikä vielä tarvinnut pelätä Neuvostoliiton hyökkäystä. Saksalaiset piirittivät tällöin Leningradia (syyskuun 8. päivästä 1941 aina 18. päivä tammikuuta 1943 asti). (Federley 1953, 271–272, 275.)

Viipurin maakunta-arkiston arkistonhoitaja oli ottanut oppia aiemman evakuoinnin epäonnistumisissa ja ensiksi lähdettiin siitä, että vaara oli välitön. Kun Leningradin piiritys päättyi 1943 ja arkistot kuulivat siitä, oli jo ryhdytty ensimmäisiin toimenpiteisiin. Evakuointisuunnitelma oli tehty ja keväällä 1943 tehtiin toimia evakuoinnin aloittamiseksi, mutta ne eivät tästä vielä edenneet. Sitten syksyn 1943 aikana aloitettiin tehtävät: valmiit kokoelmat pakattiin paperikääröihin ja laatikoihin ja ne lähetettiin talven aikana turvaan Kuopioon, Hämeenlinnaan ja Äänekoskelle. (Federley 1953, 275; Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v.1943. MMA. Db:1.)

Federley huomioi myös, että maakunta-arkiston asiakirjojen suuren määrän evakuoiminen tulee vähentämään maakunta-arkiston työtä paikan päällä. Tämän takia hän onkin päättänyt, että melkein kaikki henkilökunnan jäsenet voivat siirtyä pois Viipurista yleisessä evakuoinnissa. Karua kuvaa antaa se, että hän lopuksi kirjoittaa, että arkistolla ei ole käytettävissään ajoneuvoja, ja heillä on liian vähän henkilökuntaa. Henkilökunnan vähäisyys vaikutti vielä asiakirjojen evakuoiteihin. (Viipurin maakunta-arkiston evakuointisuunnitelma 10.9.1943.MMA. Fa:1.)

Edellisenä syksynä oli aloitettu maakunta-arkiston aineistojen evakuointi ja sitä jatkettiin tammi- ja helmikuussa. Aineistoja lähetettiin Äänekoskelle turvaan. Arkiston oman evakuointisuunnitelman, jonka Valtionarkisto oli hyväksynyt, toteutus oli ”täydellinen” näiden siirtojen jälkeen. Nyt arkistolla oli vielä kuljetusvälineitä käytössään, sillä pakkoevakuoinnin aikana maakunta-arkisto lähetti autokuormallisen arkiston omaa virka-arkistoa sekä Viipurin ja Rannan tuomiokunnan arkistoa turvaan. Maakunta-arkiston kirjastosta evakuoitiin vanhimmat sanomalehdet sekä tärkeimmät arkistoalaan kuuluvat teokset. Käsikirjastostakin lähetettiin turvaan arvokkaimmat niteet. (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v.1944. MMA. Db:1.)

Helmikuun 1944 puoleen väliin mennessä arkistojen evakuoinnit olivat onnistuneet Federleyn mukaan hyvin. Hän myös väitti, että se, mitä oli jäljellä, pidettiin melko ”toissijaisena”. (Federley 1953, 275.) Raimo Viikki on kuitenkin huomionut, että evakuoinnin seurauksena näyttäisi vain neljäsosa aineistoista pelastuneen ja vaikka joitain keskeisiä arkistoja saatiin siirrettyä, jäi Viipurin

maakunta-arkistoon paljon tärkeäksi luokiteltavia aineistoja kuten lääninhallituksen asiakirjoja (Viikki 1994, 13). Yksi syy Federleyn puheeseen voi olla siinä, että aineistoihin iskeneet vahingot voivat olla hankalia huomata, koska mahdollisesti yksittäisiä asiakirjoja ei vielä tässä vaiheessa ole kaivattu. Kun aikaa on kulunut kauemmin, vajavaiset arkistot aletaan huomioida. (Opetusministeriön julkaisuja 2007:8, 18.)

Kaikista varatoimenpiteistä huolimatta jatkosodan evakuoitikaan ei ollut paras mahdollinen. Mietitystä herättää, että eikö vielä vuonna 1953, jolloin Federley kirjoitti artikkelinsa, oltu huomattu kaikkia aukkoja aineistoissa? Vai oliko osa menetetyistä asiakirjoista sellaisia, että niiden arvo ei ollut vielä huomattava 1940-luvulla, mutta aika on tehnyt niistä arvokkaampia? Varmaa kuitenkin on, että tärkeitäkin asiakirjoja jäi rajan taakse kaikista toimenpiteistä huolimatta.

Evakuoimisen ajoitus oli kuitenkin hyvä, sillä jo 6.-7. päivä helmikuuta Helsinkiä oli pommitettu pahoin. Pommituksia tuli vielä samassa kuussa 16.–17. päivä sekä 26.–27. päivä. (Pajuriutta 2017.) Vähitellen evakuoiminen hankaloitui Helsingin pommitusten jälkeen, sillä siirtoon tarvittavia liikennevälineitä alkoi olla vähemmän käytössä säädöksien takia (Federley 1953, 275). Huhtikuussa tullut kirje vielä neuvoi, että olisi aika varatoimenpiteille. Se, mikä katsottiin tärkeäksi säilyttää, piti pommitusvaaran takia siirtää turvaan. (Kirje Viipurin maakunta-arkistolle 11.4.1944. MMA. Fa:1.)

Yleisellä tasolla Federley vielä kirjoittaa ihmisten olleen haluttomia uskomaan, että ”kohtalo” pakottaisi heidät vielä lähtemään kodeistaan Karjalan alueelta. Sen sijaan hän kirjoittaa, että maakunta-arkisto oli varovaisempi: luottamusta tulevaisuuteen ei paljon ollut tässä vaiheessa. Tämä epäluottamus johtui paljolti talvisodan kokemuksista. Suurin pelko oli, että historia toistaisi itseään: huomattavat kokoelmat jäisivät evakuoimatta ja Viipurin maakunta-arkiston työntekijöiden tekemä työ sodan aikana olisi ollut turhaa. (Federley 1953, 275.)

Armeija otti jälleen osia maakunta-arkistorakennuksesta käyttöön. Arkistossa alettiin jälleen tehdä suojaustoimenpiteitä pommi- ja tulivaaraa vastaan. Uhista huolimatta töitä tehtiin yhä uskoen tulevaisuuteen; arkistossa tehtiin vielä keväällä suunnitelmia Viipurin kunnan arkistojen uudesta organisaatiosta. Federleyn mukaan Venäjän suurhyökkäys tuli yllätyksenä. Vielä ennen hyökkäystä ilmapiiri oli kokonaisuudessaan sellainen, että omaan armeijaan luotettiin ja Neuvostoliiton senhetkiset voitot ohitettiin. (Federley 1953, 275–276.)

Karjalan suurhyökkäys alkoi Neuvostoliiton puna-armeijan aloittamalla sotatoimella 9. kesäkuuta ja kesti 15. heinäkuuta saakka. Neuvostoliittolaiset saivat vallattua takaisin menettämänsä alueet ja

lopulta suomalaiset joukot vetäytyivät esimerkiksi juuri Viipurista. Pian sotatoimen päätyttyä Neuvostoliitto ja Suomi solmivat aselevon.

Federley arvioi artikkelissaan, että suurhyökkäyksen alkamisen jälkeisten viikkojen aikana maakunta-arkisto ei olisi enää voinut mitenkään evakuoida enempää aineistoa. Hän ottaa esille yrityksen lähettää parilla rautatievaunulla kokoelmia turvaan: juuri evakuoimiselle tarkoitettuna päivänä asemaa pommitettiin. (Federley 1953, 276.) Tämä isku tapahtui kesäkuun 15. päivä, ja jo aiemmin Neuvostoliitto oli antanut käskyn pommittajilleen tuhota Viipurin ratapiha. (Raevuori 2013, 181, 185.)

Federley muistelee, että kun 9. päivä kesäkuuta hyökkäys alkoi, niin vähän yli viikon kuluttua siitä Viipurin kaupunki oli melko tyhjillään. Sekä siviilit että eri laitokset oli evakuoitu. Evakuointiviranomaiset pystyivät vielä tarjoamaan Viipurin maakunta-arkistolle kuorma-auton, jossa evakuoida aineistoa. Sen avulla evakuoitiin tärkeimpiä aineistoja 18. päivä kesäkuuta, samana päivänä myös arkiston työntekijät lähtivät kaupungista. Vielä tänä aikana annettiin ohjeita siitä, miten alueen muut arkistot voisivat evakuoida aineistojaan turvaan. 20. päivä kesäkuuta neuvostoliittolaiset olivat jo Viipurissa. (Federley 1953, 276.) Toimintakertomus vuodelta 1944 alkoikin toteamuksella, että Viipurin maakunta-arkisto on jälleen menettänyt arkistorakennuksensa ja suuren osan piiriään (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus 1944. MMA. Db:1).

Näyttääkin siltä, että kaikesta huolimatta Neuvostoliiton hyökkäykset tulivat aina suomalaisille yllätyksinä. Varsinkin talvisodan kohdalla se on ymmärrettävää, koska silloin uskottiin niin vakaasti, että sotaa ei voi syttyä. Sen sijaan jatkosodan kohdalla pohtimisen arvoista on, miten jälleen suurhyökkäys tuli niin suurena yllätyksenä. Oltiinko jälleen vain halukkaita uskomaan, että toisen kerran ei voi käydä samoin? Olisiko parempi valmistautuminen auttanut sitten asiakirjojen evakuoinnissa? Tai jopa se, että arkisto ei olisi siirtynyt koskaan takaisin Viipuriin? Tämä mahdollisuus tuskin olisi kuitenkaan toteutunut, koska eri instituutiot tarvitsivat maakunta-arkistoa. Tietenkin Federley aloitti evakuoimisen jo varhain, mutta silti kaikkea tärkeintä aineistoa ei saatu siirrettyä. Kun pommitukset tuhosivat rautatiet, se tarkoitti jo evakuoinnin loppumista. Näin jälkikäteen on tietysti helppo pohtia, mitä olisi voitu tehdä toisin, mutta nämä tapaukset antavat tietoa siitä, miten sodassa kannattaa toimia asiakirjojen evakuoinneissa ja mikä ei toimi.

4. Tuhottu aineisto – tuhottu muisti?

4.1. Kuka uhkaa aineistoja?

Kulttuuriperintö on konstruktio, jota rakennetaan esimerkiksi kulttuurisesti, ja tämä konstruktio on olemassa silloin, kun jokin asia määritellään kulttuuriperinnöksi (Hovi 2014, 204). Kuten johdannon luvussa 1.2. tuli esille, yleensä tämä tapahtuu silloin kun jonkinlainen uhka on olemassa, esimerkiksi tässä tapauksessa aineistojen puolesta ollaan huolestuneita. Tämä näkyy opetusministerille osoitetussa kirjeessä, jonka arkistonhoitaja on lähettänyt, ja jossa mainitaan mahdollinen vaara kokoelmien säilymiselle: omat sotajoukot. Rosén tähdentää pelkäävänsä, että sotilaat tuhoavat asiakirjoja, jotka ovat historiallisesti merkityksellisiä ja joita voidaan käyttää propagandaan, kuten oli käynyt Suomen sisällissodassa. Tämä ei tarkoita vain neuvostoliittolaisia asiakirjoja, vaan kyseessä on myös suomalaisia asiakirjoja, joita ei ehditty evakuoida. Nämä asiakirjat olisivat sellaisia, joita neuvostoliittolaiset eivät ehtisi evakuoida. Kirjeessä jo ennakoidaan, että Suomen sotajoukot voivat onnistua siirtymään jatkosodassa vieraalle maaperälle. Suomen pitäisi pystyä suojelemaan kulttuuriomaisuutta myös Neuvostoliiton puolella, aivan samalla tavalla kuten saksalaiset ovat suojelleet tärkeitä esineitä valloittamissaan maissa. (Kirje opetusministerille 29.6.1941. HKA. Rosénin kokoelma 14.)

Oli myös todisteita siitä, että Viipurin maakunta-arkistossa oleskeli suomalaisia sotilaita jo talvisodan aikana. Inkeröisissä 10.4.1940 päivätyssä kirjeessä Rosénin tuntema sotilas kirjoitti hänelle lyhyesti oleskelustaan Viipurin maakunta-arkistossa. Sotilas selittää, että he eivät ottaneet maakunta-arkistosta muuta kuin oman omaisuutensa lähtiessään. Kirjeen loppupuolella sotilas mainitsee, että hänen joukkonsa lähdön jälkeen helmikuun 28. päivä tuli muita osastoja Viipuriin ja ”lienee niiden päällystö majailnut osaksi Maakunta-arkistorakennuksessa.” (Kirje Rosénille 10.4.1940. HKA. Rosénin kokoelma 14.) Jatkosodassa, kun Viipuri oli vallattu takaisin, Suomen armeija piti osaa arkistorakennuksen huoneista omassa käytössään aina kesälle 1942 saakka. Kun sodan uhka alkoi taas lähestyä Viipuria, otti armeija maakunta-arkistorakennuksen uudelleen käyttöönsä keväällä 1944. (Federley 1953, 270, 275.)

Rosén kääntyi opetusministerin puoleen, koska hänen mielestään asiakirjojen suojelulla oli kiire. Niin kiire, että hän ei ole voinut keskustella asiasta valtionarkistonhoitajan kanssa, jonka olinpaikkaa hän ei tiedä. Rosén haluaa kuitenkin kirjeellään välittää sen, että jotain pitäisi tehdä asialle. (Kirje opetusministerille 29.6.1941. HKA. Rosénin kokoelma 14.) Tämä pelko omien joukkojen ryöstelystä ei ollut turha: suomalaiset sotilaat harrastivat sotasaaliin keräämistä siinä

missä muutkin. Jatkosodassa suomalaiset siirtyivät omalta maaperältään vieraalle, ja sotilaat osallistuivat ryöstelyihin. (Takala 2017, 78.)

Omaan armeijaan liittyvät uhat ovat esillä myös Berndt Federleyn artikkelissa. Hän kirjoittaa, että kun suomalaiset saivat takaisin luovutetut alueet, piti aloittaa uusien suojelusuunnitelmien tekeminen. Näiden suunnitelmien tarkoituksena oli, että valtaamisen aikana pystyttäisiin estämään asiakirjojen tuhoutuminen. Tässä vaikuttajina toimivat Sota-arkisto, Valtionarkisto ja Viipurin maakunta-arkisto. Ajatusta painetuista ohjeista pidettiin huonona, sillä se ei välttämättä kiinnittäisi esimerkiksi sotilaiden huomiota. Arkistot lähettivätkin yhteisiä retkikuntia, joista yksi vieraili Laatokan pohjoispuolella kesällä. Toinen retkikunta oli saapunut Viipuriin vain päivä takaisinvaltauksen jälkeen. (Federley 1953, 268–269.)

Maakunta-arkistorakennus oli selvinnyt siis melko hyvin. Ikkunoita ja ovia oli rikottu, mikä aiheutti ongelmia myöhemmin, ja rakennuksessa oli pieniä kosteusvaurioita. Suomen sotilasviranomaiset olivat laittaneet (jatkosodan takaisinvaltauksessa) rakennuksen ympärille piikkilanka-aidan. Tällainen suoja ei kuitenkaan toiminut; piikkilanka-aita esti rakennuksen portin sulkemisen. Kuka tahansa olisi siis voinut livahtaa sisään rakennukseen huomaamatta, koska vartiointia ei ollut. (Federley 1953, 269, 271.) Arkistorakennus ei nyt täyttänyt yleisiä vaatimuksia, joita arkistotiloilta vaaditaan, eli se ei suojannut aineistoja haitalliselta kosteudelta rikkonaisten ikkunoitten ja viiallisen lämmityksen takia, eikä sellaisilta ihmisten toimilta kuten ilkeivallalta. (Jari Lybeck et al. 2006, 105).

Maakunta-arkiston toiminnan aloittamiselle tuli kiire. Ammattilaisten piti alkaa hoitaa asiakirjoja, jotta ne pysyisivät kunnossa, eivätkä vahingoittuisi. Viipurin maakunta-arkisto toimi vielä Helsingissä, varsinkin, koska siellä pystyivät sota-aikana työskentelemään myös naispuoliset työntekijät. Viipurin maakunta-arkiston tehtäviä siirrettiin kuitenkin Viipuriin, ja Berndt Federley saapui kaupunkiin 17.päivä syyskuuta 1941. Kaupunki oli kärsinyt jonkin verran tuhoja, mutta Federleyn mukaan se oli pientä verrattuna Euroopan muihin kaupunkeihin. (Federley 1953 269.)

Tästä esimerkkinä on Italia, jonka kaupungit ja samalla arkistot kärsivät suuria menetyksiä pommituksissa toisessa maailmansodassa. Ensimmäisenä kärsijänä syksyllä 1941 olivat Napolin arkistot. Arkistonhoitaja Emilio Re mainitsee sen lisäksi yhden arkiston tuhot kaikkein pahimmiksi: pommitukset elokuussa, varsinkin 12–13. päivä 1943, aiheuttivat Milanon kaupungin arkistolle mittavaa tuhoa. Re kävi paikan päällä vuonna 1945, ja löysi suuret määrät valkoista tuhkaa, joka oli ainoana jäljellä niistä kokoelmista, joita ei saatu evakuoitua. Re mainitsee, että ainakin yksityisiä

asiakirjoja sekä kirjasto, johon kuului 15 000 kirjaa, ja joiden keräämiseen oli käytetty yli vuosisata aikaa, olivat tuhoutuneet. (Re 1948, 100–101.)

Kun kyseessä on jo aika, jolloin Viipuri on ollut suomalaisten käsissä, niin uskon, että Federleyn tapauksessa hän on ollut huolissaan aluksi juuri suomalaisten sotilaiden mahdollisista ryöstöyrytyksistä, koska he olivat ensimmäisinä vallatussa kaupungissa. Jälkeenpäin kaupunkiin palanneet asukkaat ovat yhtä hyvin voineet uhata arkistoa ilkeillä, koska arkistorakennukseen oli helppo päästä sisälle huomaamatta. (Federley 1953, 269.) Kiinnostavasti Ragnar Rosén on pelännyt, että suomalaiset joukot saattaisivat tuhota neuvostoliittolaisia ja suomalaisia historiallisia asiakirjoja valloittaessaan rajan takaisia alueita, kun taas Berndt Federley on ollut huolissaan, että omat joukot ja/tai siviilit joko tahallisesti tai tahattomasti tuhoaisivat *suomalaisia* asiakirjoja. Arkistonhoitaja Linda Barnickel on esittänyt artikkelissaan *Spoils of War: The Fate of European records during world war II* että sota-aikana asiakirjat ja arkistot voivat kiinnostaa armeijoita yhtä paljon kuin esimerkiksi kokonaiset kaupungit. Ne voivat kaikki olla kohteita, ja armeija voi käyttää saamiaan asiakirjoja vahvistaakseen valtaansa. (Barnickel 1999, 7.)

Kun tarkastellaan kaupunkia, niin lyhyesti Viipurin historia alkaa ruotsalaisten kolmannesta ristiretkestä, jolloin päätettiin rakentaa linna suojaksi idän mahdollisia sotajoukkoja vastaan. Tämä tapahtui vuonna 1929. Pähkinäsaaren rauhan myötä 1323 Viipuri pystyi kehittymään ilman pelkoa sodasta ja kaupungin perustamiskirja on vuodelta 1403. Pietari Suuri valtasi kaupungin vuonna 1710, mutta Suomen siirryttyä takaisin Venäjälle 1809, Suomi sai takaisin Vanhan Suomen alueen, johon Viipuri kuului. (VirtuaaliViipuri: Viipurin kaupungin tiivistetty historia.)

Nämä aikakaudet on tärkeää muistaa, koska kun Neuvostoliitto sai Viipurin hallintaansa talvisodan jälkeen, aiempi historiallinen osuus pyrittiin häivyttämään. Siitä tehtiin venäläinen kaupunki, ja oikeutus nähtiin siinä, että Pietari Suuri oli aiemmin sen vallannut. Sen sijaan että Viipuri olisi kuulunut jo aiemmin Suomelle, Neuvostoliitto katsoi, että suomalaiset olivat anastaneet kaupungin itsenäistymisen jälkeen. Väitettiin vielä, että suomalaiset kohtelivat työväkeä huonosti, joten se antoi syyn Neuvostoliitolle valloittaa kaupunki 1940. (Shikalov 2013, 27.)

Juha Ihanus on tutkinut artikkelissaan *Historialliset vääryydet ja psyykkiset oikaisut* niin sanottuja ”oikeita muistoja”, joista taistellaan. Voittajina selvinneet määräävät sen, mitä saadaan muistaa. Tässä jotkin ryhmät voittavat ja toiset häviävät. Hävinneille ryhmille voi käydä huonosti; voittajien hallitessa heidän muistoistaan pyritään pääsemään eroon. Vallanpitäjät yrittävät saada unohdetuksi sellaiset muistot, jotka koetaan vahingollisiksi. (Ihanus 2012, 159–160.) Neuvostoliitto toimi tässä

tapauksessa niin, että se yritti poistaa Viipurista muiden hallintojen jälkeen jättämiä muistoja, jotka kertoivat kaupungin muunmaalaisesta historiasta. Viipurista yritettiin tehdä kaupunki, joka oli aina kuulunut venäläisille.

Vääränlaiseksi koettu kirjallisuus ja muut materiaalit poistettiin Viipurista talvisodan jälkeen. Neuvostoliiton poliittinen puoli piti siitä huolen. (Kuujo 1993, 67.) Sen lisäksi esimerkiksi kaikki tärkeiksi arvellut arkistojen kokoelmat siirrettiin muualle tässä vaiheessa, koska ne haluttiin säilyttää sotasaalisvarastoissa (Kuujo 1993, 67), joista yksi on ollut arkistojen kohdalla pyöreä torni Viipurissa ja toinen Punaisenlähteentori. Myös Viipurin maakunta-arkistoa käytettiin varastona (Liite 1.) Viipurissa tätä väärin materiaalien poistoa tapahtui sotien jälkeen niin paljon, että alkoi näkyä väittämiä siitä, että kaupungissa sijainneet suomalaisten muistiorganisaatiot, kuten maakunta-arkisto, olisivat alun perin neuvostoliittolaisen arkkitehtuurin tuloksia (Astala 1953, 6).

Propaganda esitti myös syyn sille, minkä takia viipurilaiset huoneet olivat niin hyvässä kunnossa ja täynnä esineitä, eli että suomalaiset olivat hankkineet kaiken niillä rahoilla, jotka he olivat varastaneet työläisiltä. Tällaisilla väitteillä saatiin tuhoa aikaan Viipurissa. Neuvostosotilaat ja uudet asukkaat purkivat vihansa rakennuksiin ja kirjoihin. Suomalaiset rakennukset kokivat ilkeävaltaa ja sotilaat ryöstivät asuntoja. (Shikalov 2013, 48.)

Ragnar Rosénilla oli pelko siitä, että jatkosodan takaisinvaltauksen yhteydessä vihollinen pyrkii vetäytyessään tuhoamaan muun omaisuuden lisäksi kulttuuriomaisuutta. Tätä ei voisi estää, mutta Rosénin toiveena olisi, että miehityksen päätyttyä asiantuntijat saisivat mahdollisuuden käydä tarkistamassa kulttuuriomaisuuden tilanteen sekä katsoa mihin suojelutoimenpiteisiin pitäisi ryhtyä välittömästi, jotta säilyminen taattaisiin. (Kirje opetusministerille 29.6.1941. HKA.Rosénin kokoelma 14.) Neuvostoliittolaiset tekivätkin mitä pelättiin, eli heidän evakuointivaiheessaan asiakirjoja tahallaan tuhottiin (Viikki 1994, 13).

Suomen ja Venäjän välillä toisen maailmansodan aikaan ei tapahtunut aivan samanlaisia arkistorakennuksiin liittyviä kostotoimia kuin muualla Euroopassa. Yksi esimerkki löytyy Italiasta: syyskuussa 1943 saksalaiset joukot löysivät arkistorakennus Villa Montesanon; Arkistonhoitaja Re kirjoittaa täsmällisesti, kuinka ensimmäiset saksalaiset sotilaat päätyivät rakennukselle ja siitä kahden päivän kuluttua 30. päivä syyskuuta upseeri saapui Villalle. Tämä upseeri ilmoitti saaneensa ohjeet polttaa rakennus. Arkiston työntekijä koetti estää tapahtuman lukemalla kirjeen, jossa kerrottiin arkiston olevan kulttuurisesti tärkeä – ei vain Italialle tai Euroopalle, vaan myös Saksalle. Re tulee kirjoituksessaan siihen tulokseen, että saksalaiset halusivat rangaista Italiaa, ja vaikka

sotilaat eivät ehkä täsmälleen tiedäneet, mitä arkisto piti sisällään, heille oli kerrottu sen sisältävän jotain arvokasta. Tuloksena oli 54 000 asiakirjan – osan historiallinen arvo oli valtava – palaminen tuhkakksi. (Re 1948, 103–104.)

Neuvostoliittolaisten jäljiltä Viipurin maakunta-arkistorakennukseen jääneet arkistoaineokset olivat sekaisin; asiakirjoja oli esimerkiksi aseteltu ikkunoiden lähelle ja pinoiksi. Alakerroksissa ja kellareissa lattiaa peitti jätekerros, joka koostui irtopapereista, lehdistä ja kirjoista. Federley heittää arvauksen artikkelissaan, että tämä massa oli järjestetty lattioille, jotta se estäisi likaantumisen. (Federley 1953, 270, 273.) Maakunta-arkistoon oli myös siirretty neuvostoliittolaisten toimesta asiakirjoja muualta (Liite 2).

Maakunta-arkistorakennuksen puhdistuksessa piti suuri jätemassa saada korjattua alakerroksista ja kellarista. Tämä lattialla ollut aineisto sisälsi ainakin papereita ja kirjoja, joten se piti seuloa. Federley kirjoittaa että tämä työ suoritettiin ”välittömästi”, eli näiden mahdollisten aineistojen korjaus tehtiin heti kun rakennukseen päästiin. Tällaiset toimet tietysti kertovat, että aineiston katsottiin olevan vaarassa, koska se oli sijoitettuna lattialle. (Federley 1953, 271.)

Luvussa 3. esille tulee monta kertaa pelko ilmapommituksista. Epäiltynä oli myös, että pelko johtui osaksi siitä, että Viipurin arkistorakennus sijaitsi niin näkyvällä paikalla. Loppujen lopuksi nämä pelot eivät juuri toteutuneet. Krasnotsvetovan ja muiden mukaan jatkosodassa kylläkin kaksi ilmapommia osui arkistorakennukseen ja vaurioitti sen kattoa. Kuitenkaan tässä tapauksessa mainintoja tuhoutuneista aineistoista ei ole, joten katon lisäksi ilmapommitukset eivät aiheuttaneet rakennukselle muuta hävitystä. (Krasnotsvetova et al. 2012, 31.)

Viipurin rakennukset kärsivät pahoin sotien takia. Yhden arvion mukaan Viipurissa vain 10 prosenttia kaikista rakennuksista säilyi ilman vaurioita. Sen sijaan sodan loputtua Viipurissa suuri osa rakennuskannasta oli jollain lailla vaurioitunut tai jopa tuhoutunut, ja näitä rakennuksia oli suunnilleen 70 prosenttia. (Kuujo 1993, 78.) Jatkosodan jälkeen Neuvostoliitto laittoi suomalaiset syytäkseen muun muassa kulttuurirakennusten, talojen ja rautatieaseman tuhoon. Aiemmin talvisodan jälkeen väitettiin jo propagandassa, että jos vaikka esineitä ja asiakirjoja oli tuhattu, sen olivat tehneet suomalaiset. (Shikalov 2013, 104, 35.)

Sen lisäksi kaikki suomalaisen historiaan viittaava poistettiin, kadunnimet esimerkiksi vaihdettiin (Shikalov 2013, 99). Keijo Astalakin esitti artikkelissaan vuodelta 1953 sellaisen pelon, että karjalaisten aineistojen hajaantuminen voisi myötävaikuttaa siihen, että karjalaiset unohtaisivat omaa historiaansa. Tällä hän tarkoittaa sitä, että tulevaisuudessa ilman oikeaa tietoa voitaisiin

uskoa, että esimerkiksi Viipurin kirjasto ja useat muut rakennukset olisivatkin neuvostoliittolaisten rakentamia. Hän ilmoittaa, että on julkaisuja, joissa tällaisia väittämiä on jo esitetty. (Astala 1953, 6.) Huomioitava on, että sodasta oli Astalan artikkelin kirjoittamisen jälkeen kulunut jo noin yhdeksän vuotta ja luovutetun alueen asiakirjat olivat edelleen eri puolilla Suomea.

Patricia Sleeman argumentoi, että jos kansa haluaa kehittää uuden menneisyyden, sen pitää hävittää vanha. Tällä hän tarkoittaa sitä, että tiettyyn yhteisöön keskittyvä hävitystoimi pitää sisällään erilaisten yhteisölle tärkeiden instituutioiden ja asiakirjojen tuhoamisen. Tälle on Sleemanin mukaan kaksi syytä: 1) tietyn yhteisön karkottaminen pois ja 2) erilaisten vaatimusten estäminen. Hänen esimerkkinään on Serbia Bosnian sodassa (29. helmikuuta 1992 – 21. marraskuuta 1995), jossa tuhottiin asiakirjoja ja kirkkoja, jotta ei-serbeillä ei olisi mitään mahdollisuutta vaatimukseen, kun kaikki todisteet heistä olisi tuhottu. (Sleeman 2007, 2.) Juuri aiemmin Astalan tapauksessa esillä oli, että ilman asiakirjoja, karjalaiset voisivat unohtaa asioita menneisyydestään. Tässä tapauksessa esimerkiksi karjalaiset eivät voisi huolehtia viipurilaisista rakennuksista, jos muisto niiden suomalaisista rakentajista olisi häipynyt. Sleemanin esimerkkiä mukaillen siis viipurilaisilla ei enää voisi olla vaatimuksia omiin rakennuksiinsa, jos kaikki rakennustiedot olisivat hävinneet, eli asiakirjoja ei olisi.

Neuvostoliittolaisten toiminnasta kertoo sekin, että niin myöhään kuin 1980-luvulla neuvostoliittolaiset ”löysivät” (Raimo Viikin lainausmerkit) Viipurin rautatieaseman kellareista suomalaisia aineistoja. Näitä oli arviolta noin 12 000 kg. Jos Viipurin arkistoon olisi viety näitä asiakirjoja tässä vaiheessa ja se olisi täytynyt, niin vaihtoehtona olisi ollut Viikin mukaan niiden tuhoaminen. Asiakirjat säilyivät sen ansiosta, että ne päätettiin lähettää Petroskoihin. (Viikki 1994, 16.)

4.2. Menetetty aineistot ja yritys saada ne takaisin 1940

Talvisodan päätyttyä suomalaiset kävivät neuvotteluja neuvostoviranomaisten kanssa arkistoaineiston palauttamisesta Suomeen. Viipurin läänissä toimineiden arkistojen työntekijöiltä pyydettiin muun muassa tietoja siitä, minkälaisia tuhoja arkistot olivat kärsineet sodan aikana ja mitä aineistoa oli evakuoinnin takia jäänyt luovutetulle alueelle. Tuloksena oli, että kaikki evakuoimaton arkistoaineisto oli jäänyt joko Viipuriin tai luovutetuille alueille. (Väänänen 1992, 75.)

Ragnar Rosén oli keskeisesti mukana neuvotteluissa ja laati aineistoaineuksen luovuttamisen sopimuksista monta versiota. Arkistojen aineistojen palautukseen Rosén suhtautui hyvin pessimistisesti. Arviona hänellä oli, että pienempiä aineistoja oli helpompi saada takaisin kuin suuria aineistoja. Neuvottelujen pitäisi sujua, jotta aineistot luovutettaisiin Suomelle. Pitkittyneet neuvottelut taas voisivat merkitä sitä, että aineistoja ei palauteta. Selostuksessa Rosén on aluksi kirjoituskoneella kirjoittanut ”useiden” arkistojen luovuttamisen olevan kannattamatonta, ja myöhemmin lyijykynällä korjannut tämän tarkoittamaan ”kaikkia” arkistoja, jotka ovat jääneet neuvostoliittolaisille. Yksi ehdotus Rosénilla rajan taakse jääneiden asiakirjojen suojelemiseksi oli neuvotteluissa kertoa neuvostoliittolaisille, kuinka tärkeitä suomalaista aineistoa heillä oli: ”talous- ja kulttuurihistoriallisen tutkimustyön tarpeita silmälläpitäen hoivaavat saamiensa aineksia ja suostuvat asettamaan ne meikäläisten käytettäväksi...” (HKA. Rosénin kokoelma 11.)

Neuvottelujen alussa ehdotuksena olisi, että yksityisarkistojen luovuttaminen jätettäisiin pois. Ainoastaan Enson ja Monrepoon kaltaiset arkistot voisivat käydä. Muihin yksityisarkistoihin voisi palata mahdollisissa myöhemmissä neuvotteluissa. Viipurin maakunta-arkisto huolehti koko alueen arkistoista, joten suurin osa palautettavista arkistoista liittyi maaseutualueisiin. (HKA. Rosénin kokoelma 11.)

Suomen tuli Ragnar Rosénin mukaan vaatia seuraavien arkistojen palautuksia:”

1. Viipurin, Käkisalmen ja Sortavalan kaupungeissa olleet valtion, kuntien ja kirkollisviranomaisten arkistot
2. eräiden maaseudulla toimineiden, tarkoin määriteltävien viranomaisten arkistot (Valamon luostari & Salmin ja Suojärven metsätalousviranomaiset & seurakunnat);
3. eräät tarkoin määriteltävät yksityiset arkistot tai kokoelmat” (HKA. Rosénin kokoelma 11.)

Huomautuksena on, että nämä aineistot tulisi luovuttaa, vaikka ne eivät olisikaan enää paikoissa, joihin suomalaiset ne ovat alun perin siirtäneet talvisodan aikana. Neuvotteluissa pitäisi myös korostaa, että näitä asiakirjoja tarvitaan Suomessa. Tämä ei ole vain virastojen ja valtion hyväksi, vaan myös kansalaisten. (HKA. Rosénin kokoelma 11.)

Rosén argumentoi, että tällaiset aiemmin mainitut luovutettavat asiakirjat eivät olisi sellaisia, joista olisi hyötyä Neuvostoliitolle Viipurin alueella. Hän oli oikeassa siinä, että sen sijaan neuvostoliittolaisia kiinnostaisi enemmän saada käsiinsä asiakirjoja, jotka kertoisivat luovutetun alueen ympäristöstä, esimerkiksi sen topografiasta. (HKA. Rosénin kokoelma 11.) Kun

Neuvostoliitto alkoi asuttaa Viipuria, kohdattiin paljon ongelmia. Ensimmäkin uudet asukkaat eivät tienneet asuinpaikastaan mitään, osittain koska asiakirjoja ei ollut. Kuitenkin Neuvostoliitto tarvitsi tietoja kaupungista, jotta se saattoi alkaa suunnittelemaan jälleenrakentamista. (Shikalov 2013, 31.) Sodassa viholliselta otetut asiakirjat auttoivat usein miehittäjiä uuden hallinnon ylläpidossa vallatuilla alueilla. Tällöin käytettiin yleensä kansalaisiin liittyviä asiakirjoja, koska niissä esiintyi haluttuja tietoja hallinnosta ja ympäristöstä. Tätä tapahtui toisen maailmansodan aikaan myös Saksan miehittämissä Belgiassa ja Ranskassa, joissa käytettiin asiakirjojen avulla hyväksi aiempaa hallintoa uutta perustettaessa. (Barnickel 1999, 9, 11.)

Suomen kohdalla pelkona oli, että jouduttaisiin tekemään suuria uhrauksia menetettyjen asiakirjojen takaisinsaamiseksi. Rosén oli tästä aivan varma. Sen takia hän ehdottikin, että Suomen pitää tarjota Neuvostoliitolle sellaisia asiakirja-aineistoja, joita vallanpitäjät pitäisivät hyödyllisenä. Järkeilynä oli, että Suomi luovuttaisi sellaisia asiakirjoja, joiden rinnakkaissarjoja olisi löydettävissä Suomesta. Näin Suomi ei menettäisi omia asiakirja-aineistojaan neuvostoliittolaisille, vaan saisi vain evakuoimatta jääneitä aineistoja takaisin. (HKA. Rosénin kokoelma 11.) Linda Barnickel on kirjoittanut, että tekijät tuntevat asiakirjansa ja niiden arvon, kun taas vihollinen ei tiedä tarkalleen mitä asiakirjat pitävät sisällään. Vihollinen turvautuu yleensä oman hallintonsa arkistointimenetelmiin ja näin ollen pystyy ensi kädessä vain arvelemaan, mitkä asiakirjat ovat arvokkaita. (Barnickel 1999, 10.) Tässä tapauksessa suomalaiset olisivat siis tienneet mitä asiakirjoja luovutettaisiin ja mitä saataisiin takaisin, koska he olivat perillä arkistoista ja niiden sisällöistä.

Loppujen lopuksi Neuvostoliiton informaatiopula oli sen verran vakava, että neuvostoliittolaiset etsivät tietoja hyvin erikoisista lähteistä. He tarkastelivat ennen Venäjän vallankumousta tehtyjä oppaita ja Viipuriin jääneitä puhelinluetteloja. Niiden avulla he yrittivät saada tietoja kaupungista. Neuvostoliittolaiset ajattelivat, että Viipurin avulla Leningradia pystyttäisiin puolustamaan paremmin, joten kaupungin toimintakyvyn palauttaminen oli keskeistä. (Shikalov 2013, 31.)

Suomelle olisi Rosén mukaan välttämättä luovutettava sellaiset asiakirjat, jotka ”etupäässä tai yksinomaan” ovat Suomen yhteyteen jääneitä alueita. Tässä vielä kiinnostavasti Rosén on laittanut listalle kaikki Viipurin hovioikeuden asiakirjat, sen lisäksi luovutus koskisi lääninhallituksen, Sortavalan ja Suistamon seminaarien, vankilan ja sairaalan asiakirjoja. Eräiden virastojen käsikirjastot haluttaisiin myös takaisin, sillä ne ovat Rosénin mukaan välttämättömiä niiden toiminnalle. (HKA. Rosénin kokoelma 11.) Vaadittujen arkistojen määrä kohosi välillä melko suuriin lukemiin (Liite 3.)

Arkistosopimuksen neuvotteluissa Rosén kannatti välttämään kirjastojen ja museoiden kokoelmien luovuttamista koskevaa pykälää. Hän pelkäsi, että niiden sisällyttäminen sopimukseen aiheuttaisi negatiivisen reaktion neuvostoliittolaisissa. Pahimmassa tapauksessa Suomi menettäisi mahdollisuuden saada Viipurin maakunta-arkiston asiakirjoja takaisin. Sen verran Rosén lientyi että hän ehdottaa, että jos päästäisiin sopimuksen tekoon saakka, niin sen jälkeen vuorossa voisivat olla neuvottelut kirjastojen ja museoiden esineistä. Mutta vain jos arkistosopimukseen päästäisiin ja se toteutuisi hyvin. (HKA. Rosénin kokoelma 11.)

Rosén ehdottaa vielä, että mahdollisesti voitaisiin käyttää vuoden 1924 arkistojenvaihtosopimusta, joka jäi suorittamatta (HKA. Roséniin kokoelma 11). Tällä hän viittaa Tarton rauhansopimuksen 29. artiklaan, jossa käsiteltiin aihetta. Tämä liittyi Suomen itsenäistymiseen, sillä vuoden 1917 jälkeen Venäjälle jäi tärkeitä suomalaisia arkistoja ja meidän maahamme jäi vuorostaan venäläisten asiakirjoja. Sopimuksessa maat sitoutuivat luovuttamaan näitä historiallisia asiakirjoja. (Henttonen 1994, 3.)

Useita luonnoksia Sopimuksesta Suomen Tasavallan ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välillä arkistojen palauttamisesta löytyy Ragnar Rosénin kokoelmasta. Ensimmäisessä osassa on viranomaisten ja julkisten laitosten arkistojen palauttaminen. Artikla 1 kuuluu: ”Yhteisnimityksellä julkinen arkisto tarkoitetaan tässä sopimuksessa valtion, kuntien ja seurakuntien hallussa olleita arkistoja, asiakirjoja, kartoja, piirustuksia, valokopioita ja valokuvia. Sopimus koskee myös eräiden viranomaisten edempänä erikseen mainittuja asiakirjoja.” (HKA. Rosénin kokoelma 11.)

Seuraavat kolme artiklaa käsittelevät luovutusta ja julkisia arkistoja, jotka jäävät Neuvostoliitolle. Tätä kaikkea varten pitäisi perustaa asiantuntijakomissio, joka tapaisi ensiksi Viipurissa. Kummallakin maalla olisi kaksi jäsentä, jotka osallistuisivat tämän toteutukseen. Tuhojen kannalta kiinnostava osio on artikla 5 sopimuksessa: ”Julkisten arkistojen luovutus, pakkaus ja poislähtäminen tapahtuu sen mukaan, kuin on todettu niiden vakinainen tai tilapäinen säilytyspaikka ja niille mahdollisesti sattuneet tuhot.” (HKA. Rosénin kokoelma 11.) Kiintoisaa on myös artikla 6 sopimuksessa, joka antaa mahdollisuuden kummankin puolen viranomaisille ja yksityisille kansalaisille tarkastella sopimuksen arkistoja. Jos asiakirjoja halutaan, se voidaan tehdä, mutta silloin pitää kääntyä diplomaattien puoleen, jotka asian hoitavat. (HKA. Rosénin kokoelma 11.)

Yksityisten arkistojen kohdalla sopimukseen kuuluivat yksityiset kirjastot ja kokoelmat. Näiden arkistojen kohdalla niiden luovutuksesta huolehtisi vuorostaan selvityskomissio, johon kuuluisi

myös kaksi jäsentä kummaltakin puolelta. Yksityisarkistojen luovutus tapahtuisi samalla tavalla kuin artikkelissa julkisista arkistoista. Sopimuksen ratifioinnin piti tapahtua Helsingissä ja sen voimaan tulo olisi tapahtunut ratifioimiskirjojen vaihdon jälkeisenä päivänä. Luonnoksista vain yhdessä on päiväys, 6. päivä marraskuuta 1940, ja sopimuksen laadinta olisi tapahtunut vuoden 1941 aikana. Luonnokseen lisätyt paikat näyttävät, että sopimus olisi tehty Moskovassa. (HKA. Rosénin kokoelma 11.)

Miten sitten neuvottelujen ja sopimuksen kävi? Sopimusta ei ratifioitu ja pieniä eriä lukuun ottamatta arkistoaines jäi neuvostoliittolaisille. Viipuriin matkusti heti rauhan solmimisen jälkeen 14.3.1940 kolme arkistonhoitajaa siirtämään aineistoja. Nurmio, Kerkkonen ja Kauko Pirinen saivat neuvottelujen avulla pienen määrän kokoelmia mukaansa. (Väänänen 1992, 75–76.)

Talvisodan jälkeen keskityttiin tarkastelemaan sodan aiheuttamia tuhoja arkistoaineistolle Viipurin osalta. Kun kyseessä on esimerkiksi sota, niin kulttuuriomaisuutta tarkastellaan usein ”kriisin alkua ja jälkivaiheessa tai jälleenrakennuksen aikana” (Opetusministeriön julkaisuja 2007:8, 18). Rosénin tekemä selostus aiheesta ei vielä tässä vaiheessa ollut täydellinen, hän mainitsee asiakirjassaan syyksi esimerkiksi sen, että jotkin virastot eivät ole vielä saaneet kerättyä tarvittavia tietoja. ”Yleinen olojen vakaantumattomuus” näyttää olevan syynä virastojen hitauteen. Rosénin mielestä kuitenkin jo saatu tieto auttaa ymmärtämään, kuinka paljon arkistoaineistoa on menetetty. Yhdeksi syyksi hän pistää nopeasti tehdyn evakuoinnin. Hän pitää mahdollisena myös, että aineistoa on voinut tuhoutua huonoissa sijoituspaikoissa. Kuljetuksessa on voinut vielä tapahtua virheitä, joiden takia asiakirjat ovat kadoksissa tai peräti tuhoutuneet. (HKA. Rosénin kokoelma 11.) Kuten tuli ilmi, menetyksiä pystytään usein arvioimaan vasta tilanteen päätyttyä (Opetusministeriön julkaisuja 2007:8, 18).

Rosénin selostuksessa on hyvin varovainen sävy, kun hän arvioi rajan taakse jääneiden arkistojen arvoa. Hän esimerkiksi kirjoittaa, että tiettyjen toimielinten ja yksityisarkistojen arkistojen takaisin saaminen on tärkeämpää kuin sellaisten, joita ei tarvita yhtä paljon. Tässä hänen esimerkkinään vähemmän merkityksellisistä arkistoista ovat virka-arkistot ja hän on vielä myöhemmin lyijykynällä lisännyt tekstiinsä korjauksena sanan ”pienehkö” virka-arkiston edelle. (HKA. Rosénin kokoelma 11.) Toisin sanoen virka-arkistoissakin saattaa olla merkittävää materiaalia, mutta ei ehkä sellaisissa arkistoissa, joiden koko on pieni.

Rosén oli keskittynyt ennen talvisotaa rakenteelliseen suojeluun ilmapommitusten varalta. Hänen suhtautumisensa aineistojen evakuoimiseen oli ollut kielteinen. Kaiken varautumisen jälkeen

arkistorakennus ei joutunut pommitusten kohteeksi, vaikka suuri osa Viipurista joutuikin. Sen sijaan se, mitä kukaan ei pystynyt aavistamaan, oli että Viipuri menetettäisiin Neuvostoliitolle. Kirjeissä, joita olen käsitellyt, ei yhdessäkään mainittu mitään oletusta siitä, että niin voisi käydä. Nämä tekijät osaltaan vaikuttivat siihen, miksi niin paljon aineistoa jäi rajan taakse talvisodassa.

Sodan jälkeen evakuointiasiat olivat vielä vaikea asia Ragnar Rosénille. Astala oli lähettänyt Ragnar Rosénille luonnoksen tekstistään, johon jälkimmäinen oli kärkkäästi tehnyt alleviivauksia ja kysymysmerkkejä ja lähettänyt Astalalle vastauksen. Siinä Rosén puolustaa toimiaan ennen talvisotaa ja sen aikana. (Kirje Astalalle 28.7.1947. HKA. Rosénin kokoelma 14 & Luonnos 20.5.1947 HKA. Rosénin kokoelma 14.) Ulla-Maija Peltonen on huomionut väitöskirjassaan, että yksi tapa, jolla kirjoittaja yrittää vaikuttaa lukijaan, on sen tähdentäminen, että hänen tekstinsä on todenmukainen (Peltonen 1996, 286). Katson, että Rosén pyrkii tässä kirjoituksessaan samaan.

Hän lähetti Keijo Astalalle kirjeen vastauksena kyseisen kirjoittamaan luonnokseen Viipurin maakunta-arkiston aineistojen tuhosta (Luonnos 20.5.1947 HKA. Rosénin kokoelma 14). Siinä Rosén tekee vielä selontekoa tapahtumista. Hän syyttää siinä Valtionarkistoa joistain ongelmista: se ei ollut onnistunut evakuoinneissa eikä ollut lähettänyt rahaa tarpeellisiin toimiin. Rosén näyttää olleen vakuuttunut siitä, että arkistorakennuksen pohjakerroksen vahvistaminen olisi voinut kääntää tilanteen toisin. Valtionarkisto olisi myös ehdottanut siirtoja hyvin erikoisiin paikkoihin, kuten kalliosuojiiin ja puuhuvilaan. Hän tähdentää, että aineistoja ei jätetty silloin kun niitä olisi vielä voitu evakuoida. (Kirje Astalalle 28.7.1947. HKA. Rosénin kokoelma 14.) Tästäkin huomioda pitää, että Valtionarkisto oli ollut kiinnostuneempi evakuoimisesta jo ennen sotaa, toisin kuin Rosén, joka kiinnitti huomionsa rakenteelliseen suojeluun.

Rosén myöntää, että Viipuriin jäi valitettavan paljon aineistoja, mutta siirtää jälleen syyntä Valtionarkistolle. Valtionarkiston olisi pitänyt auttaa häntä, ja silloin asiat olisivat ehkä toisin. Hän mainitsee, että lähetti ensimmäisen asiakirjalähetyksen Pohjanmaalle syyskuussa ja sai siitä moitteet Valtionarkistolta. Hän muistelee kirjeessään, että parin viikon kuluttua tuli ohje, joka kuului: ”Tee niin kuin parhaaksi katsot, muuta neuvoa en voi antaa.” (Kirje Astalalle 28.7.1947. HKA. Rosénin kokoelma 14.) Ulla-Maija Peltonen huomioi omassa tutkimuksessaan, että yrittäessään ehkäistä mahdollisia ennakkoluuloja, kirjoittajat pyrkivät tarkasti esittämään oman näkökulmansa aiheeseen (Peltonen 1996, 286). Rosén näyttäisi tekevän samaa, kirjoittamalla tarkasti tapahtumista ja puolustaen näin omia päätöksiään.

Kirjeestä saakin kuvan, että Rosén pyrkii siirtämään syyn muualle; itse hän ei ota niinkään vastuuta tapahtuneesta. Ulla-Maija Peltonen ottaa esille sen, että ne, jotka ovat vallanpitäjiä, suhtautuvat kahdella tavalla epämiellyttäviin muistoihin; ne yritetään unohtaa tai ne otetaan esille ”historian opetuksina” (Peltonen 1996, 30). Berndt Federleyn tapauksessa kiinnostava yksityiskohta on, että hän on kehunut omaa evakuointiaan asiakirjojen osalta täydelliseksi, vaikka myöhemmin on huomioitu, että tärkeitä asiakirjoja on jäänyt rajan taakse (Viikki 1994, 13). Rosénin tapauksessa taas hän yrittää myös unohtaa tai toivoa että hänen kannaltaan ”kiusalliset” teot unohdettaisiin. Luvussa 3. käsittelemässäni kirjeissä Valtionarkisto on selkeästi se taho, joka halusi evakuointia, kun taas Rosén on ollut sitä vastaan. Kiintoisasti esimerkiksi Gråsten on tullut siihen johtopäätökseen, että Rosén oli se, joka lopulta ”taipui” evakuoinnin kannalle (Gråsten 2013, 13). Kirjeessään hän kuitenkin esittää olleensa se taho, joka halusi evakuointia.

Ragnar Rosén itsekin toteaa aiheen surettavan häntä, koska hän oli yrittänyt valmistautua ajoissa suojeluun. Rosén muistelee, että mitään mahdollisuutta kuljetusvälineen saantiin ei ollut enää sen jälkeen, kun Neuvostoliitto oli hyökännyt. Vähäisten kuljetusmahdollisuuksien mukaan pelastettiin Viipurin kaupunkien arkistoista se, mikä oli mahdollista. Hän mainitsee kuljetuspäällikön, joka ei suostunut hänen pyyntöihinsä ja uhkasi pidättää hänet. Sodan aikana Viipurin maakunta-arkistosta ei enää saatu evakuoitua mitään, paitsi tammikuun lopulla. Rosén mainitsee lopuksi, että poliisimestari Kokon avulla hän sai vielä pienen määrän asiakirjoja siirrettyä Viipurista 14.3.1940. (Kirje Astalalle 28.7.1947. HKA. Rosénin kokoelma 14.)

Joidenkin aineistojen kohdalla Rosén ottaa esimerkkejä mahdollisista syistä aineistojen menetyksiin. Esille nousee esimerkiksi, että kreikkalais-katolisen seurakunnan arkistoista ei ole jäljellä kuin vähän asiakirjoja. Rosén vannoo, että hänen tietääkseen suurin osa asiakirjoista evakuoitiin. Silti kirjeen kirjoittamisen aikoihin oletetaan, että ainoastaan seurakunnan tärkeimmät asiakirjat evakuoitiin. Rosén ihmettelee mihin arkistot ovat kadonneet. Hän pystyy heittämään vain arvauksen, että jossain kohtaa siirtoja laatikot on hukattu. (Kirje Astalalle 28.7.1947. HKA. Rosénin kokoelma 14.) Tämä voi olla totta kun ajattelee, kuinka sekasortoista silloin on ollut. Rosénin papereissa olleet luonnokset Neuvostoliiton kanssa käytävistä neuvotteluista valaisevat asiaa: niissä kirjoitetaan, että on mahdollisuus, että jokin osa evakuoidusta aineistosta on voinut hävitä (HKA. Rosénin kokoelma 11).

Asiakirjat olivat siis eri puolilla maata ja vielä sekaisin. Rosén valotti vielä sodan jälkeen, miksi tilanne pysyi hankalana: hän, arkistonhoitaja, ei aina pystynyt matkustamaan asiakirjojen luokse. Hänellä ei ollut keväällä 1940 varoja matkustaa Isoonkyröön katsomaan, mitä asiakirjoja siellä oli

eikä se olisi ollut hyödyllistäkään. (Kirje Astalalle 28.7.1947. HKA. Rosénin kokoelma 14.) Pitää muistaa, että Ragnar Rosén oli viipurilainen, joka menetti oman kotinsa ja luultavasti osan muusta omaisuudestaan talvisodassa (Päiväämätön kirje vastauksena 27.5.1946 tulleeseen tuntemattoman kirjeeseen. HKA. Rosénin kokoelma 14). Vaikka hän olisi halunnut, hänellä ei olisi ollut mahdollisuutta mennä tarkastamaan asiakirjojen tilaa.

Jatkosodan evakuoinnin jälkeen tilanne oli samanlainen eli tarpeellisia asiakirjoja oli jäänyt rajan taakse. Jotkin asiakirjamenetykset sodissa vaikuttivat heti Karjalan siirtoväkeenkin, koska he tarvitsivat tiettyjä asiakirjoja toimiinsa. Maininnan arvoinen on Viipurin merimieshuoneen asiakirjat, joiden puuttuminen vaikeutti niiden karjalaisten elämää, jotka olisivat tarvinneet niitä eläkkeiden hoitamiseen. Viipurin maakunta-arkistossa olleet revisitiolaitokselle kuuluneet läänintilit jäivät myös evakuoimatta. Astala mainitsee vielä kantatuomiokirjoihin kuuluneet perusluettelot ja lääninhallituksen aktit, joiden menetykset olivat harmittavia, koska niitä tarvittiin karjalaisten avuksi. (Astala 1953, 4.)

Pentti Hiltunen on huomioinut, että esimerkiksi Viipurin hovioikeuden aktisarja jäi Viipuriin rahanpuutteen takia. Sitä oli ehdotettu evakuoitavaksi junalla jo vuonna 1943 hovioikeuden rahoituksella, mutta yritys ei onnistunut (Hiltunen 2004, 40.) Kun myöhemmin mahdollisuus tuli, päivää ennen evakuointia Viipurin rautatieasemaa pommitettiin ja uutta tilaisuutta ei tullut (Federley 1953, 276). Mahdollisesti tähän tapaukseen viitataan myöhemmin *Leningradin alueen Valtionarkisto Viipurissa* historiikissa, jossa kerrotaan Viipurissa kesäkuussa 1944 tapahtuneista pommituksista, jotka osuivat junanvaunuihin, joihin suomalaiset olivat lastanneet asiakirjoja. Osa junanvaunuissa olleista asiakirjoista paloi, mutta valtaosa säilyi, ja ne siirrettiin myöhemmin Viipurin arkistoon neuvostoliittolaisten toimesta. Voi kuitenkin olla, että kyseessä eivät ole nämä hovioikeuden aineistot, koska tekstissä puhutaan asiakirjoista, joita neuvostoliittolaiset eivät olleet ehtineet evakuoida Kostromaan. (Krasnotsvetova et al. 2012, 31.) Kyseessä on siis voinut olla neuvostoliittolaisten omia asiakirjoja, mutta myös suomalaisten asiakirjoja on voinut tuhoutua.

Vajavaiset arkistot, joista aineistoa on puuttunut, ovat yleisesti olleet sairaaloiden, tullien, koulujen ja joidenkin laitosten, kuten oikeusviranomaisten, aineistoja. Näistä aktit puuttuvat. Kokonaisina puuttuvista aineistoista Astala on maininnut muun muassa vankiloiden sekä kruununvoutien ja nimismiesten arkistot. Varsinkin Viipurin läänin koulujen kohdalla aineistoa on jäänyt evakuoimatta. (Liite 4.) Miten tutkijat voivat sitten hyödyntää tällaisia arkistoja? Folkloristi Lauri Harvilahti esimerkiksi nostaa esille, että vaikka arkistoaineistot olisivatkin vajavaisia esimerkiksi kontekstitiedoiltaan tai muilla tavoin, niin niistä on silti mahdollista saada tietoa menneisyydestä.

Tähän tarvitaan vain sellaiset menetelmät, jotka avaavat tätä historian näkymää. (Harvilahti 2008, 270.) Mahdollista olisikin, että tällaisista vajavaisista arkistoista pystyttäisiin nostamaan esiin tietoja uusilla tavoilla.

Kun tarkastelee enemmän olosuhteita, joissa Rosén, Federley ja belgialainen Van Breda työskentelivät, huomaa paljon eroavaisuuksia heidän toimissaan. Rauhan aikana Rosén oli haluton evakuoimaan, vaikka Valtionarkisto ehdotti sitä. Sen sijaan Van Breda kuunteli Edmund Husserlin lesken huolia sen aikaisista tapahtumista (saksalaisten toimet Sudettialueella vuonna 1938) ja suostui heti asiakirjojen siirtoon. Hän tiesi, että asiakirjat sijaitisivat vaarallisella alueella rajan lähellä ja ne voisivat helposti tuhoutua sodassa. Siirrot piti aloittaa mahdollisimman nopeasti, koska poliittinen tilanne oli vakava ja enteili mahdollista sotaa. (Van Breda 2004, 39, 51–52.)

Rosénille sota tuli niin yllätyksenä, että hän ei ehtinyt evakuoida omaa kotiaankaan. Federley taas oli varovaisempi ja tapahtuma – tässä tapauksessa Leningradin piirityksen loppuminen – sai hänet aloittamaan evakuoinnin. Van Breda ja Federley seurasivat kansainvälistä sotatilannetta tarkoin ja reagoivat siihen. Federleyllä oli myös apunaan kokemus evakuoimisesta talvisodassa ja oppi edeltäjänsä virheistä. Onnistuneen evakuoinnin takia Van Breda kirjoittaa hyvin seikkaperäisesti siitä, kuinka hän onnistui evakuoinnissa ja puhuu positiivisesti myös kaikista niistä, jotka auttoivat häntä. Hän on myös rehellinen siitä, milloin hän epäili joitain ehdotuksia, kuten asiakirjojen siirtoa rajan yli. (Van Breda 2004, 55, 57.) Kiintoisasti kontrastina on Ragnar Rosénin kirjoittama kirje arkistonhoitajakollegalleen, jossa hän taas yrittää siirtää vastuuta evakuoinnin epäonnistumisesta Valtionarkiston syyksi.

Tärkeää on muistaa Astalan, Rosénin ja Federleyn kirjoittaessa menetyksistä, että suurin osa niistä ei tarkoita asiakirjojen tuhoutumista. Useimmat näistä ”menetetyistä” arkistoista ovat jääneet vain evakuoimatta, mutta ne ovat olleet yhä rajan toisella puolella olemassa. Aikalaiset eivät ole voineet vain olla varmoja siitä, että neuvostoliittolaiset eivät ole tuhonneet tai vahingoittaneet niitä. Heillä ei ole ollut keinoja päästä tarkistamaan niiden kuntoa. Missään ei myöskään ole mainintaa välirauhan kaltaisista neuvotteluista, joilla olisi yritetty saada Viipurin läänin asiakirjoja takaisin suomalaisille. Astalan kirjoituksesta selviää myös, että Karjalan evakot olisivat tarvinneet tiettyjä asiakirjoja, mutta niitä ei ollut mahdollista saada. Niitä ei nähtävästi yritetty myöskään saada takaisin, vaikka tarvetta olisi ollut, ehkä johtuen Neuvostoliiton sulkeutumisesta. Toisaalta tämän näkökannan ymmärtää erittäin hyvin, sillä vielä vuonna 1953, jolloin menetyksiä on käsitelty, arkistonhoitajat eivät ole nähneet mitään mahdollisuutta päästä luovutettuun Viipuriin. Kun

asiakirjoja ei ole ollut saatavilla, ovat useat tutkijasukupolvet ja muut mahdolliset käyttäjät olleet ilman tietoja.

Sodan jälkeen suomalaisilla ei siis ole ollut mahdollisuuksia tietää omien asiakirjojensa kunnosta neuvostoliittolaisissa arkistoissa. Tämä jatkui vuosikymmeniä. Federleyn, Astalan ja Rosénin aikalaiset pitivät asiakirjoja menetettyinä ja useat heidän sukupolvensa edustajista ehtivät jo kuolla, ennen kuin viimein saatiin taas kunnolla tietoja aineistoista. Vasta vuonna 1990 suomalainen tutkija, Tapio Hämynen, pääsi tarkastelemaan Petroskoissa luovutetun Karjalan aineistoa (Hämynen 1991, 92).

Suomen tilanne asiakirjojen kanssa on ollut erikoinen. Tietyn alueen asiakirjat ovat olleet olemassa, mutta niitä ei ole ollut mahdollista saada. Jos asiaa tarkastelee neuvostoliittolaisten kohdalla muualla Euroopassa, niin tapahtumat ovat jokseenkin erilaisia: Neuvostoliiton sotilaat ovat ryöstelleet asiakirjoja ja vieneet niitä mukanaan Neuvostoliittoon (Rydell 2016, 412; Grimsted 2001, 257). Tässä tilanne eroaa sillä, että neuvostoliittolaiset ovat tietoisesti ottaneet asiakirjoja mukaansa, kun meidän kohdallamme he ovat saaneet asiakirjoja alueilta, jotka Suomi luovutti jatkosodan jälkeen. Sen sijaan samaa Suomen tilanteeseen voi nähdä siinä, että kyseiset ulkomaiset asiakirjat ovat olleet arkistoissa Venäjällä ja niitä ei ole ollut mahdollista saada takaisin sieltä.

Suomalaisista asiakirjoista venäläisissä arkistoissa saatiin tietoja 1990-luvulla. Euroopassa kävi samoin monien muiden maiden kohdilla. Länsimaat saivat vasta Neuvostoliiton viimeisinä vuosina selville asiakirjojensa kohtalon. Asiakirjojen palauttaminen ei aina kuitenkaan onnistunut heti, vaan usein vasta Venäjän aikana, ja silloinkin ilmeni ongelmia. Usein neuvottelut vaihdoista kestivät vuosia (Rydell 2016, 412–17.)

Saksalaisilla taas ongelmana oli, että he eivät tieneet, mitkä heidän asiakirjoistaan olivat tuhoutuneet. Jotkin niistä olivat voineet tuhoutua pommituksissa, mutta asiakirjoja oli myös ryöstetty. Vasta useita vuosia toisen maailmansodan jälkeen, vuonna 1949, Länsi-Saksa otti asian esiin. Länsisaksalaiset alkoivat silloin lähestyä eri tahoja ja vaativat tietoja siitä, missä heidän asiakirjansa olivat ja mitä niille oli tapahtunut. Loppujen lopuksi amerikkalaiset ja britit palauttivat 1950- ja 1960-luvulla Bundesarchivin ja Auswärtiges Amtin arkistojen asiakirjoja. (Eckert 2012, 1-2, 8.)

Neuvostoliittoon ryöstettyjen kirjojen ja asiakirjojen kohdalla tilanne oli sen sijaan usein vaarallinen. Venäjällä oli paljon varastettuja kirjoja, joista osa oli myöhemmin valikoitu heitettäväksi pois, koska niitä pidettiin vääränlaisena kirjallisuutena ja näitä toimia tekivät myös

arkistonhoitajat. Tämä toiminta oli hyvin samanlaista kuin natsien kirjojen tuhoamiset 1930-luvulla. (Rydell 2016, 412–413, Grimsted 2001, 257.) Vielä nykyaikanakin pohditaan, että jos esimerkiksi perinnearkistojen arkistonhoitajat eivät hyväksy joitain moraalisesti väärinä pitämiään tekstejä, voivatko he poistaa niitä? (Klein 2007, 118). Tämänkaltainen keskustelu jatkuu edelleen, koska aihe on vaikea. Tietysti tässä tapauksessa Neuvostoliiton politiikka on vaikuttanut asiaan. Kuten oli nähtävissä jo Viipurin valloituksen jälkeen, niin vääränlaisen kirjallisuuden poisto oli tavallista, ja ei ole yllätys, että Neuvostoliiton arkistoissa tapahtui samaa.

4.3. Jatkosodassa löydetyt ja tuhoutuneet aineistot

Kun maakunta-arkiston aineistoja seulottiin ja järjesteltiin jatkosodan aikana Viipurissa, huomattiin että suuri osa siitä koostui arkiston omista aineistoista. Federley mainitsee, että paljon arkistoon jääneistä asiakirjoja oli menetetty, mutta ei tarkemmin täsmennä mitä niistä on menetetty.

Neuvostoliittolaiset olivat siis keränneet maakunta-arkistoon varaston, jossa oli suomalaisten evakuoimatta jääneitä asiakirjoja. Federley jo arveli, että kyseessä voisi olla keruutoiminnan tulos. Nämä paperit kuuluivat yleensä Viipurin sekä Karjalan alueen yksityishenkilöille ja yrityksille, ja niitä oli yritetty vaatia välirauhan aikaan. Paperit oli kuitenkin järjestetty neuvostoliittolaisen järjestelmän mukaan, joka oli hankala suomalaisille ymmärtää. (Federley 1953, 271; HKA. Rosénin kokoelma 11.) Toisin sanoen myös suomalaiset joutuivat tekemisiin vihollisen asiakirjojen kanssa, joista oli poistettu arkistollinen konteksti ja heidän piti käyttää omia arkistointimenetelmiään niiden järjestelyssä (Barnickel 1999, 8, 10).

Viipurin hovioikeuden kirjoja tarvittiin kaupungissa sen jälleenrakennustyössä, joten niiden piti olla ensiluokkaisessa kunnossa ja käytettävissä. Arkistoon oli jäänyt Neuvostoliiton valtauksen alle eri kokoelmia, mutta ne löytyivät suuremmilta osin – joitain pieniä tappioita näytti olevan – ja koottiin. Järjestämisen jälkeen välirauhan aikaan haluttu arkistomateriaali oli kunnossa. Työ saatiin päätökseen tammikuussa 1942, joten arkisto pystyi aloittamaan toimintansa uudelleen. (Federley 1953, 271–272.)

Neuvostoliittolaisten Viipurin maakunta-arkistorakennukseen siirtämistä arkistoista suuri osa oli vielä järjestämättä. Näistä aineistoista löydettiin yksityishenkilöiden kokoelmia, jotka luovutettiin asianomaisille takaisin. Maakunta-arkisto ei itse pystynyt suorittamaan tutkimuksia juuri suomalaisten takaisin valloittamilta alueilta, mutta otti vastaan sieltä tulevat asiakirjat. Maakunta-arkistoon tuotiin paljon myös irrallista materiaalia, joka ei ollut täysin ehjää. Näistä papereista ei

tehty yksityiskohtaista selvitystä, mutta niistä löydettiin muun muassa perunkirjoja. Tämän lisäksi Federleyn tekstissä mainitaan, että papereissa oli paljon ”vähemmän arvokasta” materiaalia, mutta hän ei tarkemmin selvennä mitä aineistoa kyseessä oli. Löydetyistä perunkirjoista saatiin kuitenkin koottua sarja, joka ehdittiin evakuoida myöhemmin turvaan. (Federley 1953, 272–273.)

Maakunta-arkiston lisäksi neuvostoliittolaiset olivat käyttäneet varastona Viipurin pyöreää tornia. Sieltä löydetty asiakirjat oli siirrettävä nopeasti, joten ne pakattiin heti laatikoihin ja siirrettiin maakunta-arkistorakennukseen. Viipurissa oli pian käyty läpi neuvostoliittolaisten pitämät varastot ja sieltä siirretty materiaalia maakunta-arkistoon. Viipurin maakunta-arkisto oletettiin, että kaupungissa ei tarvitse enää tehdä toimenpiteitä varastojen läpikäynnin jälkeen. Kuitenkin toukokuussa 1942 kävi ilmi, että Ristimäessä oli varastorakennus, joka oli ääriään myöten täynnä kirjoja ja asiakirjoja. (Federley 1953, 273.)

Tarkastuskäynti paljasti, että materiaali koostui samanlaisista aineksista kuin aiemmin maakunta-arkiston kellarissa ja alakerroksissa. Federley arvelee, että neuvostoliittolaiset käyttivät tätä massaa lattian likaantumista vastaan. Arkistonhoitajien piti tehdä seulontatyötä tästä materiaalista, koska jo aiempi kokemus oli osoittanut, että löydöksissä voisi olla suomalaisia asiakirjoja. Varaston seulontatyö oli paljon suurempi urakka kuin aiemmin hoidettu maakunta-arkistorakennuksessa tehty. Maakunta-arkistolla ei ollut käytössään tarvittavaa työvoimaa sitä varten. Aluksi tehtävää tarjottiin koulupojille, mutta heidän kiinnostuksensa sitä kohtaan oli vähäistä ja vaikutti heidän työnsä laatuun. Sen jälkeen arkisto palkkasi seulontatyöhön kaupungin puhdistukseen määrättyjä naisia. Seulontaa saattoi samanaikaisesti tehdä kymmenen henkilöä. Arkiston puolelta seulontaa valvottiin ja paikan päällä valvomassa edistymistä oli arkiston työntekijä. (Federley 1953, 272–274.)

Ristimäen varastorakennuksen seulontatyö aloitettiin kesän alussa ja se kesti koko kesän. Syyskuun puolella viimeiset lähetykset saapuivat arkistoon. Työ tehtiin paikan päällä varatoimena. Löydetyistä aineistosta suuri osa vaikutti tarpeettomalta. Tällainenkin materiaali saattoi silti vastata jotakin menetettyä asiakirjasarjaa eikä sellaista voitu heittää menemään. Keskeneräisten sarjojen täydentäminen oli siis mahdollista löydetyistä materiaaleista. Kaikkea irtopaperia, joka tuotiin arkistoon, ei saatu kuitenkaan koskaan kunnolla tutkittua. Tienhaaran taajamasta löytyi vielä varasto, mutta ennen kuin arkistonhoitajat ehtivät sinne, oli jo suuri osa asiakirjoista viety Enson paperitehtaalle tuhottavaksi. Materiaalia tarkasteltiin ennen kuin se tuhottiin, mutta arkiston osalta ei löytynyt mitään tärkeää Federleyn mukaan. Varasto koostui enemmän kirjoista ja se oli enemmän kirjastotoimen aluetta. (Federley 1953, 274.)

Linnolahti ja Viikki huomioivat, että ”Sotien menetyksistä pahimmat kohdistuivat Viipurin lääninhallituksen ja hovioikeuden aktisarjaan ja useisiin kantatuomiokirjoihin” (Linnolahti & Viikki 1992, 91). Kun Viipurin maakunta-arkistoon päästiin palaamaan takaisin jatkosodan aikana, huomattiin, että moni tärkeä sarja oli poissa. Missään ei ole merkintää, että esimerkiksi hovioikeuden aktisarjasta olisi kopioita tai niitä olisi löydetty, joten ne ovat hävinneet. Kihlakunnan tuomarien kantatuomiokirjat olivat myös melkein kaikki hävinneet. (Astala 1953, 5; Linnolahti & Viikki 1992, 91.)

Viipurin seurakuntien aineistoista monet kärsivät pahasti talvisodan aikana. Näistä esimerkiksi tuomiokirkkokunnan ja maaseurakunnan kirkonkirjat ovat vajavaisia. Kreikkalaiskatolisen kirkon väestökirjanpito oli siirretty yhteen paikkaan ja se sai kärsiä tästä. Kirkollisten asiakirjojen tuhoutuminen voidaan osaltaan selittää sillä, että seurakunnat eivät olleet ehtineet siirtää aineistojaan maakunta-arkistoon, ja joutuivat sen takia evakuoimaan ne itse. Tämä päti varsinkin evankelisluterilaiseen seurakuntaan, joka oli siirtänyt vain vähän aineistojaan maakunta-arkistoon. (Linnolahti & Viikki 1992, 91; Astala 1953, 5.)

Useat Viipurin kaupungin seurakuntien historiakirjat jäivät luovutetuille alueille. Artikkelissaan Astala ilmoittaa, että nämä menetykset ovat sen verran vakavat, että sukututkimus tulee kärsimään siitä. Kaikista pahimmin kärsi kreikkalaiskatolinen seurakunta. Sen kirjanpito Sortavalassa oli Hympölässä, ja sitä ei saatu evakuoitua talvisodassa. Kun alue saatiin takaisin suomalaisille vuonna 1941, nämä asiakirjat paikannettiin hevostallista. Niitä ei voitu enää mitenkään käyttää, ne olivat niin huonossa kunnossa, ”pilaantuneita”. (Astala 1953, 5.)

Maakunta-arkisto joutui hoitamaan Viipurissa neuvostoliittolaisten asiakirjojen järjestämistä. Toimintakertomuksessa harmiteltiin sitä, että: ”venäläisten noudattamista järjestelyperiaatteista ei enää näkynyt mitään jälkeä.” (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v.1941. MMA. Db:1.) Vaikeutta tuotti siis muutenkin epäjärjestys talossa ja huomioitiin, että oli merkkejä asiakirjojen tuhoutumisesta. Miten kokoelmia sitten oli tuhottu? Toimintakertomuksessa on näitä kirjattu ylös: ”Kokoelmat oli kauttaaltaan hajotettu, niteistä usein revitty taikka leikattu kansia tai lehtiä, kansioita oli tyhjennetty ja niitten sisältö joko tuhottu taikka irtopapereina laitettu hyllylle. Arkistosalien lattioilla oli suuria asiakirjakasoja.” (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v.1941. MMA. Db:1.)

Suomalaiset huomioivat myös, että Neuvostoliitto oli käyttänyt arkistorakennusta ja tuonut sinne materiaalia (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v.1941. MMA. Db:1). Talvisodan

jälkeen Viipurissa neuvostoliittolaiset arkistonhoitajat etsivät ja löysivät suomalaisia asiakirjoja mitä kummallisimmista paikoista eri puolilta kaupunkia. Asiakirjoja löydettiin esimerkiksi kaatopaikalta. (Krasnotsvetova et al. 2012, 28.) Neuvostoliittolaiset olivat lisäksi tuoneet esimerkiksi Sortavalasta arkistoinesta Viipuriin. Jotkin asiakirjat olivat kokeneet kovia: kokoelmia oli ”mielivaltaisesti silvottu.” (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v.1941. MMA. Db:1.)

Kiintoisaa on, että venäläisten mukaan asiakirjoja oli jo revitty ja siirretty pois paikoiltaan, kun neuvostoliittolaiset arkistonhoitajat siirtyivät arkistoon talvisodan jälkeen (Krasnotsvetova et al. 2012, 28). Kuka siis oli tehnyt näin? Neuvostoliittolaiset sotilaat? Hekö olivat ottaneet asiakirjoja ja levitelleet niitä ympäri kaupunkia ja sen ulkopuolelle, kun Viipuri valloitettiin? Ja olivatko vain neuvostoliittolaiset sotilaat tuhonneet asiakirjoja, kun jatkosodan aikana suomalaiset valloittivat kaupungin takaisin, vai voiko kyseessä olla myös neuvostoliittolaiset arkistonhoitajat? Vai voiko kyseessä olla viipurilaisten asukkaiden yritykset jo talvisodan aikaan piilottaa ja hävittää omia asiakirjojaan?

Miksi tällainen tuhotyö on tehty, siitä ei ole varmuutta toimintakertomuksen kirjoittamisen aikaan. Berndt Federley epäilee kahta syytä: suomalaisten pyynnöt suomalaisten arkistojen luovuttamisesta ja samoin neuvostoliittolaisten evakuointi suomalaisten joukkojen edetessä:

”Että keräilytoiminnan yhteydessä jo alusta alkaen on harjoitettu tietoista asiakirjojen hävittämistä, voidaan pitää varmana ja että tuhoamishalu on kasvanut loppuaikoina on luonnollista, koska venäläiset eivät tietenkään halunneet jättää mitään meidän haltuumme. He ovat myöskin saaneet aikaan huomattavia vahinkoja. Nyt löydetyt asiakirjat muodostavat ainoastaan murto-osan siitä aineksesta, mikä aikoinaan jäi luovutetulle alueelle ja asiakirjat ovat myöskin useimmiten olleet huonossa kunnossa. ” (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v.1941. MMA. Db:1.)

Huomiota herätti se, että neuvostoliittolaisten siirtämä Hovioikeuden arkisto oli kunnossa ja se oli vain vähän vajavainen kokoelmistaan. Tätä oli jäljellä yli 700 hyllymetriä. Sen sijaan maakunta-arkiston omat kokoelmat eivät olleet kunnossa, sarjoista puuttui asiakirjoja. (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v. 1941. MMA. Db:1.) Viipurin läänissä tapahtui arkistojen tuhoutumista vuoden 1942 aikana, muun muassa tammikuussa Pielisjärven kihlakunnan kruununvoudin arkisto paloi melkein kokonaan tulipalossa, joka aiheutui huolimattomasta tulen käsittelystä. Sortavalan pommituksessa 1942 tuhoutui myös virastojen, kuten tuomiokuntien aineistoa. (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v.1942. MMA. Db:1.)

Viipurin maakunta-arkiston kirjastomateriaalista saatiin siirrettyä vain pieni osa pois talvisodassa (Astala 1953, 4). Pelastettuihin kirjoihin kuului muun muassa Mikael Agricolan uuden testamentin alkuperäispainos (Viipurin toimintakertomus v.1939. MMA. Db:1). Keijo Astalan mukaan tätä aineistoa oli alun perin yhteensä yli neljä hyllymetriä Viipurissa. Siihen kuului kirjaston kirjojen lisäksi muun muassa sanomalehtiä. Siitä evakuoitiin osia Vaasan ja Kuopioon, niin että Astalan laskujen mukaan Vaasan maakunta-arkistossa tätä aineistoa oli 900 m ja Kuopiossa noin 100 hyllymetriä. Loppujen lopuksi tästä Astala laskee, että kirjastoaineistosta saatiin pelastettua vain ”neljäsosa.” (Astala 1953, 4.) Maakunta-arkiston kirjastosta löydettiin vain pieni osa siitä, mitä se oli ennen sotaa ollut. Joitain arkistolle kuuluvia kirjoja oli kirjakasoista löydetty. (Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v.1942. MMA. Db:1.)

Huomattavaa on, että toisin kuin arkistot, viranomaiset eivät ole siirtäneet useinkaan vanhinta aineistoaan. Tämä nähtävästi on sen takia, että vanhemmalle aineistolle ei ole samanlaista käyttötarvetta jokapäiväisissä tehtävissä. Tietysti on suuri sääli, että viranomaisten arkistosta ei ole saatu pelastettua kaikista vanhimpia asiakirjoja. Sodan jälkeen tutkijat eivät esimerkiksi voineet tutkia niitä asiakirjoja, joita Viipurin hallinto oli ennen vuotta 1812 tuottanut. Astala tulee kuitenkin siihen lopputulokseen, että Viipurin maakunta-arkiston aineistoista saatiin hyvä osa pelastettua. Muut Viipurin läänin arkistot olivat siihen verrattuna menettäneet enemmän asiakirjoja. (Astala 1953, 5.)

4.4. Aineistojen merkitys

Jo ennen sotaa Valtionarkisto esitti opetusministeriölle pelkoja siitä, mitä asiakirjojen tuhoutuminen voisi merkitä Suomelle. Kaarlo Blomstedt arvioi, että sekä Valtionarkiston ja Viipurin maakunta-arkistojen aineistojen hävitys olisi kansallisomaisuuden menettämistä koko maalle. Vähän ennen sotaa lähetetyssä kirjeessä tähdennetäänkin, että yleisarkistojen ”tärkeimpien osien” menettäminen voisi aiheuttaa korvaamatonta vauriota maan ”sivistykselle”, hallinnolle sekä sen oikeudenhoidolle ja talouselämälle. (Kirje opetusministeriölle 5.9.1939. KA. Hq:1.)

Viipurin läänissä oli siis kansainvälisyyden johdosta hyvin monipuolisia aineistoja. Astala kuvaakin, että Viipurin monien vaihtuvien hallitusten toimet ovat vaikuttaneet paljon tähän. Erilaiset yhteisöt ja ihmiset ovat jättäneet jälkeensä näistä ajoista asiakirjoja, jotka ovat usein eri kielillä. Astala mainitsee, että Viipurin maakunta-arkiston perustamisvuonna 1934, Viipurin läänissä oli vielä olemassa arkistoja, joiden aineistot olivat 1600- ja 1700-luvuilta. Näistä hän

mainitsee Viipurin kaupungin ammattikuntakirjoja sekä kirkonkirjoja, jotka olivat 1600-luvulta. (Astala 1953, 4.)

Federley kertoo, että Viipurin maakunta-arkisto sisälsi enemmän aineistoja kuin mikään muu maakunta-arkisto, materiaalia oli noin 11 000 hyllymetriä. Hän ottaa esille myös Viipurin kaupungin rikkaan historian, joka oli kansainvälinen ja vilkas kaupankäynniltään. Federley korostaa varsinkin 1710 ja 1812 vuosien välistä aikaa, joiden asiakirjat havainnollistavat hyvin sitä, minkälainen oli venäläisten hallinto kaupungissa. Hän kuvaileekin arkistoa melko omalaatuiseksi. (Federley 1953, 264.)

Vanhojen viipurilaisten sukujen - jotka pitivät yhteyttä muihin maihin - arkistot olivat myös erikoisuus. Sen lisäksi mahdollista oli, että joidenkin sukujen, kuten kauppahuone Hackmanin arkistoissa voisi olla materiaalia, joka on peräisin 1700-luvulta. Koulujen kohdalla asiakirjat esittivät Federleyn mukaan kielellistä kehitystä, koska koulun opetuskieli vaihteli, joskus jopa lyhyen ajan sisällä. (Federley 1953, 264; Astala 1953, 4.) Raimo Viikin mukaan kouluarkistot ja niiden tuhoutuminen huomioitiin varsinkin, koska niitä pidettiin tärkeinä ”kulttuurihistoriallisesti” (Viikki 1994, 12). Hallinnossa oli myös asiakirjoja, joita voitiin käyttää todisteena alueen luovutuksesta suomalaisille (Federley 1953, 264).

Arkistonhoitaja Ragnar Rosén kutsui itseään myös ”Viipurin muinaismuistojen valvojaksi”. Hän lähestyi kirjeellä opetusministeri Antti Kukkosta juuri ennen jatkosodan alkua. Hän myöntää, että evakuointi Karjalassa ja luovutetuilla alueilla epäonnistui ”osittain”. Kirjeen tarkoituksena on saada opetusministeri huomioimaan sinne jäänyt arvokas omaisuus, jota Rosén nimittää kulttuuriomaisuudeksi. Kirjastojen ja museoiden kokoelmien lisäksi Rosén mainitsee seuraavat: valtion, kuntien ja seurakuntien viranomaisten, taloudellisten yritysten, sivistysjärjestöjen ja yksityisten arkistot ja asiakirjat. Osan näistä aineistoista arvo ei hänen mukaansa ole rahassa mitattavissa. Sen sijaan ne voidaan määritellä käytännöllisinä (esimerkkinä hän laittaa kihlakunnanoikeuksien pöytäkirjat) ja/tai kulttuurimerkityksellisinä. (Kirje opetusministerille 29.6.1941. HKA. Rosénin kokoelma 14.)

Osa näistä kulttuurimerkitykseltään tai käytännöllisyydeltään tärkeistä kokoelmista oli jo talvisodassa tuhoutunut tai – Rosén epäilee – säilynyt jatkosodan alkuun. Neuvostoliittolaiset olivat antaneet toivoa siitä, että tärkeistä asiakirjoista voitaisiin neuvotella luovutettavaksi, mutta Rosénin harmiksi neuvostoliittolaiset eivät olleet sanansa mittaisia. Aineistojen säilymisestä kertovat Rosénin mukaan eräät merkit sekä neuvostolehdistä olleet maininnat asiakirjojen järjestämisestä.

Rosén ottaa esille kirjeessään opetusministerille asiakirja-aineokset, jotka luovutettiin tehdasomaisuuden kanssa neuvostoliittolaisille vuonna 1940. Nämä oli kuulemma ehditty jo evakuoida turvaan ja ne olivat hänen mukaansa muun muassa Enson tehtaan sekä Viipurin kaupungin teknillisten laitosten piirustuksia ja asiakirjoja, joita pidettiin tärkeinä. (Kirje opetusministerille 29.6.1941. HKA. Rosénin kokoelma 14.)

Arkistonhoitajille on tietenkin ennen sotaa ollut tärkeää tähdentää arkistojen erityisyyttä, jotta he ovat pystyneet saamaan tarvittavia varoja niiden suojeluun. Sen lisäksi ainakin Keijo Astala on myös ilmoittanut suoraan artikkelissaan olevansa karjalainen (Astala 1953, 6), joten hänellä on henkilökohtaisia syitä tähdentää aineistojen tärkeyttä. Tuomas Hovi on huomionnut, että kulttuuriperintö on hyödyllinen, kun jotain yhteisöä tarkastellaan lähemmin, koska sen ansiosta voidaan nähdä mitkä asiat koetaan tärkeiksi (Hovi 2014, 196). Pitää muistaa, että Viipurissa on ollut erityisen historiansa takia monipuoliset aineistot. Toimet evakuoinnissa antavat kuvaa siitä, mitä myöhemminkin on kulttuuriomaisuuden uhkien suuruudessa huomioitu: sen ainutkertaisuutta (Opetusministeriö 2007:8, 17).

Rauhanteon jälkeen alkoi vielä pohdinta siitä, onko suomalaista Viipuria enää olemassa. Aiemmin talvisodan aikaan Viipurin virastot olivat työskennelleet Harvialassa ja pian sen jälkeen ne siirtyivät pääkaupunkiin (Hämynen 2013, 23). Talvisodan jälkeen toukokuussa 1941 tehtiin kunnianhimoisia suunnitelmia Viipurin kaupungin suhteen: Viipurin hoitokunnassa esillä oli Siirtoväen keskuksen johtajan Urho Kekkosen kirje, jossa ehdotettiin uuden Viipurin perustamista. Valtioneuvosto kiinnostui tästä sen verran, että se asetti komitean, joka yritti Suomessa etsiä paikkaa, johon sijoitettaisiin uusi Viipuri. (Kuujo 1992a, 124–125.) Mahdollisia paikkoja oli kaksi: Pohjanmaan seutu tai Helsinki, jossa Viipuri olisi ollut kaupungin jatkona. Kun jatkosodassa suomalaiset pääsivät takaisin Viipuriin, komitean työ loppui. (Simonen 1965, 186–187.)

Keijo Astala kirjeessään Ragnar Rosénille vuoden 1946 tammikuussa kirjoittaakin, että Viipurin aika suomalaisena kaupunkina alkaa olla lopussa. Tämän takia evakuoidun arkistoaineiston sijaintia piti miettiä. Astala olikin sitä mieltä, että arkistolaitoksen pitäisi pyrkiä saamaan Viipurin kokoelmat Savo-Karjalan maakunta-arkistoon. Tässä syynä voi olla myös se, että hän näkee Savo-Karjalan maakunta-arkiston paikkana, joka olisi sopiva pitämään Viipurin muistoa yllä. Astala perustelee sitä vielä sillä, että näiden asiakirjojen eteen on tehty ”pitkäaikaista työtä ja suuria rahallisia uhrauksia”. (Kirje Rosénille 18.1.1946. HKA. Rosénin kokoelma 14.) Astala näyttääkin jo tajuavan, että asiakirjat tulee säilyttää jälkipolville, koska suomalaisten Viipuria ei enää kohta ole olemassa, mutta sen olemassaolosta on todisteena asiakirjat.

Ragnar Rosén oli tässä vaiheessa vuonna 1946 kirjoittamassa Viipurin kaupungin historiasta, joka mainitaan kirjeessä. Astala ehdottaakin, että jos se on mahdollista, Rosénin hallussa olevia kokoelmia voitaisiin siirtää Savo-Karjalan arkistoon. (Kirje Rosénille 18.1.1946. HKA. Rosénin kokoelma 14.) Rosénin vastineessa näyttää siltä, että tämä ei tule toteutumaan, sillä hän yhä edelleen jatkaa Viipurin historiasta kirjoittamista. Kirjeessä tulee esille se, että Rosén on ottanut tehtävän vastaan professori J. W. Ruuthin kuoleman jälkeen ja häntä on edelleen pyydetty jatkamaan kirjoittamista vielä sodan jälkeen: ”Aivan riippumatta siitä, milloin Viipurin kaupunkikunta muodollisesti lakkaa olemasta – kaupungin hoitokunnalta saamani tiedon mukaan mitään lakkauttamispäätöstä, mikä tietenkin on tehtävä hyvissä ajoin ennen päätöksen toimeenpanoa, ei toistaiseksi liene odotettavissa...” (Kirje Savo-Karjalan maakunta-arkistolle, vastaus 18.1.1940 kirjeeseen. HKA. Rosénin kokoelma 14.)

Vastauksena Astalan kirjeeseen, Ragnar Rosén huomioi, että vaikka Viipurin kaupunki lakkautettaisiin, ei ole pelkoa siitä, että jotkin kokoelmista joutuisivat kadoksiin. Tällä hän kirjeessä tarkoitti omia Viipuria koskevia asiakirjojaan ja J. W. Ruuthin kokoelmia. Nykyisin kummatkin löytyvät Helsingin kaupunginarkistosta ja kirjeen mukaan ne oli siirretty sinne jo vuoden 1945 paikkeilla. (Kirje Savo-Karjalan maakunta-arkistolle, vastaus 18.1.1940 kirjeeseen. HKA. Rosénin kokoelma 14. & Hel.fi: Viipuria koskeva aineistot Helsingin kaupunginarkistossa.) Vuoden 1948 lopussa joulukuussa, entisen Viipurin kaupungin hallintoelinten jäsenet kokoontuivat yhteen: toiminta lopetettiin (Kuujo 1992b, 79–80). Kaupungin lakkauttaminen oli Viipurin maakunta-arkiston aineistojen kannalta vaarallinen tilanne: ne olivat yhä eri puolilla Suomea, ja olivat vaarassa jäädä tämän takia sille tielleen.

4.5. Aineistojen kohtalot sotien jälkeen

Välirauhan aikana asiakirjojen puuttuminen vaikutti Karjalan evakoiden elämään. Federley esimerkiksi kertoo, kuinka yksityishenkilöiden asiakirjojen menetys aiheutti paljon yhteistyötä arkistojen kesken talvisodan jälkeen. Nopea evakuointi oli yksi syy, miksi evakot olivat menettäneet papereitaan. Yleisten arkistojen aineistoja käytettiin korvaamaan näitä menetettyjä asiakirjoja ja niiden tietoihin viitattiin. Viipurin maakunta-arkistosta tarvittiin varsinkin oikeudellisia asiakirjoja: evakot käyttivät näitä esimerkiksi korvausvaatimuksissaan. Alkuperäisten asiakirjojen ollessa kateissa voitiin kääntyä kihlakuntien ja raastuvanoikeuksien tietojen puoleen. (Federley 1953, 267–268.) Välirauhan aikana ei vielä ajateltu mahdollisuutta kerätä kaikkia Viipurin maakunta-arkiston

aineistoja yhteen samaan rakennukseen. Sen sijaan aineistot olivat hajallaan eri puolilla Suomea, yleensä evakuoituissa paikoissa säilytyksessä.

Viipurin maakunta-arkiston evakuoituja aineistoja oli siirretty Savo-Karjala maakunta-arkistoon rauhan tultua. Sotien jälkeen ja ennen vuotta 1953 luovutetun Karjalan arkistot olivat edelleen eri puolilla Suomea. Yhdeksi syyksi ainakin Keijo Astala esittää artikkelissaan sen, että esimerkiksi uuteen paikkaan sijoittunut karjalainen koulu tarvitsi joidenkin mielestä vanhat asiakirjansa. Tällä tavalla asiakirjat voivat olla hyvin hajanaisissa paikoissa, joista niitä pitää etsiä. Luultavasti kyseessä on idea juuri työn toiminnan takaamisesta, koska ajatuksena näyttäisi olleen, että arkistonmuodostajan pitää säilyttää omat, vanhat asiakirjansa, jos se haluaa edelleen jatkaa työskentelyä. (Astala 1953, 5.)

Asiakirjojen hajaantuminen eri puolille Suomea koettiin epäsovinnana käytäntönä. Keijo Astala esimerkiksi argumentoi, että tulevaisuudessa asiakirjojen pitäisi löytyä vain yhdestä paikasta, arkistosta, johon on säilytetty Viipurin läänin asiakirjat. Pelkona oli, että muuten asiakirjat eivät olisi halukkaiden saavutettavissa, kuten Astala asian esittää: hänen esimerkissään luovutetun alueen asiakirjat voisivat pahimmassa tapauksessa jäädä jonkin instituution papereiden joukkoon piiloon niin, että mahdolliset käyttäjät ja tutkijat eivät niitä löydä. Tämä tarkoittaisi sitä, että niistä ei olisi enää hyötyä kenellekään ja tietysti ne joutuisivat tällöin unohduksiin. Keskeinen ajatus oli, että tulevaisuudessa halukkaat eivät mahdollisesti tiedä mistä etsiä luovutetun alueen asiakirjoja, jos ne eivät löydy yhdestä paikasta. Karjalaisuuden säilyttämismahdollisuudet vähentyisivät vielä, jos asiakirjat olisivat ympäri Suomea. (Astala 1953, 5-6.)

Vuonna 1953 oli kuitenkin saatu Mikkeliin rakennettua arkistotalo, johon haluttiin sijoittaa kaikki luovutetun alueen asiakirjat. Astalan artikkelissa kehoitetaan, että jos ihmisillä on näitä tiettyjä asiakirjoja, heidän pitää olla yhteydessä Savo-Karjalan maakunta-arkistoon. Mikkeliin oli kuitenkin aikomus siirtää niin nopeasti kuin mahdollista esimerkiksi Vaasasta Viipurin maakunta-arkiston evakuoidut aineistot. (Astala 1953, 5.) Kuten on pääteltävissä, Astala käyttää lehteä myös saadakseen yhteyden mahdollisiin Viipurin läänin aineistojen omistajiin, jotta luovutetun alueen aineistot saataisiin yhteen. Federley ilmaisee omassa artikkelissaan helpotusta siitä, että Viipurin maakunta-arkiston siirtymiset ovat viimein loppuillaan pitkän ajan jälkeen ja se voi aloittaa uudelleen toimintansa Mikkelin arkistorakennuksen valmistumisen myötä (Federley 1953, 276).

Venäjällä Leningradin alueen valtiollinen arkisto toimii entisen Viipurin maakunta-arkiston tiloissa tänäkin päivänä. Arkisto on Neuvostoliitossa kokenut monia vaiheita ja sen nimi on vaihtunut

useasti, Viipurin piiri oli aluksi Karjalais-suomalaisessa sosialistisessa neuvostotasavallassa. Jo marraskuussa 1944, tämä piiri siirtyi Leningradin alueeseen. Kuitenkin jo vuonna 1951, arkistosta tuli Leningradin alueen valtionarkisto. Arkiston nimi vaihtui vielä: siitä tuli Leningradin Lokakuun vallankumouksen ja sosialismin rakentamisen valtionarkiston (LGAORSS) Viipurin filiaali vuonna 1964. Viimein vuonna 1969 arkisto sai nykyisen nimensä, Leningradin alueen valtionarkisto. (Krasnotsvetova et al. 2012, 31.) Leningradin alueen valtionarkistossa Viipurissa on arvioiden mukaan vuonna 1995 ollut suomalaisaineistoja noin 3 000 hyllymetriä. Pitää muistaa, että joukossa on myös muualta Karjalasta siirrettyjä asiakirjoja. (Partanen & Peltonen 1995, 375.)

Leningradin alueen valtiollisessa arkistossa säilytettäviä Vanhan Suomen asiakirjoja on runsaasti. Jari Oinonen on tehnyt näistä luettelon, josta löytyy ainakin seuraavia kokoelmia: ensimmäisenä siihen kuuluvat viranomaisarkistot, joissa on alue- ja paikallishallintoa koskevia arkistoja. Näitä alue- ja paikallishallintoon kuuluvia ovat muun muassa Viipurin tuomiokunnan, kameraalihovin- ja käslynhaltijakunnanhallituksen arkistot. Seuraavaksi ovat tuomioistuimet sekä kaupunkien hallinto- ja lainkäyttöelimet. Niihin kuuluu aineistoa esimerkiksi Viipurista, Kymistä ja Käsisalmeilta. Aineistoihin sisältyy pöytäkirjoja, kirjeitä, luetteloita sekä tulo- ja menotilikirjoja. Viimeisenä ovat luterilaisen ja ortodoksisen kirkon arkistot, joissa on esimerkiksi Käkisalmen, Viipurin ja Savonlinnan ortodoksisen seurakunnan sekä Viipurin ruotsalaisen seurakunnan arkistot. Yksityisistä arkistoista on olemassa prikaatinkenraali A.I. Freederickszin arkisto. (Oinonen 2012, 371–375.)

Karjalan tasavallan kansallisarkisto sijaitsee Petroskoissa ja sinne on sijoitettuna Vanhan Suomen asiakirjoja. Nämä aineistot sijoittuvat vuosiin 1780–1812. Kyseessä ovat viranomaisarkistot ja niihin kuuluvat esimerkiksi Sortavalan maakomissariaatin henkikirjoittajan, maistraatin sekä raastuvanoikeuden arkistot. Lisäksi tallessa ovat Sortavalan kaupunginraadin ja poliisilaitoksen arkistot. Nämä sisältävät henkilöluetteloita, pöytäkirjoja, diaareita sekä tiliasiakirjoja. (Oinonen 2012, 376–377.) Petroskoista löytyy esimerkiksi Sortavalan, Salmin ja Kurkijoen arkistoaineistoja (Hämynen 1991, 92–93).

Kun Mikkelissä arkistorakennus oli valmistunut vuonna 1953, arkistot alkoivat siirtää sinne luovutetun Karjalan aineistoja. Viipurin läänin aineistoja oli tosiaan eri puolilla Suomea, eli niitä lähetettiin Kuopiosta, Oulusta ja Helsingistä. Sen lisäksi Vaasasta, jossa Viipurin maakunta-arkiston evakuoituja aineistoja edelleen säilytettiin, lähetettiin nämä asiakirjat. Edellä mainittujen paikkojen lisäksi vielä Hämeenlinnasta saatiin Mikkeliiin asiakirjoja. Näin lopulta koottiin yhteen Suomessa olleet luovutetun alueen aineistot. (Astala 1953, 5-6.)

Milloin sitten alkoi hanke saada Viipurin maakunta-arkiston aineistot Venäjältä? Muistettava on, että jatkosodan jälkeen kesti vuosikymmeniä ennen kuin suomalaiset saivat tietoja rajan taakse jääneistä arkistoista. Raimo Viikki on huomionnut, että Suomen Valtionarkisto ja Neuvostoliiton arkistopäähallinto tekivät yhteistyösopimuksen ensimmäisen kerran 1975 ja viimeisin oli vuonna 1989. Yksi onnistuminen oli siinä, että mikrofilmejä vaihdettiin. Tämän kuvatun aineiston määritelmänä oli, että ei saanut olla vuotta 1917 nuorempaa. Loppujen lopuksi suomalaiset eivät kuitenkaan voineet saada kaikkea haluamaansa materiaalia, koska neuvostoliittolaiset määräisivät, mitä aineistoa saatiin kuvata. (Viikki 1994, 17.)

Seuraava tilaisuus tarkastella Viipurin maakunta-arkiston suomalaisia asiakirjoja koitti tutkijoille vasta Neuvostoliiton alkaessa avautua ulkomaailmalle 1980-luvun mittaan. Tapio Hämynen pääsi ensimmäisenä suomalaisena tutkijana vuoden 1990 syyskuussa Petroskoin arkistoon (Hämynen 1991, 92). Näin ollen jatkosodan jälkeen suomalaiset pääsivät tarkastelemaan menetettyjä asiakirjoja noin 46 vuotta myöhemmin. Monessa 1990-luvun alun lehdessä on julkaistu yleisluetteloja tutkijoille, jotka ovat kiinnostuneet Venäjän arkistojen suomalaisista aineistoista ja/tai siitä, kuinka asioiminen sujuu arkistossa (Hämynen 1991, Partanen & Peltonen 1995, Viikki 1994, Sampio 1995). Tästä jo näkee, että ennen 1990-lukua suomalaisilla tutkijoilla ei ollut aavistustakaan siitä, mitä asiakirjoja on missäkin arkistossa.

Neuvostoliiton lakkaamisen myötä siis tuli uusia mahdollisuuksia: se vaikutti aineistojen kohdalla siihen, että aiemmin asiakirjat, joihin ei päästy käsiksi, tulivat kaikkien saataville (Partanen & Peltonen 1995, 375). Mikkelin lääninhallitus ehdotti jo vuonna 1992, että suomalaisten asiakirjojen takaisinsaamisesta pitäisi käydä neuvotteluja. Tällöin tarkoituksena oli, että otettaisiin yhteyttä Karjalan tasavallan ministerineuvostoon, jotta Petroskoissa säilössä oleva materiaali saataisiin takaisin ja siirrettäisiin Mikkeliin. (Otolahki, 1992.) Vuonna 1993 venäläiset ja suomalaiset pääsivät sopimukseen asiakirjavaihdoista, tässä tapauksessa varsinkin mikrofilmauksella. Mikkelin maakunta-arkisto, Viipurin Leningradin alueen valtionarkisto ja Karjalan tasavallan valtiollinen keskusarkisto tekivät tässä asiassa yhteistyötä. Kyseessä olivat kuitenkin asiakirjakopiot, eivät alkuperäiset asiakirjat. (Viikki 1994, 17.) Vuoden 1997 kesällä *Karjala*-lehti ilmoittikin, että suomalaisten asiakirjojen mikrofilmiaineistot saadaan Venäjältä. Tämä koski kaikkea Viipurin läänin materiaalia ja mikrofilmit saapuisivat syksyllä. (Pakkanen, 1997.) Kansallisarkisto suoritti vielä 2004 tutkimuksia venäläisissä arkistoissa ja suunnitelmana oli etsiä asiakirjoja, jotka voisivat olla merkityksellisiä suomalaisille (Saarinen, 2004).

Venäjän luovutusperiaatteet ovat, että alkuperäisiä asiakirjoja ei anneta muualle (Saarinen, 2004), vaikka kuten aiemmin kävi ilmi, kopiot ovat mahdollisia. Mikkelin maakunta-arkistosta on löydettävissä mikrofilmit Viipurissa säilytettävistä asiakirjoista, mutta jos haluaa tarkastella alkuperäisiä asiakirjoja, on mentävä Venäjälle. Etelä-Karjala-instituutti on esimerkiksi kerännyt tietokantoja Karjalan raja-alueeseen liittyen, ja sen sivuilta pystyy löytämään Viipurissa olevat suomalaiset arkistoluettelot sekä Petroskoissa olevat luettelot. (Lut.fi: Viipurin maakunta-arkiston arkistoluettelot).

Kun tarkastellaan Valtionarkiston tehtäviä vielä nimenmuutoksen jälkeen, niin yksi näistä on asiakirjojen helppo saatavuus (Arkisto.fi: Tehtävät ja organisaatio). Kiinnostavaa on, että jos Viipurin maakunta-arkiston aineistot kuuluvat tähän määritelmään, niin niiden saatavuus on ollut sotien jälkeen vaikeaa, jopa mahdotonta. Tähän on tietysti vaikuttanut Neuvostoliiton toimet asiakirjojen suhteen. On kuitenkin ihmeellistä ajatella, että suomalaisiin asiakirjoihin ei päästy käsiksi vuosina 1944–1987. Tietysti voidaan miettiä vielä sitä, onko aineisto nyt täydellinen, kun osa alkuperäisistä asiakirjoista on edelleen Venäjällä, vaikka ne löytyvät mikrofilmeinä.

Enges ja Mahlamäki ovat muun muassa tarkastelleet digitalisaation mahdollisuuksia, joten voisiko se olla vastaus tähän ongelmaan? Kun kaikki aineistot olisivat sähköisessä muodossa, jokainen pystyisi tutkimaan niitä. (Mahlamäki & Enges 2001, 125.) Tällöin Viipurin maakunta-arkiston kokoelmat olisivat saatavilla yhdessä. Toisaalta edelleen alkuperäiset asiakirjat olisivat rajan eri puolin arkistoissa. Kaikesta huolimatta Mikkelin maakunta-arkisto jatkaa siitä, mihin Viipurin maakunta-arkisto aikoinaan jäi ja pyrkii suojelemaan luovutetun alueen asiakirjoja.

5. Yhteenveto

Tarkastelemassani aineistossa esille nousi ongelma siitä, miten vaarassa olevia aineistoja pitäisi suojella. Valtionarkisto oli jo rauhan aikana erinäisissä suojelusuunnitelmien luonnoksissa tullut siihen tulokseen, että aineiston suojelussa parhaimmat tavat sota-aikana olisivat sekä rakenteellinen suojelu että evakuoiminen. Maaseutu nähtiin tässä vaiheessa turvallisena paikkana, johon asiakirjat kannattaisi siirtää. Viipurin maakunta-arkistossa ilmapommitus koettiin kaikista todennäköisimmäksi uhaksi, ja rakenteellinen suojelu nähtiin parhaana kokoelmille. Lähellä sijaitsevat mahdolliset muut pommituspaikat ja arkistorakennuksen sijainti vaikuttivat arkiston suojelusuunnitelmiin. Arkistolaitoksessa oli erimielisyyksiä aiheesta syksyyn 1939 saakka, jolloin lopulta Viipurin maakunta-arkiston arkistonhoitaja suostui asiakirjojen siirtämiseen. Aineistot siirrettiin eri puolille Suomea, sijoituspaikkoja oli aina Vaasasta Isonkyröön. Barnickelin tekemä tutkimus oli oman tutkielmani kannalta hyödyllinen, varsinkin arkistonhoitajien reagoiminen uhkiin vaikutti Viipurin maakunta-arkiston kohdalla paljon asiakirjojen suojelussa.

Ennen talvisotaa olettamus siitä, että Neuvostoliitto ei hyökkäisi, oli vahva. Sen takia hyökkäys tuli yllättäen ja vaikeutti asiakirjojen evakuoinnin jatkumista. Huomionarvoista on, että ennen sotaa tehdyissä kirjeissä ja asiakirjoissa ei missään esitetä sitä ajatusta, että vihollinen saattaisi valloittaa ja miehittää arkiston alueen. Talvisodan aikana asiakirjat olivat välillä hukassa ja tässä vaiheessa joitain asiakirjoja saatettiin menettää. Arkistolaitoksella ei ollut varmuutta siitä, missä evakuointipaikassa oli mitään aineistoa.

Evakuoinnin osittaiseen epäonnistumiseen liittyy useampi seikka. Ensinnäkin Arkistolaitoksella ei ollut riittävästi kokemusta asiakirjojen evakuoinnista sota-aikana. Suomen historiassa asiakirjoja on usein siirretty turvaan viholliselta, mutta tämä on ollut ennen maakunta-arkistojen perustamista ja koskenut pienempiä arkistoja. Sen lisäksi siirrot aloitettiin hyvin myöhään, vasta syksyllä 1939. Aikaa ei ollut riittävästi esimerkiksi asiakirjojen pakkaamiseen. Viipurin maakunta-arkiston henkilökunta oli myös vähäinen, koska osa työntekijöistä oli kutsuttu sotapalvelukseen. Suurin ongelma oli kuitenkin raha. Tämä tuli monta kertaa esiin tutkimissani aineistoissa. Määrärahoja ei ollut riittävästi tarvittavien materiaalien eli esimerkiksi pakettien hankkimiseen. Sen lisäksi sekä rakenteellinen suojelu että evakuoiminen nähtiin kalliina toimenpiteinä. Viipurin maakunta-arkisto perustettiin 1930-luvun lama-aikaan, joten siihen ei pystytty varojen vähyyden takia rakentamaan pommituksen kestäväää kellaria. Arkistonhoitajien kirjeissä on yleensä pyyntöjä esimerkiksi opetusministerille määrärahojen lisäämisestä, jotta evakuointi onnistuisi paremmin.

Jatkosodan evakuointi ei myöskään kaikilta osin onnistunut. Oppia oli kyllä otettu talvisodan evakuoinneista, ja tällä kertaa asiakirjojen olinpaikka oli selvillä. Sen lisäksi evakuointi aloitettiin jo varhain, vuonna 1943 maailmanpoliittisen tilanteen kiristyessä. Silti aineistoja jäi runsaasti luovutetulle alueelle, koska jälleen Neuvostoliiton hyökkäys tuli yllätyksenä.

Jatkosodan aikana Viipurin maakunta-arkisto palasi Viipuriin. Arkistorakennus oli kärsinyt vain pieniä vaurioita, mutta kuitenkin tarpeeksi aiheuttaakseen myöhemmin ongelmia. Viipurin maakunta-arkistorakennuksessa ikkunat ja lämmitysjärjestelmät oli rikottu, joten asiakirjoja uhkasi muun muassa kosteuteen liittyvät vaarat. Sen lisäksi avonaiset ikkunat olivat ensimmäisenä talvena ongelma, koska lumi satoi sisälle. Tästä näkee sen, että ihmisen ja luonnon uhat eivät sulje toisiaan pois, vaan ihmisten toimet ovat altistaneet asiakirjat tässä sään armoille.

Tässä tulee esiin vielä kulttuuriperinnön uhat, joihin ihminen on syyppää. Neuvostoliittolaiset, sekä sotilaat että tavalliset kansalaiset, syyllistyivät asiakirjojen tuhoamiseen. Yleensä innoittajana on ollut propaganda, joka on mustamaalannut suomalaisia ja näin oikeuttanut tuhoamisen. Tästä johtuen asiakirjoja oli myös levitelty ympäri Viipuria. Viipurin maakunta-arkisto joutui jatkosodan aikana etsimään ja järjestämään tätä aineistoa, koska muuten se olisi voinut tuhoutua huonoissa oloissa. Ei pidä kuitenkaan ajatella, että vain neuvostoliittolaiset sotilaat syyllistyivät kulttuuriomaisuuden tuhoon, vaan myös tutkimassani aineistossa pelkona on ollut, että myös suomalaiset sotilaat voivat syyllistyä samaan. Suomalaiset sotilaat myös harrastivat ryöstämistä siinä missä muutkin sotilaat. Pelätyt ilmapommitukset vahingoittivat sodissa aineistoja jonkin verran, ja esimerkiksi ratapihan pommitukset estivät evakuoiteja.

Kun tarkastellaan menetyksiä, niin joissain kokoelmissa tuhot olivat niin suuria, että melko pian tajuttiin, että ne tulevat vaikeuttamaan tulevaisuudessa tutkijoiden työtä. Varsinkin kirkkojen ja koulujen arkistot ovat hyvin vajavaisia. Pelastetuissa asiakirjoissa tärkeinä pidettiin muun muassa diaareja sekä pöytäkirjoja ja mainitsemisen arvoisia ovat kaupunginarkiston aktasarjat, joita pidettiin historiallisesti tärkeitä. Euroopan mittakaavalla suomalaisten menetykset ovat kuitenkin pieniä, sillä esimerkiksi Italiassa arkistoja tuhoutui kokonaan muun muassa pommituksissa.

Viipurin aineistot olivat hyvin monipuolisia kaupungin historian takia ja se oli esimerkiksi ennen sotia ollut Suomen kansainvälinen kaupunki. Tutkimassani aineistossa tätä Viipurin aineistojen tärkeyttä tähdensivät arkistonhoitajat, joista osa oli karjalaisia. Väli rauhan aikana pyrittiin vielä

saamaan aineistoja takaisin sopimuksella, mutta laihoiin tuloksin. Sopimuksen luonnoksista kuitenkin pystyy näkemään, kuinka paljon tärkeitä aineistoja oli jäänyt vielä rajan taakse.

Kesti vuosikymmeniä, ennen kuin seuraavan kerran suomalaiset pääsivät käsiksi aineistoihin. Erikoinen tilanne jatkosodan ja Viipurin luovutuksen jälkeen oli pohdinta suomalaisen Viipurin kaupungin olemassaolosta. Kaupunki sinnitteli vuoteen 1948 saakka, jolloin sen olemassaolo virallisesti päättyi. Näin yksi aikakausi loppui, eikä enää ollut mahdollisuutta suomalaisen Viipurin alueelle, eikä maakunta-arkistolle. Samaan aikaan Viipurin maakunta-arkiston aineistot olivat hajallaan ympäri Suomea. Lopulta Mikkelin arkistorakennuksen valmistuminen vuonna 1953, sai viipurilaiset aineistot viimein yhteen samaan paikkaan, josta ne löytyvät tänäkin päivänä. Tästä puuttui vielä luovutetulle alueelle jääneet asiakirjat.

Neuvostoliiton hajoaminen vaikutti viimein siihen, että suomalaisiin aineistoihin päästiin taas käsiksi. Ensimmäiset suomalaiset tutkijat välittivät paljon eteenpäin tietoa siitä, mitä aineistoja oli missäkin arkistossa. Viimein 1990-luvulla suomalaisista aineistoista saatiin mikrofilmit Suomeen Mikkelin maakunta-arkistoon. Alkuperäisiä asiakirjoja Venäjä ei kuitenkaan ole suostunut luovuttamaan. Tietenkin voidaan miettiä, ovatko aineistot nyt viimein yhdessä, kun alkuperäiset asiakirjat ovat yhä Venäjällä. Nykyaikana suomalaiset tutkijat ja kansalaiset pääsevät tutkimaan kansallista kulttuuriperintöään. Digitalisaatio voi olla yksi mahdollisuus, jolla aineistot olisivat vielä helpommin saatavilla.

Suomessa on ilmestynyt hyvin vähän tutkimuksia siitä, miten sodat ovat vaikuttaneet suomalaiseen kulttuuriperintöön, vaikka poikkeuksia on, kuten Takalan tekemät tutkimukset. Tutkielman edetessä huomasin, että olisi vielä mielenkiintoista tarkastella koko Viipurin läänin arkistojen ja asiakirjojen menetyksiä tarkemmin. Joitain asiakirjoja ja selvityksiä tutkimalla voisi myös olla mahdollisuus tehdä tarkempia laskelmia siitä, kuinka paljon aineistoja yhteensä tuhoutui. Viipurin maakunta-arkiston kulttuuriomaisuuteen sota vaikutti tässä tapauksessa hyvin pitkään ja prosessi saada kaikki asiakirjat yhteen kesti vuosikymmeniä.

Lähteet

Painamaton alkuperäisaineisto

Helsingin kaupunginarkisto (HKA)

-Ragnar Rosénin kokoelma (VII)

kokoelma 11 Neuvostoliiton kanssa käytävät neuvottelut

kokoelma 14 kirjeenvaihtoa

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)

Berndt Federleyn arkisto. D:3. Aineistoa Viipurin maakunta-arkistonhoitajana (1941–1944)

-Kansallisarkiston I arkisto

Arkiston suojelua koskevat asiakirjat. Hq:1 Arkistojen suojelua ja sodanaikaisia järjestelyjä koskevat asiakirjat (1937 – 1944)

Mikkelin maakunta-arkisto (MMA)

-Mikkelin maakunta-arkisto I arkisto

Vuosikertomukset ja tilastot. Db:1 Vuosikertomukset ja -tilastot

Salaiset asiakirjat ja väestönsuojeluasiakirjat. Fa:1. Salaiset asiakirjat ja väestönsuojeluasiakirjat

Salaiset asiakirjat ja väestönsuojeluasiakirjat. Fa:2. Vuoden 1941 evakuointia koskevat asiakirjat

Salaiset asiakirjat ja väestönsuojeluasiakirjat. Fa:3. Väestönsuojeluasiakirjat (1936–1943)

Sanomalehdet

Karjala 1.1.1939 N:o 1

Karjala 19.7.1939 N:o 190

Karjala 26.7.1939 N:o 197

Karjala 29.7.1939 N:o 200

Karjala 3.8.1939 N:o 205

Karjala 21.9.1939 N:o 254

Karjala 26.9.1939 N:o 259

Karjala 8.10.1939 N:o 271

Karjala 12.10.1939 N:o 275

Karjala 13.10.1939 N:o 276

Karjala 15.10.1939 N:o 278

Karjala 2.11.1939 N:o 296

Päivälehti 17.6.1904 N:o 115

Suomalainen Wirallinen Lehti 11.1.1909 N:o 7

Kirjallisuus

Ahokas, Osmo 2004. *Karjalan kannaksen evakuointi*. Jyväskylä: Pilar.

Apo, Satu 2001. *Viinan voima: näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja -kulttuuriin*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura

Astala, Keijo 1953. Luovutetun Karjalan arkistot. — *Muistojeni Karjala: Karjalaisen heimoseuran ry. kannattaja*, N:o 11: 4-6.

Barnickel, Lisa 1999. Spoils of War: The Fate of European records during world war II. — *Archival Issues* 24, no: 1. 7-20.

Van Breda, Herman Leo 2004. The Rescue of Husserl's Nachlass and the Founding of the Husserl-Archives- *History of the Husserl-Archives Leuven*. 39-69. Netherlands: Springer.

Cobain, Ian, Bowcott, Owen and Norton-Taylor, Richard. Britain destroyed records of colonial crimes The Guardian: 18.4.2012. <<http://www.theguardian.com/uk/2012/apr/18/britain-destroyed-records-colonial-crimes>> <29.11.2018>

Doctorow, Cory: Canadian libricide. Tories torch and dump centuries of priceless, irreplaceable. Boingboing 2.1.2014 <<http://boingboing.net/2014/01/04/canadian-libricide-tories-t.html>> <29.11.2018>

Eckert, Astrid M 2012: *The Struggle for the Files: The Western Allies and the Return of German Archives after the Second World War*. New York. Cambridge University Press.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha 1998: *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere:Vastapaino.

Federley, Berndt 1952. Ett karelskt ämbetsverks öden : Viborgs landsarkiv under krigsåren 1939-1944. — *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri*. N:o 29. 262–276.

- Grimsted, Patricia 2001. *Trophies of war and empire. The archival heritage of Ukraine, World War II, and the international politics of restitution*. Cambridge Mass: Harvard Ukrainian Research Institute.
- Gråsten, Maria 2013. *Sivistystehtävä kansan edun nimissä. Arkistojen suojelu arkistovaltuuskunnan komiteanmietinnön valossa vuosina 1934–1939*. Turun yliopisto. Kandidaatintutkielma.
- Happonen, Päivi & Nuorteva, Jussi 2016. *Suomen arkistolaitos 200 vuotta*. Helsinki: Kansallisarkisto.
- Hieta, Hannaleena, Hovi, Tuomas, Ruotsala, Helena 2015. Kulttuuriperintö. – Kouri, Jaana (toim.) *Askel kulttuurien tutkimukseen*. 311-322. Turku: Turun yliopisto.
- Henttonen, Pekka 1994. Venäläiset sotilasarkistot 1920-luvun Suomessa. — *Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja*. N:o 5: 153–179.
- Hiltunen, Pentti 2005. *Arkistojen suojelu talvi- ja jatkosodan poikkeuksellisissa olosuhteissa Viipurin maakunta-arkiston arkistopiirissä*. Ylemmän arkistotutkimuksen kirjoitelma.
- Harvilahti, Lauri 2008. Hiipuvat äänet vai pelastetut äänimaisemat. — Fingerroos Outi & Kurki, Tuulikki (toim.) *Ääniä arkistossa: Haastattelut ja tulkinta*. 263-279. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Hovi, Tuomas 2014. *Heritage through fiction. Dracula tourism in Romania*. Turun yliopisto. Väitöskirja.
- Hämynen, Tapio 1991. Luovutetun Karjalan aineistot Petroskoissa. — *Historiallinen aikakauskirja*. N:o1: 92-93.
- Hämynen, Tapio 2013. Viipuri vuonna 1939. – Partanen, Jukka (toim.) *Viipurin kadotetut vuodet 1940-1990*. Helsinki: Tammi. 9-23.
- Ihanus, Juha 2012. Historialliset vääryydet ja psyykkiset oikaisut. — Löfström, Jan (toim.) *Menneisyyden vääryyksien hyvittäminen – historiallisia päälinjoja. Voiko historiaa hyvittää?* 136-173. Tallinna: Gaudeamus.
- Kerkkonen, Martti 1988. *Suomen arkistolaitos Haminan rauhasta maan itsenäistymiseen*. Helsinki: Valtionarkisto.

- Klein, Barbro. Folklore Archives, Heritage Politics and Ethical Dilemmas: Notes on Writing and Printing. — Alver, Bente Gullveig, Fjell, Tove Ingebjørg and Øyen, Ørjar (eds.) 114-136. *Research Ethics in Studies of Culture and Social Life*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Koht, Halvdan 1945. Norwegian Archives in The War. — *The American archivist*. Vol. 8, Is.1: 19-25.
- Krasnotsvetova, S.Je. & Dimitrijevič, A.V. & Brodskaja, M.K. & Malanuha, D.V. & Merkulova, N.L. & Malenko, VV 2012. *Leningradin alueen valtionearkisto Viipurissa*. Lappeenranta: Etelä-Karjala Instituutti.
- Kuujo, Erkki 1992a. Viipurin kaupungin hoitokunnan vaiheet 1940–1942. — *Viipurin suomalaisen kirjallisuusseuran toimitteita* N:o 10. 117–159.
- Kuujo, Erkki 1992b. Viipurin kaupungin hoitokunnan vaiheet 1941–1948. — *Viipurin suomalaisen kirjallisuusseuran toimitteita* N:o 11. 62–81.
- Kuujo, Erkki 1993. *Viipurin seitsemän vuosisataa*. Turku: Kirjaveteraanit.
- Linnolahti, Jarno (toim.) 1995. *Maakunta-arkistojen opas*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Linnolahti, Jarno & Viikki, Raimo (toim.) 1992. *Maakunta-arkistojen yleisluettelo: 3, Joensuun maakunta-arkisto, Mikkelin maakunta-arkisto*. Helsinki: Valtionearkisto.
- Lybeck Jari et al. 2006. *Arkistot, yhteiskunnan toimiva muisti. Asiakirjahallinnon ja arkistotoimen oppikirja*. Helsinki: Arkistolaitos.
- Mahlamäki, Tiina & Enges, Pasi 2001. From the field to the Net: Analysing, Cataloguing and digitising the Material in the Saami Folklore project — Wolf-Knuts, Ulrika (eds.) *Input & Output: The Process of Fieldwork, Archiving and research in Folklore*. 115–130. Turku: Nordic Network of Folklore.
- Malkki, Janne & Marjomaa, Risto & Raitasalo, Jyri & Karasjärvi, Tero & Sipilä, Joonas 2008. *Sodan historia*. Helsinki: Otava.
- Nuorteva, Jussi 2008. Kulttuuriomaisuuden suojele aseellisissa konflikteissa - arkistojen tulee kantaa oma vastuunsa. — *Arkistoviesti* N:o 3. 14–17.

Opetusministeriön julkaisuja 2007:8. *Kulttuuriomaisuuden uhat ja suojele: Työryhmän esitys Haagin vuoden 1954 yleissopimuksen toimeenpanosta Suomessa ja osana kansainvälistä kriisinhallintaa.* <<https://www.museovirasto.fi/uploads/Meista/opm8.pdf>> <29.11.2018>

Oinonen, Jari 2012. Leningradin Oblastin valtiollisessa arkistossa Viipurissa säilytettävät Vanhan Suomen asiakirjat. — Orrman, Eljas & Paaskoski, Jyrki (toim.) *Vanhan Suomen arkistot.* 371-375. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Oinonen, Jari 2012. Karjalan tasavallan kansallisarkistossa Petroskoissa säilytettävät Vanhan Suomen asiakirjat. — Orrman, Eljas & Paaskoski, Jyrki (toim.) *Vanhan Suomen arkistot.* 376-377. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Otolahti, Jussi. Mikkeli tahtoo Petroskoista luovutetun Karjalan arkistot. *Helsingin Sanomat* 20.3.1992 <<https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000003131176.html>> <29.11.2018>

Pajuriutta, Satu. ”Täydellinen sää”, ajatteli Össi Nikula, 15, lähtiessään kuutamoluistelulle helmikuussa 1944 – pian Helsingin taivaalle vyöryivät Neuvostoliiton pommikoneet ja alkoi useiden päivien helvetti. *Helsingin Sanomat* 29.12.2017. <<https://www.hs.fi/kaupunki/art-2000005505554.html>> <29.11.2018>

Pakkanen, Santeri 1997. Viipurin läänää koskeva mikrofilmiaineisto syksyllä Suomeen: Viipurin maakunta-arkistossa suomenkielisellä aineistolla ei ole käyttöä. —*Karjala* N:o 183. 12.

Partanen, Jukka & Peltonen, Pekka 1995. Suomalaiset arkistot Viipurissa. —*Historiallinen aikakauskirja* N:o 93:4. 375- 380.

Peltonen, Ulla-Maija 1996. *Punakapinan muistot: Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen.* Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Raevuori, Antero 2013. *Hyvästi Viipuri. Karjalan Pääkaupungin kohtalonvuodet 1939, 1941 ja 1944.* Helsinki: Minerva.

Re, Emilio 1945. The Italian Archives During the War. —*The American Archivist* Vol. 11, No. 2: 99-114.

Rydell, Anders 2016. *Kirjavarkaat: Natsi-Saksa kirjoitetun kulttuurin tuhoajana.* Helsinki: Gummerus.

Saarinen, Juhani. Sukututkijat löysivät Viipurista laajat ja kiinnostavat suomalaisarkistot. *Helsingin Sanomat* 1.7.2004.< <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000004234553.html>< <29.11.2018>

- Sampio, Seppo 1995. Viipurin maakunta-arkistosta ja sen kokoelmista. —*Sukuviesti* N:o 2:11-12.
- Shikalov, Yuru 2013. Viipuri nollapisteessä 1940-1941 – Partanen, Jukka (toim.) *Viipurin kadotetut vuodet 1940-1990*. 25-69. Helsinki: Tammi.
- Shikalov, Yuru 2013. Viipuri vapautetaan – Partanen, Jukka (toim.) *Viipurin kadotetut vuodet 1940-1990*. 86-105. Helsinki: Tammi.
- Simonen, Seppo 1965. *Pahuu Karjalaan: Palautetun alueen historiaa 1941 – 1944*. Helsinki:Otava.
- Sleeman, Patricia 2006. Cultural genocide. — Holland, Ailsa C. & Manning, Kate (toim.) *Archives and Archivists*. 187-200. Dublin: Four Courts Press.
- Takala, Hannu 2010. *Karjalan museot ja niiden tuhoutuminen talvi- ja jatkosodassa*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Takala, Hannu 2017. *Puna-armeijan sotasaalis: Karjalan kulttuuriomaisuuden ryöstö 1939–1941*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Tuomi-Nikula Outi, Haanpää, Riina & Kivilaakso, Aura 2013. Johdanto. — Tuomi-Nikula Outi, Haanpää, Riina & Kivilaakso, Aura (toim.) *Mitä on kulttuuriperintö?* 7-10. Helsinki: SKS.
- Tuomi-Nikula Outi, Haanpää, Riina & Kivilaakso, Aura 2013. Kulttuuriperintökysymysten jäljillä. — Tuomi-Nikula Outi, Haanpää, Riina & Kivilaakso, Aura (toim.) *Mitä on kulttuuriperintö?* 12- 27. Helsinki: SKS.
- Viikki, Raimo 1994. Kaikkea ei ehditty evakuoida. Luovutetulle alueelle talvi- ja jatkosodassa jääneistä arkistoinneista. —*Arkistoviesti*. :1: 12–17.
- Vladimirov, Viktor 1995. *Kohti talvisotaa*. Helsinki: Otava.
- Väänänen, Olli 1992. *Maakunta-arkiston vaiheet Viipurista Mikkeliin*. Jyväskylän yliopisto. Suomen historian pro gradu-tutkielma.
- Väänänen, Olli 1985. *Viipurin maakunta-arkisto ennen talvisotaa 1934–1939*. Kirjoitelma arkistonhoitotutkintoa varten.

Verkkolähteet

Kaikki tarkastettu 29.11.2018

Avalon.law.yale.edu: 'The Avalon Law project:Laws and Customs of War on Land (Hague II)'

<http://avalon.law.yale.edu/19th_century/hague02.asp#art47>

Avalon.law.yale.edu: 'The Avalon Law project Laws and customs of War on Land (Hague IV)'

<http://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague04.asp#iart2>

Finlex.fi: '93/1994' <https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1994/19940093/19940093_2>

Fsd.uta.fi: 'Saaranen-Kauppinen, Anita & Puusniekka. 2006: KvaliMOTV – menetelmäopetuksen tietovaranto, *Teemoittelu*. Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto.'

<https://www.fsd.uta.fi/metelmaopetus/kvali/L7_3_4.html>

Hel.fi: 'Viipuria koskevat aineistot Helsingin kaupunginarkistossa'

<https://www.hel.fi/hel2/tietokeskus/julkaisut/pdf/KARK_aineistoesittely_viipuri.pdf>

Karjala-lehti.fi: 'Etusivu': <<https://www.karjala-lehti.fi/>>

Kulttuuriparkki.com: 'Kulttuuriperintö vaarassa: opetus- ja kulttuuriministeriö esittää merkittäviä leikkauksia museoiden rahoitukseen' <<http://www.kulttuuriparkki.com/?p=5317>>

Lawofwar.org: 'Hague rules of air warfare' <http://lawofwar.org/hague_rules_of_air_warfare.htm>

Lut.fi: 'Viipurin maakunta-arkiston arkistoluettelot' <<https://www.lut.fi/etela-karjala-instituutti/hankkeet/viipurin-maakunta-arkiston-arkistoluettelot>>

NationalArchives.gov.uk: 'Service records of the First World War'

<http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/firstworldwar/service_records/sr_soldiers.htm>

Overheid.nl: 'Convention with respect to the laws and customs of war on land'

<<https://verdragenbank.overheid.nl/en/Verdrag/Details/002338>>

Overheid.nl: 'Convention respecting the laws and customs of war on land'

<<https://verdragenbank.overheid.nl/en/Verdrag/Details/003319>>

Reveringen.ax: 'Ålands landskapsarkiv': <<http://www.regeringen.ax/kulturarv/alands-landskapsarkiv>>

Runeberg.org: 'Kuka kukin on. (Aikalaiskirja) 1954, s.354.'

<<http://runeberg.org/kuka/1954/0354.html>>

Runeberg.org: 'Kuka kukin on. (Aikalaiskirja) 1954, s.411.'

<<http://runeberg.org/kuka/1954/0411.html>>

Tamk.fi: 'Viipuri 1941–1944' <<http://www.virtuaaliviipuri.tamk.fi/fi/story/9>>

Tamk.fi: 'Viipurin kaupungin tiivistetty historia.' <<http://www.virtuaaliviipuri.tamk.fi/fi/history>>

Wilson Center.org: 'Archives in Wartime: From WWII to the Invasion of Iraq'

<<https://www.wilsoncenter.org/event/archives-wartime-wwii-to-the-invasion-iraq>>

Liitteet

Liite 1

Syksyllä 1941 talteen otetut asiakirjat

Aineisto	Löytöpaikka
Viipurin tuomiokunnan arkistoa 35 hm	Alkuperäinen säilytyspaikka Punaisenlähteentori n:o 1 ja Pyöreä torni, sekä maakunta-arkisto
Rannan tuomiokunnan arkistoa 2 nid.	Toinen saatu Viipurin rikospoliisin välityksellä, toinen löydetty maakunta-arkistosta.
Viipurin maamittauskonttorin karttoja 20 hm	Viipurin hovioikeuden komerot
Rannan kruununvoudin arkistoa 7 hm	Alkuperäinen säilytyspaikka, Vahtitorninkatu N:o 3
Viipurin maaseurak. muuttokirjoja 1881–1938 2hm	Pyöreä torni
S.O.K:n asiakirjoja 5 hm	Viipurin hovioikeuden presidentin asuinrakennus
Häkli, Lallukka & Kump:n arkistoa 14 hm	Pyöreä torni
Viipurin Työväen Sanomalehti- ja Kirjapaino osuuskunnan arkistoa n. 5 hm	Punaisenlähteentori, n:o 1, Pyöreä torni
Venäläisten asiakirjoja 1 hm	Viipurin hovioikeuden talo

(Tämän lisäksi Pyöreästä tornista tuotua järjestelemätöntä aineistoa oli 225 laatikkoa.)

Lähde: Jäljennetty Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomuksesta v.1941 MMA. Db:1.

Liite 2

3 ^{maakunta-/} Venäjäläisten/ arkistoon siirtämää aineistoa ¹		
(lopullisia hyllymetrimääriä ei vielä voida ilmoittaa)		
	noin 700	hyllymetriä
Viipurin hovioikeuden arkistoa	"	70
Viipurin lääninhallituksen arkistoa	"	120
Viipurin raastuvanoikeuden arkistoa	"	30
Viipurin kaupungin arkistoa	"	30
Viipurin kaupungin sähkölaitoksen ark.	"	25
Sortavalan kaupungin arkistoa	"	6
Diesen Wood Companyn ("Pitkänrannan kaupungin") arkistoa	"	20
Helsingin pankin arkistoa	"	60
Savo-Karjalan pankin arkistoa	"	5
OY Havis AB:n arkistoa	"	15
S.O.K:n Viipurin myllyn arkistoa	"	5
Savo-Karjalan tukkuliikkeen arkistoa	"	20
Suomen maatalous paloapuyhtiön arkistoa	"	5
Paraisten Kalkki yhtiön Viipurin edustajan arkistoa	"	25
Valamon luostarin arkistoa	"	

Lähde: Viipurin maakunta-arkiston toimintakertomus v.1941. MMA. Db:1.

Liite 3

Luettelo arkistoista, jotka Sosialististen Neuvostotasavaltain Liitto palauttaa Suomelle

- 1) Kaikki Viipurin maakunta-arkistossa säilytettävänä olleet arkistot sekä maakunta-arkiston kirjaston ja sanomalehtikokoelman
- 2) Viipurin hovioikeuden arkiston ja hovioikeuden kirjaston
- 3) Rannan, Viipurin ja Äyräpään tuomiokuntien Viipurissa olevat arkistot
- 4) Viipurin, Käkisalmen ja Sortavalan kaupunkien raastuvanoikeuksien arkistot
- 5) Viipurin hovioikeuspiirin valtiosyyttäjän Viipurin kaupungissa olevan arkiston
- 6) Viipurin lääninhallituksen arkiston tämän sopimuksen liitteessä n:o 2 mainituin poikkeuksin
- 7) Viipurin, Käkisalmen ja Sortavalan kaupungeissa sekä Impilahden kirkonkylässä toimineiden Rannan, Viipurin, Käkisalmen, Sortavalan ja Salmin kihlakuntien kruununvoutien arkistot
- 8) Terijoella sekä Lahdenpojan kauppalassa toimineiden Rajajoen ja Kurkijoen kihlakuntien henkikirjoittajien arkistot
- 9) Viipurin, Käkisalmen ja Sortavalan kaupunkien maistraattien, kaupunginhallitusten ja rahatoimistojen sekä näiden kaupunkien muidenkin viranomaisten ja laitosten arkistot 3 artiklassa mainituin poikkeuksin;
- 10) Koiviston ja Lahdenpohjan kauppalain arkistot 3. artiklan mainituin poikkeuksin:
- 11) Antrean, Harlun, Impilahden, Jääsken, Kanneljärven, Kaukolan, Kirvun, Koiviston, Kurkijoen, Lavansaaren, Lumivaaran, Muolaan, Pyhäjärven, Pälkjärven, Raudun, Ruskealan, Räisälän, Sakkolan, Sallan, Seiskarin, Soanlahden, Sortavalan, Suistamon, Suojärven, Terijoen, Uukuniemen, Uudenkirkon, Vahvialan, Valkjärven, Viipurin, Vuokselan, Vuoksenrannan ja Äyräpään kuntien arkistot
- 12) Viipurin tullikamarin arkiston
- 13) Viipurin maamittauskonttorin arkiston 3 artiklassa mainituin poikkeuksin
- 14) Metsähallinnon Itä-Suomen piirikonttorin, Äyräpään sekä Suojärven eteläisen ja pohjoisen hoitoalueiden, Etelä-Karjalan kirkollismetsäin piirimetsänhoitajain, Etelä- ja Itä-Karjalan metsänhoitolautakuntien sekä Suojärven Uittoyhdistyksen arkistot 3 artiklassa mainituin poikkeuksin
- 15) Rakennushallinnon Viipurin piirikonttorin henkilöasiakirjat sekä tilit ja tilitodisteet
- 16) Viipurin piirin merenkuluntarkastajan ja Viipurin luotsipiirin arkistot 3 artiklassa mainituin poikkeuksin

- 17) Viipurin tie- ja vesirakennuspiirin henkilöasiakirjat sekä tilit ja tilitodisteet
- 18) Viipurin tuomiokapitulun arkiston
- 19) Viipurin tuomiokirkkoseurakunnan, maaseurakunnan, saksalaisen ja ruotsalaisen seurakunnan, Harlun, Hiitolan, Ihantalan, Impilahden, Kenneljärven, Kaukolan, Koiviston, Käkisalmen, Metsäpirtin, Pyhäjärven, Raudun, Räisälän, Soanlahden, Sortavalan, Sallan, Suojärven, Säkkijärven, Terijoen ja Vuoksenrannan seurakuntien arkistot
- 20) Sortavalassa olevan kreikkalaiskatolisen kirkollishallinnon arkiston;
- 21) Annantehtaan, Kitelän, Korpiselän, Kyyrölän, Käkisalmen, Mantsinsaaren, Palkealan, Petsamon, Pitkänrannan, Salmin, Soanlahden, Sortavalan, Suistamon, Suojärven, Terijoen, Tiurulan, Uudenkirkon ja Viipurin kreikkalaiskatolisen seurakunnan arkistot
- 22) Konevitsan, Lintulan, Petsamon ja Valamon luostarien arkistot
- 23) Viipurin roomalaiskatolisen seurakunnan arkisto
- 24) Vuoksenlaakson metodistiseurakunnan arkisto
- 25) Viipurin mooseksenuskolaisseurakunnan arkisto
- 26) Viipurin suomal. kaksoislyseon, klassisen lyseon, tyttölyseon, tyttökoulun, toisen tyttökoulun, ruotsal. yhteislyseon, yhteiskoulun, uuden yhteislyseon, reaalikoulun sekä maanviljelys- ja kauppalyseon, Talikkalan yhteiskoulun, Käkisalmen yhteislyseon, Sortavalan lyseon ja tyttökoulun, Suojärven, Jaakkiman, Säkkijärven, Parikkalan ja Pitkänrannan yhteiskoulujen arkistot.
- 27) Sortavalan seminaarin arkisto
- 28) Äyräpään, Antrean ja Käkisalmen piirien kansankoulutarkastajien arkistot
- 29) Suojärven, Terijoen ja Viipurin työväenopistojen arkistot
- 30) Viipurissa toimineen ulkomaalaisen omaisuuden hoitokunnan arkisto
- 31) Viipurin piirin ammatintarkastajan arkisto
- 32) Suomen pankin Viipurin ja Sortavalan haarakonttorien arkistot

Lähde: HKA. Rosénin kokoelma 11. (Alleviivatut kohdat jäljennetty Rosénin alkuperäisistä alleviivauksista.)

Liite 4

Vajavaiset arkistokokoelmat

Sairaalat ja lääkärit: Käkisalmen piirilääkärin arkisto Raasulin karanteenin asiakirjoineen Viipurin lääninsairaalan arkisto v.1786 lähtien.	Tullit: Viipurin, Haminan ja Kotkan tullikamarien ja tullivartioiden arkistot
Koulut: Ruotsalainen lyseo Entinen piirikoulu Viipurin kymnaasi yläälkeiskoulu Tyttökoulu (aiemmin nimeltään Katariina II:n Töughterschule) Merikoulu Kasvatus- ja turvalaitokset	Muut: Biographica –sarja Topographica-sarja Valtio: Viipurin lääninhallitus (aktit ja tilit) Henkikirjoittajien arkistot (maakirjoja evakuoitu) Lahjoitusmaiden hoitajien arkistot Oikeusviranomaisten arkistot (aktit puuttuvat) Tuomiokuntien & vankiloiden arkistot Viipurin merimieshuone Kruununvoutien ja nimismiesten arkistot

Pahoin tuhoutuneet arkistokokoelmat

Viipurin & saksalaisen & ruotsalaisen tuomiokirkkoseurakunnan historiakirjat
Maaseurakunnan historiakirjat

Kokonaisina puuttuvat arkistokokoelmat

Viipurin läänin tilit, kruununvoutien ja nimismiesten arkistot, vankiloiden arkistot,
kreikkalaiskatolisen seurakunnan väestönpito

Lähde: Koottu Keijo Astalan (1953) Luovutetun Karjalan arkistot-artikkelin pohjalta